

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za slovenistiko in Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

Katja Škrabec

Gozd, drevje, park in vrt v slovenskem pripovedništvu

Diplomsko delo

Mentorja: red. prof. dr. Miran Hladnik in doc. dr. Tone Smolej

Ljubljana, marca 2008

*... in če pojdejo drevesa, vrtovi in ptice,
pojde tudi ljubezen ...*

Matej Bor

Podpisana Katja Škrabec izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom *Gozd, drevje, park in vrt v slovenskem pripovedništvu* pod mentorstvom red. prof. dr. Mirana Hladnika in doc. dr. Toneta Smoleja – za razumevanje, podporo in strokovno vodenje pri izdelavi naloge se jima iskreno zahvaljujem – v celoti moje avtorsko delo, hkrati pa dovoljujem objavo na uradnih spletnih straneh Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Katja Škrabec

POVZETEK

Diplomsko delo predstavlja v slovenski prozi različnih oblik (slika, črtica, bajka, povest, roman) in obdobjih (od konca romantike v sodobnost) literarizirano ne-človeško subjektivnost gozda, drevja, parka/vrta. Njen vstop v besedno umetnost pogojuje človekova tesna povezanost z njo na različnih ravneh obstoja, njena realizacija v umetnosti pa potrjuje estetsko funkcijo predvsem gozda in drevja kot možni popolnoma naravni tvorbi (vrt in park sta že lahko civilizirani enoti). V času in avtorsko neenakomerno zajeto gradivo lahko le nakazuje spreminjanje vloge in podobe izbrane predmetnosti, hkrati pa bi lahko spodbudilo ukvarjanje z ekokritične, imagološke ali tematološke perspektive. Izbrana tematika se pojavlja kontinuirano, čeprav se delež posameznega obravnavanega ekosistema spreminja. Pojavljajo se čisto v snovno-materialnem smislu kot možen prostor srečanj, dela ... celo smrti, lahko nosijo idejno-racionalne prvine v smislu simbola, asociacije, spomina, nekatere podobe pa odražajo tudi afektivno-emozivne drobce. Prvih je gotovo največ v obdobju med romantiko in moderno ter v času socialnega realizma, drugih pa v prozi moderne. Gozd, drevje, park/vrt kažejo podobne vloge, nekatere pa so lastne samo izbranemu. A vse te omogoča posamezno drevje, ki na cel prostor (gozda, parka/vrta) zrcali svojsko naravo. Z največ različnimi vlogami je sicer zastopan gozd, a vloga, ki je v obravnavanih besedilih najpogostejše ubesedena, pripada drevju. Gre za vlogo vozlišča – kraja srečevanja (z domačimi, znanci, gosti; na dvorišču, v vrtu in gozdu; z različnimi nameni ipd.). Vloge gozda so si lahko tudi v nasprotju; ena takih najpogostejših antinomij je sopostavljena med gozdom z varovalno funkcijo in gozdom, ki je hkrati sovražen. Prav zaradi te možne družljivosti vsebinsko nasprotujočih si pojavitev so podobe združene v nekaterih nasprotjih, npr. varnost – ne varnost (sovražnost), lepota – tujost, zunanost vrta – notranost junaka. Posamezni navedki v nalogi pogosto zrcalijo več vlog ali podob, zato so zaključni povzetki zgolj shematični in glede na interpretacijo predpostavljajo možna odstopanja. Vse realizacije obravnavane snovi pa gotovo kažejo, da trditev, da smo Slovenci gozdni narod, drži. Tesno povezanost slovenskega človeka z gozdom ter drevjem se – celo ne samo implicitno – kaže in tudi skozi izbrana besedila potrjuje v poimenovanju zemljepisnih danosti (Hudičev boršt, Požganica, Gluha loza ...) ter jezikovni rabi v obliki frazemov, primerjav, antropomorfizacij.

Ključne besede: gozd, drevje, vrt in park, estetska funkcija (gozda), odnosi: človek – gozd, človek – drevje, človek – vrt/park, ekokritika, vozlišče.

SUMMARY

This diploma thesis presents the literalised non-human subjectivity of the forests, trees and parks/gardens in Slovenian prose of various forms (short story, novelette, myth, narrative, and novel) and periods (from the end of Romanticism to contemporary literature). Its entrance to the world of literature is conditioned by man's close connection to it at various levels of existence while its realisation in art confirms the aesthetic function; primarily of forests and trees as completely natural formations (gardens and parks can already be civilized units). The material included, in disproportion with regard to time and authors can merely indicate the changing roles and the images of the chosen subjects while at the same time stimulate a study from the eco-critical, imagist or thematic perspectives. The chosen thematic appears continually with the share of the covered individual ecosystem changing. They appear in the material sense as a potential area for encounters, work or even death; they can bear ideational and rational elements in the sense of a symbol, association or memory, and certain images reflect affective and emotive fragments. The first prevail in the period between Romanticism and Modernism. The forests, trees, and parks/gardens display similar roles, while certain are innate to only a chosen one. All this is enabled by the individual trees mirroring their characteristic nature onto the complete area (of the forest, park/garden). The forest is represented with the highest number of different roles but the role, which is most often worded in the treated texts, belongs to the trees. This is the role of a junction – the place of encounters (with family members, acquaintances, guests; in the yard, in the garden and forest; and with various intentions, etc.) The roles of the forest can also be in opposition. One of such antinomies appearing most frequently is the juxtaposition between the forest and its protective function and a forest which is at the same time hostile. It is this possibility of combining content-wise opposing appearances that combines the images in individual contradictions, such as safety – danger (hostility), beauty – alienation, the exterior of the garden – the interior of the hero. Individual quotes appearing in the present thesis often mirrors several roles or images, and therefore the conclusions are merely schematic and presume possible deviations with regard to the interpretation. All realisations of the treated material undoubtedly indicate that the assertion of Slovenes being a nation of the forest is correct. The close connection between Slovenes and the forests and the trees is evident – and not even only implicitly - and is confirmed by the chosen texts in the names given to the geographical features (Hudičev boršt, Požganica, Gluha loza) and the linguistic use in the form of phrases, comparisons and anthropomorphisations.

Key words: forest, trees, garden and park, aesthetic function (of the forest), relations: man – forest, man – tree, man – garden/park, ecocriticism, junction.

KAZALO

1 UVOD	7
2 NAMEN IN METODA DELA	8
2.1 Ekokritika	8
3 POMEN IN ČLOVEKOV ODNOS DO GOZDA, DREVJA, PARKA IN VRTA	11
3.1 Človek – gozd	11
3.2 Človek – drevje	14
3.3 Človek – park in vrt	18
4 GOZD, DREVJE, PARK IN VRT V LITERARNI VEDI	21
5 GOZD V SLOVENSKEM PRIPOVEDNIŠTVU	23
5.1 Varnost – ne varnost	24
5.2 Gozd in gozdni rob kot prostor srečanja	31
5.2.1 Gozd kot prostor izleta	33
5.3 Gozd kot prostor dejavnosti	35
5.3.1 Gozdni delavci in delo v gozdu	35
5.3.2 Lov	45
5.4 Gozd kot simbol, asociacija in spomin	48
5.5 Gozd v jeziku	50
6 PARK IN VRT V SLOVENSKEM PRIPOVEDNIŠTVU	54
6.1 Vrt kot prostor srečanja	55
6.1.1 Podoba vrtnih elementov	58
6.2 Lepota – tujost	59
6.3 Rajski ter tuji parki in vrtovi	61
6.4 Zunanost vrta – junakova notranjost	65
7 DREVJE V SLOVENSKEM PRIPOVEDNIŠTVU	66
7.1 Drevje kot prostor srečanja – vozlišče	67
7.2 Varnost – ne varnost	74
7.3 Drevje kot predmet premišljevanja, spominov, hrepenenja	79
7.4 Pravljično in tuje drevje	82
7.5 Drevje kot simbol	84
7.5.1 Leseno orodje in lipova pravda	87
7.6 Drevje v jeziku	88
7.7 Povzetek podob in vlog posameznih drevesnih vrst	89
8 ZAKLJUČEK	92
9 VIRI IN LITERATURA	98
10 BIBLIOGRAFIJA OBRAVNAVANIH BESEDIL	102

1 UVOD

Jedro diplomskega dela sestavljajo literarne realizacije gozda z vsemi njegovimi v slovenskem pripovedništvu pojavljajočimi se vlogami in podobami. Kot temeljni element gozda izstopa drevo, ki s svojo specifično naravo gozdu omogoča njegove funkcije in podobe. Drevo se pojavlja tudi v drugih manj ali bolj umetno oblikovanih prostorih, od katerih sta se za moje delo zanimiva izkazala park in/ali vrt. Oba kažeta nekatere gozdu podobne snovi, druge pa so lastne samo njima. Vse te omogoča posamezno drevje, ki na cel prostor (gozda, parka in vrta) zrcali svojsko naravo. Pred naštevanjem podob in navedki iz obravnavanih dvainšestdesetih slovenskih pripovednoproznih tekstov 16 avtorjev in 2 avtoric (zaradi enkratnosti in povednosti je ilustrirana še ljudska pripovedka o zanimivem nastanku gorenjskega gozda in njegovega imena) sem po predstavljenem namenu in metodi dela najprej osvetlila temeljno pomensko podstat ter splošne vsebinske pomene gozda, drevja, parka in vrta. Prihod teh pomenov v besedno umetnost je namreč posledica tesne povezanosti človeka s predmetnimi ekosistemi ter njegova neizogibna percepcija le-teh. Razmerja človek – gozd, človek – drevje, človek – park/vrt so (tudi s pregovori na izbrano tematiko) zato označena neposredno pred samimi konkretizacijami v literarnih tekstih. Nalogo zaključujejo povzetki najdenih in z navedki ali povzemanjem predstavljenih podob iz osrednjih poglavij, večinoma tabelarno predstavljenih. Njihovo pojavljanje je tako nazorneje definirano tudi skozi čas, podkrepljeno pa z motivi iz spletnega besedilnega korpusa slovenske kmečke povesti in zgodovinskega romana. Nalogi je kot gradivo dodana bibliografija obravnavanih pripovednoproznih del.

2 NAMEN IN METODA DELA

Namen diplomskega dela je predstavitev teme gozda, drevja, parka in vrta v slovenskem pripovedništvu od 1858 do 2006 in s tem potrditev možne realizacije estetske funkcije gozda, drevja, parka in vrta v literaturi, z zbranim gradivom pa nakazati, da je naravno okolje lahko literarnovedna kategorija, zanimiva z vidika tematologije (tudi v povezavi z imagologijo, npr. pri obravnavi poklicev in dela v gozdu) in z vidika ekokritike (npr. pri etiki do ne-človeškega subjekta). Tema je predstavljena s podobami, ki se pojavljajo v naključno izbranih 62 – dodano jim je eno iz ljudskega izročila – pripovednoproznih besedilih (črtice, bajke, slike, povesti, /zgodovinski, potopisni, kolektivni/ romani) 18 slovenskih avtorjev različnih literarnih obdobj. Obravnavana dela niso imago tipična, izbrana so predvsem med teksti, z redkimi aluzijami že v samem naslovu, ki se v podatkovnih spletnih bazah in zbirkah (Nova beseda, Slovenska kmečka povest, Slovenski zgodovinski roman) izpišejo pod gozd, drevo, park, vrt; izbor je razširjen še z nekaj tematsko bolj značilnimi ter pričakovanimi besedili.

Ob prebiranju proznih del je bila najprej pozornost usmerjena iskanju pojavitev posameznega drevja, a kmalu se je izkazalo, da je drevo bistven za naravo podob ter vlog gozda, pa tudi vrta in parka kot specifičnih prostorov – prvi naraven, nič ali malo civiliziran, drugi civiliziran bolj, a še vedno v vlogi naravnega. Drevje pa ni značilno ter zanimivo samo kot del gozda, parka ali vrta, temveč je s svojo obnavljajočo se močjo že samo lahko prostor.

2.1 Ekokritika

Gozdovi in drevje človeku niso bili samo vir preživetja ali zavetje, med njimi je bila namreč tudi religiozna in estetska vez – narava v vseh svojih oblikah je prastari predmet umetnosti – kljub svojemu pogostemu pojavljanju tudi v književnosti pa je bila redko predmet osrednje pozornosti literarne vede. Zaradi vedno večje ogroženosti naravnih prostorov in živega sveta se je človek (predvsem zahodnega sveta) v zadnjih letih začel resno ukvarjati z njihovo zaščito. Prepoznavanje urgentnosti povzročene situacije nas nagovarja k reševanju ne/civilizirane narave in tako so nekateri pojmi iz področja ekologije navzoči oziroma aktualni tudi v razpravah o jeziku in književnosti.

Naravno okolje postaja – poleg spola (feministična kritika), razreda (postmarksistična kritika) in rase (postkolonialna kritika) – nova literarnovedna kategorija. Je aspekt, skozi katerega besedno ustvarjanje vrednoti le nekaj več kot desetletje stara vrsta književne interpretacije – ekokritika. Izraz¹ ekokritika označuje interdisciplinarno metodološko usmeritev znotraj literarne vede (vsaka specifično se na okolje sklicujeta imagologija in geokritika). Ekokritika (prijetneje zveneče morda kot ekopoetika) je lahko poznana ali pa vsaj zaobjeta pod različnimi imeni, kot so *green cultural studies*, *ecopoetics*, *environmental literary criticism* in *nature writing*. V uvodnih besedah dela *The Ecocriticism Reader* so predstavljena vprašanja, zanimiva za ekokritiko. Ta torej opazuje, s kakšnih vidikov je v literarnih tekstih predstavljeno človekovo naravno okolje, kako sta nastanek pisave in kasnejši pojav literature vplivala na človekovo razmerje do naravnega prostora, kako se moderna ekološka kriza odraža v sodobnih literarnih delih, kakšen vpliv utegne imeti ekologija kot znanost na literaturo ter kakšna medbesedilna razmerja se spletajo med literarnim, literarnokritičnim, filozofskim in ekološkim diskurzom (Kernev Štrajn 2007: 40, 51; Garrard 2004: 3). Poleg teh je zanimivo še vprašanje, ali moški o naravi pišejo drugače kot ženske.

Preučevanje načinov prezentacije ne-človeške subjektivnosti (v nalogi so to gozd, drevje, park in vrt) v umetnosti je glede na nujno človekovo oziroma človeško povezanost in odvisnost od tega okolja smiselno področje ekokritike. Štrajnova (2007: 44) povzema, da primere ne-človeške subjektivnosti (sama raziskuje živali) najdemo v vseh obdobjih, toda zdi se, da je 19. stoletje za opazovanje pojava najprimernejše izhodišče, in sicer prav zaradi vloge subjektivnosti in sublimnega v literaturi tega časa. Nekateri romantični avtorji oziroma avtorji z romantičnim odnosom do sveta obravnavajo naravo kot razpoložljivo danost, ki je vselej na voljo človeku, kar je z ekokritičske perspektive nesprejemljivo. Drugost namreč ne vključuje le razlike, ampak tudi podobnosti, sorodnosti, zavezništvo. Naklonjenost naravi se v načinu prikazovanja njene subjektivnosti kaže kot pokroviteljstvo (naklonjenost /simpatijo, empatijo/, ki lahko hierarhično razliko še povečuje), torej gre za popolno razpoložljivost narave v razmerju do človeka, ali pa v neantropocentrični naravnosti.

¹ Leta 1978 je termin skoval William Rueckert v eseju *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*; za uveljavitev ekokritike pa sta ključni besedili, izdani leta 1996: *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (ur. Cheryll Glotfelty in Harold Fromm) in *Environmental Imagination* Lawrence Buella. Strokovnjake, ki proučujejo okoljsko snov v literaturi, združuje Association of the Study of Literature and Environment (ASLE) in revija združenja *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* (ISLE) (<http://www.asle.umn.edu/archive/intro/intro.html>).

Raziskovanje drugih ekokritičskih vprašanj je v slovenskem prostoru (verjetno gre za običajno zakasnitev in manjšo lokalno aktualnost) manj oziroma nenavzoče, saj se s svojim prispevkom, v katerem pa se ne opira samo na slovensko literaturo, v ekokritičsko področje vpisuje le že citirana Jelka Kernev Štrajn; v angleški knjižni izdaji pa je dostopno Gerrardovo delo *Ecocriticism*, ki pa pričakovano ne obravnava slovenske problematike. Več gradiva o nedomači književnosti je dostopnega na svetovnem spletu, predvsem na uradnih spletnih straneh ASLE (<http://www.asle.umn.edu/index.html>), kjer so poleg teoretičnih vprašanj in debat o tem, kaj ekokritika sploh je, objavljeni prispevki o literarnih besedilih večinoma angleško pisocih avtorjev, obravnavanih z okoljskega ali ekokritičskega vidika, različne bibliografije in tematske povezave. V diplomski nalogi obravnavana snov gozda je zanimiva za manj obravnav, najpogostejše v zvezi s pragozdom ob Amazonki in z najpogostejše ekokritičsko interpretiranim ameriškim pisateljem 19. st. Henryjem Davidom Thoreaujem. Ohranjanje in varovanje gozdov pa je prioriteta organizacije The Forest History Society iz Durhama v Severni Karolini, ki predstavlja individualne ter družbene vrednote in vrednosti gozda, s svojimi podatkovnimi zbirkami omogoča raziskovanje gozda tudi v literaturi, organizacija pa je objavila publikacijo *Forests in Fiction Collection*, ki vsebuje štiristo literarnih proznih del, izdanih od konca 19. st. do sodobnosti, tako uspešnih kot manj (pri)znanih avtorjev, katerih zgodbe so osredotočene na gozdn(at)o okolje v ZDA in (sicer veliko manj) v Kanadi (<http://www.foresthistory.org/Research/fiction.html>).

Slovenska proza druge polovice 19. stoletja, v katero sodi več kot pol obravnavanih besedil, je uvrščena med romantiko ter moderno oziroma ustreza sintagmama romantični in poetični realizem, v katerih odnos do narave ni zanemarljiv, podobno je s slovensko moderno. Wellekova splošna, abstraktna poteza evropske romantike je – poleg vere v odločilno vlogo domišljije in poudarjanjem pomena simbolov in mitov – »nazor o posebnem pomenu in vlogi narave v doživljanju sveta, po katerem je narava organska celota in s tem podobna človeku; poleg tega je dinamična, poduhovljena, eno s človekom, s tem tudi estetska, nikakor pa ne nekaj mehničnega, brezdušnega, atomističnega, kar se da dojeti z razumom« (Kos 1980: 30). Zdi se, da bi literarni teksti imenovanih obdobj, kljub temu da ekološka kriza še ni bila značilnost časa, z ekokritičskim pregledom lahko dobili novo vrednost. Vsekakor pa bi vsebina podob gozda, drevja, vrta in parka kot delov naravnega okolja, ovrednotena na tak način, pokazala etiko časa izida in recepcije del v času do ne-človeškega subjekta.

3 POMEN IN ČLOVEKOV ODNOS DO GOZDA, DREVJA, PARKA IN VRTA

Spreminjajoči se človekov odnos do gozda, drevja, parka in vrta je skozi čas risal njihovo podobo ter vlogo tudi v literaturi. Preden bodo v nalogi prikazane posamezne konkretne pojavitve v izbranih tekstih, je potrebno obravnavane elemente splošneje predstaviti ter – predvsem v razmerju do (slovenskega) človeka – izpostaviti njihov pomen.

3.1 Človek – gozd

Z 1 027 284 ha ali 51 % (zaslediti je tudi podatek 56 %) celotne površine pod gozdom spada Slovenija med najbolj gozdnate dežele v Evropi. Po nekaterih podatkih je bolj gozdnata le Finska, po drugih tudi Švedska, zato znana trditev, da smo Slovenci gozdni narod, ni pretirana. Podkrepi jo kar nekaj znanih in zanimivih dejstev: gozdovi pokrivajo več kot pol Slovenije, to predstavlja 0,5 ha gozda na prebivalca (Eleršek 2001: 13); skoraj iz vsakega našega kraja je le nekaj minut do najbližjega gozda; lepota gozda je opazna tudi v slovenskem leposlovju, glasbi, kiparski in slikarski umetnosti (prav tam, 24); gozd ima veliko začasnih gozdnih prebivalcev (pohodniki, sprehajalci, nabiralci). V našem prostoru je najbolj razširjen krajinski tip gozdnata krajina – v njej se prepletajo gozdne in kmetijske površine, prevladuje pa gozd. Izoblikoval jo je človek s stoletnim krčenjem gozda in umikanjem pred njim. Gozdnate krajine so pri nas različne, nastajale pa so kot posledica naravnih ter družbenih razmer (npr. zemljiške odveze, agrarne reforme) v posameznih delih Slovenije in so visokovredne estetske tvorbe, hkrati pa zapis domače zgodovine v prostoru (Anko 1989: 341–42).

Gozd – sicer raznolika in hkrati dobro poznana predmetnost, pri kateri se pogosto premalo zavedamo kompleksnosti prostora – je življenjska združba rastlin in živali z ustrežno klimo, tlemi in zunanjim izrazom – sklenjenim gozdnim drevjem (Mlinšek idr. 1989: 334). Prav ta zadnji vidik, fiziognomijo, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1994) izpostavlja oziroma ga edinega predstavlja, saj je v pomenskem delu slovarskega sestavka gesla gozd zapisano, da gre za »z drevjem strnjeno porasel svet« oziroma za »drevje, ki raste strnjeno skupaj«; v drugem, ekspresivnem pomenu pa za »velike množine pokonci stoječih predmetov«. V terminološkem gnezdu so navedeni in razloženi naslednji termini: črni gozd, enodobni gozd, mešani gozd in varovalni gozd. V frazeološkem sestavku sta omenjeni le dve stalni besedni zvezi, in sicer pregovor Zaradi dreves ne vidi gozda 'zaradi posameznosti ne dojame celote' in zgled pogovorne rabe Oče je bil dve leti v gozdu 'pri partizanih'.

Sobivanje slovenskega človeka z gozdom se odslikava tudi v drugih številnih pregovorih. V njih lahko zaslutimo nekatere izmed bistvenih lastnosti, ki so jih ljudje prepoznavali v zvezi z gozdom ter jih nato vzporejali: z lastnimi značajskimi podobnostmi, npr. omejenostjo (Gre skozi les, ne vidi dreves); z drugimi človekovimi vrednotami, kot so npr. čas (Gozd raste stoletja), premoženje (Gozd je kmetova hranilnica), uporabnost (Bodi zima, bodi kres, kadar zebe, neti les) ali vedenjem (Kakor se v gozdu kliče, tako odmeva). Na že davno in globoko navezanost na gozd nas napeljuje tudi pridevnik zdrav, saj je njegov izvor naslednji: *sъdrъvъ 'zdrav' se je razvilo iz ide. *Hsu-doruo- 'iz dobrega lesa', zloženke iz ide. *Hsu- 'dober' in izpeljanke iz deru- 'les, drevo' (Snoj 1997: 745). Pogovorni jezik pa vsebuje kar nekaj z verovanjem povezanih besednih zvez, npr. potrkati na les, bit čez les, a o tem več pri drevju v jeziku. Tudi veliko zemljepisnih imen izhaja iz besed za (gozdno, deloma sadno) drevje² ali pa so kako drugače povezana z gozdom, npr. z različnimi poimenovanji za gozd splošno ali njegovih posebnih oblik: boršt, dobrava ali dobrova (hrastov gozd), drezga, drvošec (gorenjska narečna beseda za del gozda z drevjem, primernim za drva, in za gozd sploh), frata (zaščiten gozd, lahko tudi poseka), gaj (zaščiten ali gojen gozd), gošča (zaraščen gozd), gmajna, kneja, hosta, les, log (ravninski, nizek gozd), loza, rama (poleg meje pomeni tudi gozd, predvsem takšen, ki je mejil na polje), šuma ... (Klemenčič 2001: 66–67). Tovrstna krajevna imena kažejo navezanost Slovencev na predele, ki so bili v preteklosti mnogo bolj poraščeni z drevjem oziroma gozdovi, ki pa so jih krčili in iztrebili. Povezavo slovenskega človeka z gozdom in posameznimi drevesi pa podkrepi tudi pogostnost slovenskih priimkov s korenem gozda (in omenjenih besed zanj) ali drevesnih vrst (Kočar 1991: 104).

Pomen gozda

Podobno pojem gozda označuje tudi Zakon o gozdovih (Ur. l. RS, št. 30/1993): v prvem odstavku drugega člena ga opredeljuje kot »zemljišče, poraslo z gozdnim drevjem v obliki sestoja ali drugim gozdnim rastjem, ki zagotavlja katero koli funkcijo gozda«; v tretjem odstavku istega člena pa pravi, da po tem zakonu »niso gozd posamično gozdno drevje, skupine gozdnega drevja na površini do 5 arov, neavtohtoni obrečni in protivetrni pasovi drevja, drevoredi, parki, plantaže gozdnega drevja, obore za rejo divjadi, pašniki, porasli z gozdnim drevjem, če se za pašo uporabljajo, ne glede, kako so vpisani v kataster«. To zunanjo prepoznavnost gozda imenovani zakon nadgradi s funkcijami oziroma vlogami gozda.

² Za primer iz priročnika *Slovenska krajevna imena* (1985: 28–33) navajam zemljepisna imena, nanašajoča se na drevo breza: Breza, Breze, Brezen, Brezje (7 samo Brezje, 25 Brezje nad/ob/pri/), Brezni Vrh, Breznica (3 samo Breznica, 2 Breznica pod/pri), Breznik (2), Brezno (2), Brezova, Brezova Reber (enkrat samo Brezova Reber, enkrat pa Brezova Reber pri), Brezovci (2), Brezovec (3 samo Brezovec, 2 Brezovec pri), Brezovi Dol, Brezovica (4 samo Brezovica, 14 Brezovica na/pri/v), Brezovk, Brezovo (2), Brezovo Brdo, Brezova Gora, Brezula.

Natančneje jih določa v šestem odstavku tretjega člena, in sicer gre za »ekološke: varovanje gozdnih zemljišč in sestojev; hidrološka, biotopska ter klimatska funkcija; socialne: zaščitna funkcija – varovanje objektov, rekreacijska, turistična, poučna, raziskovalna, higiensko-zdravstvena funkcija, funkcija varovanja naravne in kulturne dediščine in drugih vrednot okolja, obrambna ter estetska funkcija; proizvodne: lesnoproizvodna funkcija, pridobivanje drugih gozdnih dobrin in lovnogospodarska funkcija«. Gozd torej izpolnjuje številne človekove ne/materialne potrebe. Posebno v preteklosti so iz lesa – je močan, žilav, elastičen, trd ali mehak in dekorativen – izdelovali številne predmete. S sečnjo, spraviлом in z izdelavo končnih izdelkov je zaposloval in prehranjeval veliko delavcev ter rokodelcev (suhorobarje, pletarje, oglarje, žagarje, tesarje, mizarje, sodarje, kolarje, piparje, skodlarje). Te in druge domače obrti so del naše kulturne dediščine in so bile stoletja povezane s kmetijstvom in drugimi gospodarskimi panogami podeželja (Eleršek 2001: 19–20). Les v gozdu je bil že od nekdaj dobro naložen kapital in rezerva za hude čase: ob slabih letinah in nesrečah pri kmetovanju, pri izplačilu dediščine ali dote (to funkcijo ponekod opravlja še zdaj). Poleg lesa torej daje plodove, sadeže, zelišča, gobe, divjačino; varuje sebe in sosednja zemljišča pred erozijo, plazovi, usadi, padajočim kamenjem; blaži klimatske ekstreme; ureja odtok padavin na svoji površini ter čisti in bogati zrak (Mlinšek idr. 1989: 334). Poleg imenovanih lesnoproizvodnih in okoljetvornih vrednot ne smemo prezreti socialnih, kulturno pogojenih funkcij gozda. Posebnega pomena so vloge v turizmu in rekreaciji, ekološkem ozaveščanju, proučevanju naravnih zakonitosti, varstvu naravne in kulturne dediščine ter v estetiki okolja. Del zadnje je gotovo estetska funkcija, ki jo pravzaprav opravlja tudi obravnavano pojavljanje gozda v slovenskih proznih besedilih. Estetika gozda je opredeljena kot nauk o vseh vidikih lepega v zvezi z gozdom, estetska funkcija pa kot zbir vseh stanj in dogajanj v gozdu, ki vzbujajo občutek lepega (Anko 1988: 12). Spada med kulturno pogojene funkcije in odseva duhovno, materialno ter izkustveno stanje kulture dane družbe oziroma njen odnos do gozda v najširšem smislu (prav tam, 15–17).

Človekov odnos do gozda

Človekov odnos do gozda je danes drugačen, je v nasprotju z odnosom človeka preteklih dni, ki je temeljil na izkoriščanju gozda kot naravnega vira, potrebnega za obstoj. Njuno sodelovanje je bilo odvisno od socialnega reda in položaja posameznika v njem. V srednjem veku sta les in divjad pripadala fevdalcu, ki je podložniku prepuščal le dračje in jagodičje ter živali obrobne gospodarskega pomena, kot sta polh in veverica. Paša je bila mogoča le v srenjskem gozdu, ki mu še danes pravimo gmajna.³ Seveda je bilo vse, kar si stvarnega videl v kmečki hiši, hlevu in na dvorišču, napravljeno iz lesa. Skoraj vsako orodje je bilo narejeno iz drugačnega, nalašč za ta namen izbranega lesa, kar nedvomno kaže na tesno povezanost človeka z gozdom (Geister 1990: 88). Sploh je bila prvotna kultura marsikje lesena in ne kamnita, čeprav se je do današnjih dni obdržal le kamen (Eleršek 2001: 7). Gozd je v svojem območju omogočal obilno industrializacijo in s tem urbanizacijo življenja. Prav ta urbana organizacija in posledično utesnjevanje človeka pa prožita v nas željo po neposrednem stiku z gozdom. Gozd je torej od nekdaj človeku pomeni še nekaj več. Tako v gozdu kot v posameznih drevesih je videl poosebljanje ali bivališče božanstev ali duha; danes poznamo sveta drevesa, svete gaje, kamor je človek prinašal svoje darove in žrtve.⁴ Gozd postaja vse bolj predmet intimnega hrepenenja, simbol svobode, zatočišče, ki ga mesto človeku ne more dati. Takšen potem prehaja tudi v moderno umetnost: ne več toliko kot snovno okolje prebivanja ali kot religiozni element, marveč kot simbol, kot znak globokih, pogosto zastrtih človekovih sanj (Kmecl 1975: 280).

3.2 Človek – drevje

Elerškova (2001: 14) definicija pravi, da je drevo vsaj pet metrov visoka olesenela rastlina z izraženim deblom in krošnjo ter spada med najstarejše živeče organizme. Drevesa imamo glede na prostornino za največje rastline, tako je tudi gozd najobsežnejši in biološko najraznovrstnejši ekosistem.

³ Beseda gmajna je nemškega izvora (Gemein pomeni med drugim občen, splošen), v zvezi s pašo torej neobdelan, na redko porasel svet. Če dandanes slišimo za neko gozdno površino ledinsko ime gmajna, to ne pomeni nič drugega, kot da so v nekdanji gmajni nekoč opustili pašo in »so nekatera drevesa zrasla skupaj s pastirčki v debeluhe« (Geister 1990: 88).

⁴Med najstarejšimi zunanjimi izrazi kulta pri protoslovanskih ljudstvih je čaščenje gozdov, gajev in posameznih dreves. To ni bila slovanska značilnost, saj so omenjeno poznali Gremani in Kelti (Ovsec 1991: 306).

V SSKJ pa je pod geslom drevo zapisano, da je lesnata rastlina z deblom in vejami; v frazeološkem gnezdu najdemo že pri geslu gozd naveden pregovor ter V visoka drevesa rado treska 'pomembni ljudje so najbolj izpostavljeni kritiki' in Jabolko ne pade daleč od drevesa 'otrok je tak kot starši'.⁵ V terminološkem gnezdu so z razlagami navedene besedne zveze: drevo življenja, genealoško drevo, začrtati drevo, lovno drevo, drevo spoznanja, drevo življenja, božje drevo, judeževno drevo; drugi pomen besede drevo je narečni, in sicer gre za plug, ponazorjen je z zgledoma vpreči konje v drevo in držati (za) drevo; tretji pomen je jambor oziroma jarbol (iz. lat. arbor -oris f 'drevo, drevesno deblo, hlod, jambor'), ki pa je zastarel. Lastnosti posameznih drevesnih vrst je človek uporabil tudi v več frazemih, živih še danes. Teža in trdota bukovega lesa sta našli prispodobo v človeških odnosih, saj pravimo nerodnemu, neotesnemu človeku, da je »bukov«, torej frazem *biti bukov*. Zelo znana je (prislovna) stalna besedna zveza, ki označuje nekoga, ki je neroden ali molčeč, *držati se kot lipov* (to je poganski) bog. Damjan J. Ovsec (1991: 310–11) povzema, da je lahko v zvezi z dejstvom, da so v davnini iz mehke lipovine izrezovali in rezbarili stare malike. Pomembna je bila tudi zdravljenost leske, saj naj bi *leskova mast* (šiba) v šaljivem pomenu otroka ozdravila neubogljivosti. Tistega, ki ni bil pri zdravi pameti, so peljali trikrta okoli leske, da bi ozdravel; nekaj podobnega se skriva v slovenski besedni zvezi: tisti, ki je usekan ali neumen, naj bi bil *čez les*. Z nekdanjim čaščenjem drevja Ovsec povezuje tudi trkanje oziroma *trkati na les*. Vraža izvira iz časov, ko je imela vsaka hiša ali celo posameznik svoje sveto drevo, za katerega je verjel, da je z njim v zvezi (prav tam, 316, 332).

⁵ Podobno kot sobivanje človeka in gozda je tudi naša povezanost z drevjem oziroma s posameznimi vrstami dreves reflektirana v pregovorih. V njih zato pogosto uporabljamo poznavanje specifik dreves: o kategoriji časa govori Počasi raste smreka, pa hitro se poseka; o mladosti in starosti Mlado drevesce se da zravnati, staro drevo se ulomi, Mlado drevo se obrezuje, staro ne, Starega drevesa ni mogoče presaditi, Jabolko, ki pozno dozori, se dlje drži, Zrela hruška sama pade z drevesa, Zrelo jabolko samo pade; o moči Hrasta sneg ne upogne, Sila hraste ruje, Samo tisto drevo je čvrsto, ki ga često vetrovi tepo (bijo), Visokim smrekam vihar vrhe lomi, Iz male pečke zraste veliko drevo; o vplivu družine in dednosti na značaj Drevo se po sadu spozna, Jabolko ne pade daleč od drevesa, Na lesniki nikdar jabolko ne zraste, Iver ne pade daleč od debla; o prijateljstvu Drevo se na drevo naslaja, človek na človeka; o vztrajnosti Če dolgo sekaš, mora pasti tudi najdebelejši hrast; o pameti, modrosti in znanju Ne klesti drevja, pod katerim počivaš, V senci velikega drevesa ne raste drugo veliko drevo; o vzgoji Leskova mast je zdrava, Ne pričakuj sence od drevesa, včeraj zasajenega, Ni vsak les za tesaње in rezljanje, Vsako drevo ima svoje ime; o različnih značajih Kamni letijo samo na drevo s sadjem, Kdor pod orehovo senco leži, oreha ne dobi, Kogar za lešnik pridobiš, ga za oreh izgubiš, Lončar zavida lončarju, drvar drvarju, Koder mnogo sadja zori, tamkaj je dosti pridnih ljudi; o zdravju Jabolko na dan odganja zdravnike stran; o gospodarjenju in naravi Drva je treba pripraviti, kadar so češnje zrele, Dokler lipa cveti, ne manjka čebel, Če januarja drevje od mraza poka, jeseni s sadjem preobloženo stoka, Če Cirila in Metoda dež pere, orehe in kostanj z drevja obere, Če na dan Marjete deži, orehov pričakovati ni, Če se drevje zgodaj obleti, polje ob letu bogato rodi; o vrednosti in bogastvu drevja Kdor sadonosno drevo vsadi, za celo svojo hišo veliko dobroto stori, Več od zlata in srebra nam sadno drevje da, Na vsak prostorček zasadi drevo, obilno ti trud poplačalo bo.

Drevesne vrste v slovenskem prostoru

Slovenski prostor nudi pogoje za rast številnim gozdnim in domačim, hišnim, negozdnim drevesnim vrstam, predvsem sadnim. Tipične slovenske kmečke domačije si ne moremo predstavljati brez sadovnjaka ali vsaj mogočnega drevesa in z ograjo obdanega zelenjavnega vrta; za okrasno-bivalni vrt v trdem kmečkem življenju pač ni bilo prostora (Rozman 1987: 177). Drevo, ki raste zunaj gozda, osamelec, je drugačno, na videz bolj košato kot drevo v gozdnem sestoju, ki je vitko, drobnovejnato, v spodnjem delu večkrat brez vej in višje, čeprav enako staro, saj drevesa v sestoju tekmujejo za svetlobo, vodo in hrano. Gozdne drevesne vrste so vrste drevja, ki rastejo v gozdu in so osnovna sestavina gozdnih združb. Za naše gozdove je značilno bogato drevesno in grmovno⁶ ter še številčnejše zeliščno rastlinstvo. V slovenskih gozdovih raste 71 domačih drevesnih vrst, le 10 drevesnih vrst je iglavcev, ostale pa sodijo med listavce. Najstarejše drevo na Slovenskem naj bi bil 28 m visok evropski macesen, katerega premer v višini 1,3 m od tal meri 133 cm, raste pod Slemenovo špico nad Malo Pišnico na nadmorski višini 1418 m, star pa je vsaj 1032 let (Eleršek 2001: 37, 43). Na razmeroma majhnem prostoru Slovenije se družijo različna podnebja, od alpskega do mediteranskega in od alpskega do celinskega. Razgiban relief, preko visokih gora in goric v ravnino, s pestrostjo podnebnih značilnosti omogoča tudi raznolikost tal. Takšni naravni pogoji omogočajo gojitev številnih sadnih vrst: pečkato (hruške, jabolka), koščičasto (češnje, slive) in lupinasto sadje (oreh, leska, kostanj). Zadnje sodijo predvsem v večji vrt, kajti tega drevja običajno ne obrezujemo, zato doseže večji obseg. Travniki nasadi s prevladujočimi jablanami, ki jim družbo delajo mogočna drevesa hrušk moštnic in češenj, so torej skozi stoletni razvoj oblikovali slovensko krajinsko podobo (Krajnc 1998: 5).

Pomen drevja

Vsak dan se srečujemo z drevesi, a se ne zavedamo njihove časovne in fizične razsežnosti. Vsaka drevesna vrsta ima svojo značilno obliko, način cvetenja, plodove in sadove, semena, vse to pa je odvisno tudi od rastišča. Njena zunanost posreduje specifične informacije in je izraz prave narave drevesa. Drevo je poslanec, predstavnik gozda v negozdnih oblikah. S svojo prisotnostjo in lepoto nagovarja številne ljudi, ki se sicer le poredko srečujejo z gozdom.

⁶Med grmovnice prištevamo rastline, za katere je značilno, da nimajo enega debla, ampak iz koreninskega vratu poganja več poganjkov, ki že takoj na tleh naredijo razvejano krošnjo. Od drevja jih ločimo po tem, da se ne razraščajo le na koncih poganjkov, temveč tudi iz spodnjih delov starih, nič več rastočih vej (Rozman 1987: 142).

Prav v takih okoljih (urbanih, agrarnih) izstopijo številni estetski elementi drevesa, ki jih je v gozdu težje zaznati. Estetsko vrednost drevesa more celovito doživeti le, kdor je občutljiv za lepoto: drevesa namreč nagovarjajo vse naše čute hkrati – vid s svojo sliko in menjavami, sluh s šelestenjem ali hrumenjem krošenj, vonj z dehtenjem cvetov in tip z nepopisno gladkostjo lubja. Redkeje jih zaznamo celo z okusom (Anko 1988: 118). Tri lastnosti drevesa, ki burijo našo domišljijo, so: velikost, starost, redkost. Ena najočitnejših je velikost drevesa z vsemi atributi, ki jih ima v našem vsakodnevem življenju: mogočnost, moč, vzvišenost, nepremagljivost (prav tam, 119). Te lastnosti prehajajo v simbol starosti in dolgoživosti, zato so vredne spoštovanja.

Drevje ima kot najbolj izstopajoča in trajna rastlinska prvina tudi v vrtu posebno vlogo, izhajajočo tako iz oblikovalskih kot funkcionalnih zahtev. Njegov glavni pomen je, da s svojo prisotnostjo ter v kontrastnem odnosu do ploskve gradi in oblikuje prostor. Podobno velja tudi za grmovnice. Drevje namreč ustvarja t. i. merilo vrta.⁷ V funkcionalnem smislu pa sadnega drevja niso gojili le zaradi plodov, temveč so ga uporabljali tudi v številne druge namene: za zavetje in senco ljudem ter živalim; za varovanje pred neugodnimi vremenskimi in drugimi vplivi (pred hrupom, prahom ter pogledi) predvsem ob cestah; proti požaru (najbolj oreh, ki je visok in varuje pred strelo); les in listje sadnega drevja za kurjavo, izdelovanje pohištva, orodja, glasbil, otroških igračk in drugih uporabnih predmetov ter steljo (cenjena orehovina in leskovina); pri sadežih so bile koristne tudi koščice (npr. češnjeve za izdelovanje kave, za kurjavo in za med otrobe), sadne tropine in olupki; še danes dobro uporabljeno je sadje kot zdravilo ter za hrano in pijačo (Sketelj 1998: 51–71). Pomembna je tudi njegova vloga posrednika med hišo in širšim okoljem; prodaja sadja pa je nekoč predstavljala vrata v svet.

Človekov odnos do drevja

Poseben odnos do drevja so ljudje gojili že v davnih časih. Drevje je bilo občudovano zaradi mogočnosti, sposobnosti ponovne ozelenitve. V posameznih verstvih in pri posameznih ljudstvih se je ta naklonjenost, kult drevja, drugače manifestirala: drevo kot domovanje božanstev in različnih pravljичnih bitij ali kot oltar; s svojo osjo predstavljalo središče vesolja; poznano je drevo življenja in drevo, ki drži nebo in nosi zvezde, hkrati pa je povezano s podzemljem; grški in rimski bog drevja je Adonis; za sveto drevo v Indiji velja drevo pagode,

⁷ Gre za razmerje med vrtnimi sestavinami, ki vpliva na to, kako prijetno bo bivanje človeka v njem. Večje merilo pomeni večje razlike med človekom ter vertikalnimi prvinami in obratno – veliko merilo vrta torej lahko človeku prostor odtuji in poudari njegovo majhnost; majhno merilo pa je človeku prilagojeno, zato je tak prostor za bivanje prijeten (Rozman 1987: 142).

ker je Gautama Buddha (6. st. pr. Kr) pod njim prejel razsvetljenje (zato ga sadijo v bližini budističnih templjev); v prvi Mojzesovi knjigi je opisano drevo spoznanja, ki je rastlo sredi vrta; Abrahamu se je Bog prikazal pri Mamrejevih hrastih, Zevs pa se je razodel ob šumenju hrastov iz Dodone; Heri, njegovi ženi, je pripadalo granatno jabolko kot simbol zakonske ljubezni in plodnosti; boginja Atena je ljudem prinesla vejico (Sredozemcem zelo pomembne) oljke; za Artemis, boginjo gozdov, sta bila posebno sveta oreh in vrba. Drevesu je zaradi njegovega dajanja hrane, zavetja ... pripisan ženski princip (to se kaže tudi v že omenjenem latinskem imenu za drevo, ki je ženskega spola; enako je z imenom za gozd: silva -ae f) (Eleršek 2001: 89). Drevo je bilo torej čaščeno že v davnini, poleg tega pa je prinašalo številne koristi: les za gradivo in kurivo, sadeže za hrano ljudi in živali, plodove, cvetove, lubje za zdravila, listje za hrano in steljo živalim. Nekatere vrste lesa (v našem prostoru predvsem les javora, bresta in jesena) so povezane z ljudsko umetnostjo in navadami (npr. javorova miza). Specifična slovenska hišna drevesna vrsta – v gozdovih raste le posamično in še to redko – je lipa (lipovec in lipa), ki je zaradi tesne ter bogate povezanosti z življenjem slovenskega naroda skozi zgodovino in tudi danes slovenski narodni simbol.⁸ Naš odnos do drevja pa že dolgo ni več religiozen, pa tudi zgolj utilitarističen ne več, današnji čas zahteva drugačno etiko okolja.

3.3 Človek – park in vrt

SSKJ v pomenskem delu prvi pomen gesla park opredeljuje kot negovano površino z drevjem, rastlinjem navadno v mestih, prirejeno zlasti za sprehode; v geslu vrt so razloženi štirje pomeni besede, navajam pa le prve tri, ki jih v nalogi obravnavana predmetnost tudi vključuje: manjše zemljišče, navadno blizu hiše, na katerem raste trava, drevje, se goji vrtnina, okrasne rastline; negovano zemljišče z okrasnim rastlinjem, navadno za sprehode, oddih (s tem pomenom tudi edenski vrt za raj); posebej urejeno zemljišče kot del gostinskega lokala. Zdaj zastarela beseda divnjak za park oziroma vrt pa je poznana iz Prešernove pesmi *Judovsko dekle*. Ljudske modrosti v obliki pregovorov na temo vrta in parka nisem zasledila. Poleg misli, da je tisto, kar zraste na sosedovem vrtu, boljše kot domače, mi je poznan le pregovor o vrtu kot delu domovanja – pri tem je verjetno mišljena tudi pridnost in skrbnost gospodinje – ki se glasi: Vrt je podaljšano stanovanje.

⁸ O lipi (na polju, o plesu pod njo ...) in drugih slovenskih znamenjih razpravlja Jožko Šavli v knjigi *Slovenska znamenja*.

Pomen parka in vrta

Tako park kot vrt sta negovani površini, na katerih raste tudi posamezno drevje, ki prostoru parka in vrta daje pečat. Pomeni ter vloge teh dveh prizorišč so torej podobni tistim, ki jih pripisujemo posameznim drevesom ali drevesom v skupini (npr. gozdu). Nekateri vrtovi (predvsem bivalni vrtovi, tj. tisti del vrta, ki je najbližje notranjim prostorom) poleg estetskega momenta torej s svojimi drevjem nudijo blagodejno senco za sedenje, počivanje, branje, spanje, pogovarjanje, poslušanje glasbe in tudi užitne plodove (granatna jabolka, dateljnovе palme, fige, grozdje oziroma podnebu prilagojene sadove); poleti se lahko spremenijo v jedilnico na prostem ali prostor za pripravo hrane; nudijo možnost obvezne ali prostočasne (npr. ljubiteljsko gojenje in zbiranje rastlin), tudi terapevtske dejavnosti; so primerni za družabne aktivnosti, kot so sprejemanje gostov, igranje družabnih in športnih iger, večerno sedenje ob ognju; so torej prostor srečevanj z različnimi nameni, s parkom pa ga poleg zadnjega družji še podoba sprehajališča kot možnega prizorišča. Pojavitev potrebe po javnih zelenih površinah, ki bi jih lahko uporabljali vsi, sega v 19., še bolj pa v 20. stoletje (Rozman 1987: 28). Zelene površine so tako dobile določen vsebinski pomen (otroška, športna igrišča, parki) in so element mesta, ki zagotavlja ljudem vsakodnevni stik z naravnim okoljem.

Park in vrt (z že omenjenimi vlogami, v obravnavo pa niso vključeni pokrajinski ter specifični parki ali vrtovi ipd.) sta nujno tudi kultivirana, hkrati pa za razliko od gozda nista obvezno predvsem javni prostor oziroma javno dobro. Pri vrtu gre namreč še vedno za možno nasprotje doma, a je tudi njegov podaljšek in tako že zasebna lastnina. Park, z izjemo zasebnih in specifičnih, se zdi kot javni pogostejše dostopen kot vrt. Izbrana besedla kažejo tudi nasprotno, da vstop v park le ni mogoč vsakemu, saj je možnost dostopa do javnega prostora kot temelj družbene enakosti na primer v literaturi moderne kršena.

Človekov odnos do parka in vrta

Danes poznamo različne oblike in namene vrtov, prav tako in še posebej pa se spreminjajo okusi in slogi. Na zadnje vplivajo število in vrsta rastlin ter oblika vrta. S stališča oblikovanja je razvoj vrtnе umetnosti potekal po dveh, popolnoma nasprotnih si smereh, ki sta se od časa zgodnjih civilizacij razvijali ločeno, v 17. in 18. pa sta se srečali. Ti dve smeri hkrati simbolizirata zahodno (z geometrijskim ali formalnim načinom oblikovanja) ter vzhodno (z organskim ali neformalnim načinom oblikovanja) kulturo. Zgodovina ukvarjanja z vrtom sega torej v čas zgodnjih civilizacij (mezopotamske, babilonske, egipčanske), antične grške in

rimske; pod vplivom islama so se razvili perzijski vrtovi, ki so vplivali tudi na indijske in kasneje španske; znani so srednjeveški (zaprti, nepokriti in obdani s križnim hodnikom) samostanski oziroma klaustrski vrtovi; v renesansi vrt postane predmet premišljenega načrtovanja, podrejen izrazito geometrijski zasnovi; vrh geometrijskega načina oblikovanja predstavljajo francoski baročni vrtovi (nepogrešljiv sestavni del te vrtno kompozicije je tudi gozdič) s svojo organizacijo prostora ter v neskončnost stekajočo perspektivo; angleško krajinsko ter romantično gibanje se temu upira in daje prednost nedotaknjeni naravi; vrtna tvornost na vzhodu (Kitajska, Japonska) temelji na taoistični filozofski misli (človek teži k čaščenju narave in sožitju z njo) (prav tam, 7–27). Vsako umetnostno obdobje ima torej svoje zahteve pri arhitekturi vrta.

Sprva je bila ureditev vrtov privilegij bogatejših ljudi, a danes to ne velja več. Tako so se pokrajinski tipi vrtov umaknili pogostejšim in dostopnejšim zasebnim (hišnim) vrtovom. Z razvojem stanovanjskih sosesk, ki so prinesle večje potrebe po zelenih javnih površinah, se pojavi vrt ob stanovanjski hiši, ki ni prav obsežen, torej bivalni vrt kot neposredni podaljšek hiše; v njem pa so se pojavile drugačne prvine: plavalni bazen, terasa, kotiček za igro, žar, prostor za družabna srečanja, tudi zelenjevni vrt in parkirni prostor (prav tam, 28).

V zgodovini vrtnega oblikovanja je pomembna sprememba, da so rastline cenjene zaradi svoje okrasne vrednosti in ne le zaradi plodov in sence, ki so jo dajale. To je zahtevalo tudi drugačne razporeditve. Pomembne se zdijo steze ter povezave med vrtovi ter zgradbami. Sam vrt tako lažje učinkuje kot del zgradbe in okolice. Zanimarljiva pa ni (tudi v obravnavanih besedilih jo je zaznati) prisotnost in razporeditev drugih vrtnih prvin, kot so voda, cvetlične grede, vrtno ute in lope). Zadnji sta lahko še bolj zasebni ter nam dajeta zaščito pred močnim soncem ali kratkotrajnimi padavinami. Navadno so bili prostori za vrt skrbno izbrani, pogosto so jih postavljali na točke z lepim razgledom pod hribi ali ob morju.

4 GOZD, DREVJE, PARK IN VRT V LITERARNI VEDI

Opisani odnosi so in še pogojujejo vključevanje tematike (in z njo povezanih motivov) gozda, drevja, parka in vrta v literarno ustvarjanje. Moj vpogled je – skozi čas oziroma literarna obdobja sicer zajet neenakomerno – usmerjen v del slovenske proze od 1858 do 2006. Pred predstavitev najdenih in izrisanih podob obravnavane predmetnosti je nujno predstaviti, kaj je bilo o tej problematiki že sporočenega.

Glede na razdelitev tematološke tvarine v *Teoriji primerjalne literarne zgodovine* Antona Ocvirka (1936: 95) se v diplomskem delu obravnavana snov uvršča v (zadnjo) peto skupino naravne, pokrajinske in predmetne snovi. Po Paulu Van Tieghemu (1939: 92) izbrana snov sodi med teme (avtor v *La Littérature comparée* namreč razločuje med temami, tipi in legendami), kamor sodijo neosebne situacije, tradicionalni motivi, kraji (tudi gore, morje), rože, živali in predmeti. Simon Jeune pa razločuje samo med tipi in temami, in sicer so druge v nasprotju s prvimi (ki naj bi predstavljali resnične ali neresnične osebe) bolj abstraktne, povezane z naravo (ocean, gora, gozd, noč) ali z velikimi čustvi (ljubezen, sovraštvo, ljubosumje) (Smolej 2007: 10–11).

O tej temi sem med iskanjem po literarnovednem gradivu zasledila naslednje. Marko Kmecl (1975: 280, 297–302) v zborniku *Gozdovi na Slovenskem* podaja diahron pregled slovenskega besednega ustvarjanja, v katerem je zaznati človekov odnos do gozda. Elemente gozda išče najprej v pesništvu, a ker moje pisanje temelji na proznih besedilih, bom podala nekaj Kmeclovih opazanj, povezanih s slovenskim pripovedništvom. V pripovedni umetnosti se gozd pojavlja veliko bolj nazorno (to omogoča narava proze), naravnost, takšen pa je tudi presnovan v simbole: Levstik v svojih delih spregovori o veri, vražah in navadah, povezanih z gozdom; potopisec in naravoslovec Fran Erjavec deli *Hudo brezno ali Gozdarjev rejenec* in *Eno noč na Kumu* postavlja v gozd; podobno Janez Mencinger (*Moja hoja na Triglav*), Josip Ogrinec (*Obrazi iz narave*), Josip Jurčič (*Jesenska noč med slovenskimi polharji*); znan je izris gozda kot okvir zgodbam pri Ivanu Tavčarju (*V Zali*); skoraj v celoti posvečeno gozdu piše Hinko Dolenc (*O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh*); Fran Maselj Podlimbarski (*Gospodin Franjo*) prikazuje avstrijsko izkoriščanje bosanskih gozdov; pejsaže gozda najdemo tudi pri Franu Saleškem Finžgarju (*Gozdarjev sin, Gospod Hudournik*); pri Ivanu Cankarju se gozd ali drevo globita v simbol (*Kostanj posebne sorte*); Juš Kozak gozdu dodeli vlogo pribežališča izobčencem (*Beli macesen*); pri Francetu Bevku je gozd do vsakdanjosti

pogosten; Miško Kranjec njegovo vlogo lirizira (*Povesti o dobrih ljudeh*); pri vseh pripovednih delih s snovjo NOB predstavlja nujno spremljavo, pa naj bodo spominsko ali fikcijsko zasnovana: Edvard Kocbek (*Tovarišija, Listina, Strah in pogum*);⁹ z natančnejšo razčlenbo Prežihovih *Požganice* in *Jamnice* skuša pokazati na temeljno različne načine prehajanja gozda v prozo – bodisi kot simbol ali kot snovna podoba; pri Andreju Hiengu pa najde gozd svoje mesto v simbolnem smislu (*Gozd in pečina*).

O zadnjem skozi »prizmo simbolnega« piše tudi Gabriela Zver (2005: 38). Kot enega od Hiengovih simbolov, povezanih z ljubeznijo, navaja tudi gozd, ki predstavlja širno, nepregledno človeško bivanje, s svojo raznolikostjo je prispodoba nas samih; nasprotno pa je pečina simbol pregrade, vseh prepek v vsakdanjem življenju. Tina Bau (2005: 141) pa ugotavlja, da se gozd in gozdna bitja v Trdinovih bajkah o Gorjancih pojavljajo kot izredno močan impliciten simbol: duše, povezovanja, samote, nezavednega.

Literarnovednih prispevkov o pojavljanju in pomenu posameznih drevesnih vrst v slovenski prozi nisem zasledila. Sicer pa o lipah na Slovenskem obstaja veliko pripovedi in spominov starih ljudi. Ena takih zbirk je nastala v soavtorstvu Mirana Sattlerja in Franceta Steleta z naslovom *Stare slovenske lipe* in s podnaslovom *Kramljanja z ljudmi o življenju, ki je stoletja teklo pod vejami lip in ostalo zapisano v spominu* (1973). O svetu parka in/ali vrta v slovenski prozi z izjemo Simonekove (2004) študije ni povzetega nič. Omenjeni avtor z dunajske univerze raziskuje motiv parka »dunajske« proze dveh predstavnikov literarne moderne v južnoslovanskem prostoru: Ivana Cankarja in hrvaškega pisatelja Iva Vojnovića.

⁹ Med izbranimi besedili je s tematiko NOB obravnavan le Zupanov *Menuet za kitaro*. Vloga gozda kot zavetja in tovariša, pa tudi sovražnika, je med besedili z vojno tematiko nujna in pomembna za slovenstvo ter presega obseg tega dela.

5 GOZD V SLOVENSKEM PRIPOVEDNIŠTVU

Razmerje človeka do gozda, drevja, parka in vrta je narekovalo tudi vstop v slovensko besedno ustvarjanje. O tem priča ljudsko izročilo (tudi v obliki številnih frazemov, predvsem pregovorov), nenazadnje pa slovenska umetna poezija in proza. Moje raziskovanje je usmerjeno v zadnjo, v kateri je imel gozd (podobno drevje, park in vrt) najrazsežnejšo snovno vlogo in je rodil množico prispevkov. Osrednje zanimanje diplomskega dela je torej posvečeno vsem pojavitvam gozda v slovenskem pripovedništvu. Obravnavan korpus vključuje avtorske tekste, izjemoma sem iz ljudskega pripovedništva predstavila podobo o nastanku gozda – v izbrani prozi ga nisem zapazila – katere odsev je lahko že samo ime gozda. Tema oziroma snov gozda je raznolika, podobno tudi posamezni primeri ne sodijo pod samo eno podobo, temveč jih pogosto zrcalijo več. Zanimalo me je, kakšne vloge so pripisane gozdu in kakšnih opisov je deležen kot možen dogajalni prostor ali kot simbol. V obravnavanih delih se pojavljajo različne ubeseditve gozda: čisto splošen, bolj ali manj pomemben, dogajalni prostor (ali njegov del oziroma scensko ozadje in prostor okvirne zgodbe), predstavljen s (skopimi) opisi: prostor (usodnih, ljubezenskih) srečanj, nesreč, izletov; prostor dela in opravi ter lova; prostor varnosti (skrivališče, dom, zavetje); simbol pravice, mladosti, hrepenenja; bogastvo in vrednota.

Opisi ožjih (npr. sobe, hiše, krčme) dogajalnih prostorov so umeščeni v opis širše pokrajine, kjer se roman ali povest odvijata. Te **krajinske scene** pogosto vsebujejo pojavljanje gozda. Jurčič je npr. v *Cvetu in sadu* (1877) dogajanje postavil v okolico samotnega gosposkega selišča Zabrezje. Proti jugu je nekaj planjave, zabreško polje, po katerem se vije okrajna cesta; na koncu polja na južni strani »stoji na ravnini gozdič belih redkih brez, ki kakor stare device otožno povešajo svoje šibke veje, kakor bi se skrivaj jokale, da so ostale zapuščene samice sredi polja«; na zahodu porasla smrekova gora zapira daljni pogled; »na severno stran, kjer po strmem klancu rasto stare bukve noter do zabreškega poslopja, odpira se svet daleč po dolini, kjer stoje raztrošene posamezne hiše in vasi z belimi cerkvicami.« (Jurčič ZD 6 1953: 182).

Gozd pa ni nujno samo del širše pokrajine, v kateri so različna prizorišča, temveč je sam lahko **dogajališče**, npr. v romanih, kjer je protagonist kolektiv (romarji, rokovnjači, sezonski delavci, soseska, vojaki). V Zupanovem *Menuetu za kitaro* (1975) se dogajanje časovno in prostorsko odvija na dveh ravneh: v vojni in 30 let kasneje. Večina omenjenega vojnega dogajanja poteka po gozdovih med ne/imenovanimi dolenjskimi vasi in vzpetinami (Krim,

Mokerc). Dogajalni prostor v gozdu, npr. med hajko brez jasnega cilja, pohodi do postojank, je torej odprt, velik, nedoločen. V gozdu pa se Berk in Anton najdeta tudi v jami, kjer je svet posledično zožen, zaprt, omejen. Gledano zemljepisno je zožen tudi prostor 30 let pozneje, zgodba se dogaja na otoku Majorki, ki je že sam po sebi ujet v morje in onemogoča širše dojemanje prostora in časa (Zupan 1999: 75). Podobno v Finžgarjevi »povesti davnih dedov« *Pod svobodnim soncem* (1906–1907) gozd predstavlja prostor bivanja, prehajanja, vojskovanja tako Antov kot Slovenov: »Štiri dni se je vila vojska po ravnini, hodila skozi hrastove gozdove, prebredla vode in dospela blizu do oboda slovenskega ozemlja.« Pisatelj zapiše tudi, da je temni gozd porajal neštete tolpe bojevnikov (Finžgar ZD 4 1982a: 341).

Gozd je lahko tudi **preddogajalni prostor** in **prostor okvirne zgodbe**. V uvodnih besedah Jurčičeve povesti *Nemški valpet* (1867) izvemo, da nam pripovedovalec pripoveduje življenjsko pot berača Luke Resarja, ki jo je zapisovalcu razkril nekega jesenskega popoldneva. Prizorišče njunega srečanja in pogovora je bila ploščata skala v hosti (Jurčič ZD 4 1951: 79). Prostor okvirne zgodbe, postavljene v začetek osemdesetih let 19. st., v Tavčarjevi povesti *V Zali* (1894) je gozd Zala, ki se vleče pod grebenom Žirovskega vrha zahodno od Lučin: »Danes je vsa poraščena z borovci, s smrekami in hrasti – bukve so precej posekali – in ni z njenega vrha nobenega razgleda. Še zmerom hodijo sem na lov, zlasti na srnjaka in divjega petelina. Spominjajo pa se še medvedov in jam, ki so jih kopali za volkove.« (Tavčar ZD 3 1966: 483). Gozd je tudi v naslednjih predstavljenih podobah največkrat prostor dogajanj, a izpostavljen je vidik, ki ga od prejšnje vloge dela drugačnega, hkrati pa so podobe združene v kategorije, za katere je značilna sopostavitev antinomij in njihovih vsebinskih variacij.

5.1 Varnost – ne varnost

Najdene podobe gozda kot doma, pribežališča in zavetja, prebivališča čudežnih bitij, prostora sanj in premišljevanj ter gozda kot bogastva na eni strani in podob gozda kot sovražnika, prostora smrti in vzrok spora na drugi strani je primerno združiti v kategorijo, ki vsebinsko napolnjuje razmerje varnost – ne varnost ali pa njene možnosti dom – ne dom. V slovanski mitologiji je pogosta opozicija hiša – gozd sicer konkretna različica razmerja bližnji – daljnji in domač – tuj (Ivanov, Toporov 1989: 1009), ki pa ima v avtorskih teksih elemente razmerij pogosto prevrednotene, torej gozd je dom.

Gozd kot dom, pribežališče, zavetje

V obravnavanih tekstih se gozdu glede na omenjeno razmerje v večini primerov torej doda nova vsebina – gozd postane dom, pribežališče, zavetje posameznikom (predvsem mladim in nesrečno zaljubljenim, posebnem) ali celim skupinam (rokovnjačem, vojakom, delavcem). V Trdinovi bajki *Gorska deklica* (1884) gozd, ki pokriva Gorjance, predstavlja **dom pastirju** Vaneku in ne le pribežališče čudežnim bitjem: »Njegov pravi, vedno dražji dom so bili lepi, prisojni Gorjanci, na katerih je poznal vsak dol in breg, vsako ptico in cvetlico, vsako udobnost in nevarnost.« (Trdina ZD 6 1954: 233). Gozd v Stritarjevih *Sodnikovih* (1878) predstavlja **dom stranski osebi**, saj je drvarju Seljanu »sekira kruha služila; v gozdu je prebil največji del svojega življenja, pozimi in poleti. Gozd mu je bil pravi dom, hišico je imel samo za prenočišče« (Stritar ZD 4 1954a: 17).

V *Kurentu* (1909) Cankar vlogo pravega **Kurentovega doma** dodeli gozdu. Prav tako ga tudi poosebi, antropomorfizira: »Napotil se je v gozd, zakaj tam je bil njegov pravi dom; nastlana praprot mu je bila postelja, nebo mu je bila streha; črni borovci so mu bili bratje, bele breze so mu bila sestre« (Cankar ID 6 1953: 289). In dalje se je »napotil Kurent proti gozdu, ki je bil njegov dom« (285). Veter je zapihal od juga, v gozdu je zašumelo in zavzdihnilo: »Kaj te nismo srčno ljubili, kaj ti nismo toplo postlali?« (306). Še preden je Kurent odšel od domačih, je pogosto v senci belih vrb gledal in poslušal, kako teče potok: »Preromal je prostrane gozdove in je verno poslušal, ko so mu pripovedovali svoje žalostne ponočne zgodbe; vse bolj bučeča in vse bolj nedeljska je bila njih pesem nego tista, ki so jo prepevale cerkvene orgle, kadar jih je gonil gluhi organist.« (283–84). Gozd nima le antropomorfizirane vloge doma, temveč se Kurent z njim celo poistoveti: »V gozdu je šumelo, topel veter je šel v dolino; Kurent je gledal v nebo in kakor je pelo na nebu, v gozdu in na polju, tako je prepevalo v njegovem srcu.« (285). »Njegove oči, vajene gozda, so videle bistro ponoči in podnevi.« (287). Cankar v svojih delih pogosto gozd in drevje na novo poimenuje, parafrazira in ponovno primerja s človeškim: »Nepremični, silni in mrki so stali v krogu črni borovci, kakor molčeči vojščaki ob grešniku – jetniku, na smrt obsojenemu.« (292). »Nepregledno žitno polje se zvrstoma priklanja pod vetrom; gozdovi, črna straža njegova, gledajo nanj iz visoke daljave, temno in zvesto, kakor gleda mož na doječo ženo.« (294).

Jurčič in kasneje Kersnik sta dogajanje *Rokovnjačev* (1881) umestila tudi v gozdn(at)i prostor. To okolje je na začetku romana poimenovano z lastnimi imeni. Ti kraji, večinoma gozdnati, so zaradi svoje nedostopnosti primeren prostor **pribežališča obrobnežem** ali marginalni skupini, v tem primeru rokovnjačem:

Pa kje so rokovnjači, kje jih je mogoče prijeti? Enkrat so, pravijo, v Jelovici, enkrat v Udinem borštu, enkrat v Črnem grabnu, enkrat v Jermanovih vratih, enkrat v kamniških mestnih gozdih nad izvirom Bistrice. To pa so le taki kraji, kamor nihče ne more za njimi, kdor nima vseh tistih hudičevih pomočkov in urokov, katere imajo oni sami, ki znajo vedeževati in coprati.¹⁰ (Jurčič ZD 7 1956: 104.)

Gozd nudi zavetje, a hkrati predstavlja širok, odprt dogajalni prostor:

Nekoliko ur hoda za Kamnikom raztezajo se pod planinami velikanski gozdi, večinoma lastnina kamniškega mesta. Dandanes najdeš še lahko tamkaj gosto zarastene jarke in kraje, kamor še ni stolpila človeška noga. Velikanske jelke in košate, večstoletne bukve vrste se druga za drugo; debel mah jih je porastel ter tu in tam suše se tej in oni vrhovne veje; leto za letom podere se staro deblo, s silnim pokom in lomom trešči na mokro, mahovito zemljo in tu gnije in strohni do celega. Sekire glas še ni segel v te divje doline, akoravno odmeva vsako pomlad bliže in bliže. Srnjak zbira tu svojo malo lahkono družino in z višave se čuje hripavi krik krokarjev; ponoči pa tuli sova uharica iz gabrovega dupla. Venomer gre tanek piš po košatem smrečju; kadar pa udari vihar iznad strmih robov v temno dolino, tedaj škriplje in poka drevo ob drevo, veja ob vejo, sapa buči po vrhovih kakor valovito morje ob vihri ter polni dušo s strahom. (Prav tam, 177.)

Natančneje je podan tudi opis rokovnjaške trdnjave v zavetju gozda:

Prostor okrog ognja bil je lepo uglajen; za drevesi dvigalo se je visoko skalovje okrog in okrog, katero je tam zadaj v zatišju kipelo v strmo visoko goro. Kadar je ogenj zaplapolal, videla se je tamkaj tik pod goro, kakih petdeset korakov od ognja, lesena hiša, s slamo krita; nad njo pa zopet druga, manjša, in sicer nekoliko sežnjev visoko v strmo, gladko skalo vdelana. (180.)

Podoba gozda pri Prežihovem Vorancu je različna. Tudi v *Jamnici* (1945), romanu soseske, jih prepoznamo več. Ena od manj poudarjenih je vloga gozda kot **zavetja vasi**:

Strašni so bili, kadar so se borili z viharji, ki so se tuleč zaganjali vanje, da je hrumelo po vsej Jamnici, veličastni so bili, kadar so s svojimi sencami tiho in nepremično stražili domačiji pod seboj. Prebivalci, ki so v njihovih sencah živeli, so jim prisluškovali od rojstva do smrti in zdelo se jim je, da slišijo v stokih in lomih, v šepetu in molku, ki so prihajali iz njih, pripovedovati goro o svojih tisočletnih skrivnostih. (Prežihov ZD 7 1964: 83.)

Stritar v povesti *Gospod Mirodolski* (1870) prostor dogajanja postavi v njemu znane kraje in jih predstavi kot idilične. Gozdovi nudijo **zavetje** celi **dolini in** tudi **živalim** omogočajo prijetno življenje:

Gospoda Mirodolskega domovje je bilo na severni strani Tihega dola v stranski dolinici; srednje visoke gore, s temnim smrečjem obraščene, branile so jo mrzlih severnih sap; proti jugu odprta, dajala je lep razgled po vsi prijazni dolini. Ob straneh bili so prijetno namešani gozdi – bukve, gabri, breze, macesni, z gostim grmovjem pod sabo, ki daje mnogovrstnim pticem zavetja in hrane. (Stritar ZD 3 1954: 160.)

¹⁰ Mirko Rupel v opombah natančneje določi njihovo geografsko lego: Jelovica je gozdnato pogorje med Ratitovcem, Dražgošami, Kropo in Bohinjsko dolino; Udin (vojvodin) boršt je gozd od Kranja proti Trziču; Črni graben: soteska od Lukovice proti Trojanam; Jermanova vrata: ljudsko ime za preval v Kamniških Alpah med Brano in Planjavo (Kamniško sedlo); kamniški mestni gozdovi so bili do druge svetovne vojne veliki gozdovi pri Kamniku last Kamniške mestne korporacije; vsak kamniški meščan je imel užitek iz tega gozdnega gospodarstva (Jurčič ZD 7 1956: 312).

Novo podobo gozda naslika medvojna partizanska izkušnja, čas NOB. Gozd postane dom, **zavetje, pribežališče preganjencem in partizanski vojski**. Mnogo najodločilnejših dogodkov je odigranih prav v gozdu. Stik z njim je tako še bolj neposreden in množičen. To je prisotno v že omenjenem Zupanovem romanu (1999: 146): »Ta beli lezejo samo v postojanke, se utrjujejo v cerkvah, gradovih, delajo izpade in se umikajo za žico: in kaj imajo od tega? Samo po hemeroidih so jih dobili. Partizana ne spraviš za obzidje, ne v bunker, ne za žico – on zaupa samo hosti in planini.«

Sovražni in strašni gozd

V nasprotju s prejšnjimi primeri je misel o gozdu kot **sovražniku** kljub varnosti, ki jo ponuja, zaslediti v delih z vojno tematiko. Med obravnavanimi deli je to Zupanov *Menuet*, saj so zime v gozdovih še hladnejše, hkrati pa nudijo zavetje tudi sovražni tuji vojski:

Nekateri mislijo, da v ofenzivah prihaja do množičnih prividov (kako sredi gozda stoji kuhar in deli hrano) zaradi lakote, iznemoglosti in potrebe po hrani; ne, ljudje sanjarijo o tistem toplem puhu v obraz, po edini toploti sredi mrzlih, sovražnih gozdov. (Prav tam, 265.)

Gozd je sovražen Jančarjevim srednjeveškim ljudem – romarjem iz romana *Katarina, pav in jezuit* (2000). Kot prebivališče čudežnih bitij v ljudeh **vzbuja strah**, saj romarje čaka pokrajina, katere že ime jim je neprijetno – Črni les:

Gozdov so se v slovenskih deželah ljudje od nekdaj bali, v njih je bilo zmeraj kaj, kar ni bilo dobro za človeka, kakšni kurenti in volkodlaki od prastarih časov do danes; če si šel skozi gozd, so te spremljali žareči pogledi iz teme. To pa so bili hudiči, ki so prežali na tvojo dušo, volkodlaki, izgubljeni psi, divje svinje, kresnice, kosi, že doma vsega tega ni manjkalo, kaj bo šele v nemških deželah, kjer je vse večje in bolj nevarno, pokrajina in reke, gozdovi in volkodlaki v njih. Gozd je nevaren, tema je gosta in polna prikazni. Povsod te spremljajo žareči pogledi iz teme ob poti in spremljajo tvoje gibanje, poslušajo tvoje klice in ti sliši njihov šepet. Kosmati in rogati ljudje, ki živijo v hribih, škorpionji v skalah, ki se priplazijo med praprotje, kače, ki visijo z dreves, krvoločni bes zvijajočih se strupenjač, zveri v brlogih, medvedi, ki koljejo tvoje ovce, volkovi, ki tulijo v luno in zavijajo s svojimi demonskimi glasovi. Demoni nemirno ždijo v svojih votlinah, potikajo se v trstju ob potokih, iz temnih predelov gledajo njihove velike glave na dolgih vratovih, njihovi blede in tenki obrazi z rdečimi zenicami, kozjimi ušesi, konjskimi zobmi, skozi gozd se nevidno pomikajo s svojimi čokatimi telesi, na katerih so svinjski seski, okrogli trebuhu, v katerih se koti plamen, ki bruhne skozi rjoveča usta. Gozd, v katerem je zmeraj tiho rjojenje, brundanje, rukanje, šelestenje in sikanje, skalne votline, v katerih so zviti klobčiči kač, gnezda orlov in jastrebov v skalovju, ki čakajo na mrhovino, živalsko ali človeško. A tudi druga bitja, nevarni in hudobni škrti, krilate kače, gozdne vile, kosmati in rogati kurenti, zeleni gozdni možje, povodni možje v potokih in rekah, psoglavci, luskinasti zmaji, goreči grmi sredi gozdnih jas, v katerih gori Satanov duh, v jezeru Levitan, sedmeroglava morska pošast, lev z orlovimi perutmi, zver, ki se vzdigne s tal in stoji na nogah kakor človek in ji je dano človeško srce, panter, ki ima štiri ptičje peruti na hrbtu, štiri glave in mu je dana velika oblast in povsod Veliki zmaj, stara kača, Gog in Magog. (Jančar 2000: 175–76.)

V nadaljevanju jim je gozd v razmerju do doma še vedno sovražen, zaspijo le varno oddaljeni od gozda: »V mlinu, v kašči, na vozovih ali kar pod milim pomladanskim nebom pa je s polnimmi trebuhu zaspala zadovoljna množica kelmorajnskih romarjev, na pobočjih, a v varni razdalji je dihal nad njimni sovražni nemški gozd; bili so daleč od doma, daleč od svojih dragih, a že veliko bližje Kelmorajnu.« (prav tam, 182).

Gozd kot prebivališče čudežnih bitij in prostor rajskih vrtov

Drugače pa je pri Trdini, kjer ljudi dejstvo, da najrazličnejša čudežna bitja – vile, gorska deklica, hostnik, velikani in škrti, volkodlaki, zlata ptica – živijo v prostranih gozdovih Gorjancev, pomirja. Trdinove Gorjance, hribovje, ki ga poleg redkih posek in košenic pretežno poraščajo prostrani bukovi gozdovi, je moč v več *Bajkah in povestih o Gorjancih* (1882–1888) razumeti kot sinonim gozda. Zaradi svojevrstnosti te okoljske enote, slabe poznanosti in nekakšne skrivnostnosti ter neprehodnih območij je gozd, ne le v Trdinovih bajkah, domovina najrazličnejših čudežnih bitij – ki se pogosto pojavljajo ob človeku, ga vodijo ali skušajo – in prostor rajskih vrtov.

V *Rajski ptici* (1882) je Trdina upodobil motiv o hitrem potekanju časa (ko se npr. junak vrne po kratkem obisku onostranstva domov in ugotovi, da je preteklo več desetletij ali stoletij) v raju. Protagonist bajke je šel z veliko družbo prijateljev in lovcev v Gorjance na lov. Med lovom se je izgubil in videl, »da se nahaja v neznanem kraju, po katerem ni še nikoli hodil. Ta kraj je bil najlepši gaj, kakršnega ni videl ne v domači ne v tujih deželah. Z dreves so visela zlata jabolka, iz debel se je cedil med, iz nekaterih dišeče kadilo; prelepo je dišalo v tem gaju vse: trava, cvetice in celo listje na drevju.« V gaju pa je bilo tudi **domovanje rajske ptice**, katere petje je grofa v vrtu zadržalo dlje, kot je mislil: »V senci krasnega gaja je bilo tiho, za čudo tiho. Poskakovala je od veje do veje samo ena ptičica. Nihče ne bi rekel, da je ptičica lepa, ko ne bi bila imela zlatega kljuna. Ali še lepši od zlatega kljuna je bil nje mili, sladki glas, katerega se grof ni mogel naslušati.« (Trdina ZD 6 1954: 80).

V neizmernem gozdu je prisotna tudi samota. Gozdna samota je zatočišče, v katerem lahko bitja najdejo svojo celost. Čeprav med drevjem nenehno šumi, žvrgoli in trepeče, to ne moti gozdne tišine in spokojnosti. V dušo zmore priklicati arhetipski spomin **rajskega vrta**. Skrivnostni so tudi Gorjanci. Polni so čudovitih miniaturnih rajskih vrtov, o katerih pripovedujejo *Gorska deklica*, *Cvetnik*, *Rajska ptica* in druge. V *Gorski deklici* (1884) beremo:

Med strmimi pečinami se je širil prekrasen vrtec. Sredi vrtca so se zibali zeleni valovi okroglega jezera. Na bregu je raslo devet lepih, neznanih dreves, izmed katerih sta si nista bili dve popolnoma enaki. Pod najvišjim in najbolj košatim je stala kamnita miza, za njo pa je sedela na kamnitem stolu čudno lepa deklica. (Trdina ZD 6 1954: 233.)

Dogajalni prostor prve Trdinove bajke o Gorjancih z naslovom *Cvetnik* (1882) je prebivališče pobožnega Elije. Na starost je zapustil domačijo in se preselil na Gorjance. Hišico si je postavil med črnim pečevjem sredi trnja, osata in kopriv. Prav to dogajališče se je zaradi Elijeve gostoljubnosti in pobožnosti spremenilo v »cvetnik, kakršnega noben grad ni imel, ves obsajen z nebeškimi rožicami, da takega čuda še nobeno človeško oko ni videlo. V studencu pod pečevjem je tekla bistra voda kakor prej, ali zdaj so mrgolele in se igrale po nji zlate ribice, ki so pozdravljale [...] v tem prekrasnem zemeljskem raju je živel pomlajeni Vlah Elija v sveti molitvi in radosti še celih sto let.« (prav tam, 69–70). Danes pa: »Nekje visoko gori na Gorjancih kipi črno pečevje. Med pečevjem se pa širi cvetnik, prav majhen vrtec, ves poln najlepših in najblagodušnejših rožic. To pečevje se težko najde, še težje pa se pride čezenj v čudoviti vrtec.« (67).

Gozd kot vzrok spora in prostor smrti

Naslednji vlogi gozda – vzrok spora in prostor smrti – tako kot sovražnost in strašnost gozda na nek način lahko dopolnjujeta drugi, negativno konotiran element razmerja ne/varnost. Motiv gozda kot vzroka spora je bil posredno predstavljen že v odlomku iz ljudskega slovstva, ki pripoveduje o nastanku imena Hudičev boršt. Pojavlja se tudi v avtorskih tekstih in celo ne zelo redko. Ljudje so sprti zaradi gozdne meje ali samega gozda.

Spor in še več, nesrečno življenje v domače kraje prinese še tujec, inženir, ki je poklican, da z novimi meritvami uredi gozdne meje. To je nazorno uporabil Josip Jurčič v povesti *Kloštrski žolnir* (1866). Kostanjeviški »kloster je imel že staro pravdo z nekim sosednim graščakom in velikim posestnikom zavoljo mejnikov lepega gozda Krakovo, katerega velikanska, po planjavi ležeča širjava še današnji dan mika potnikovo oko, ako strme gleda z vinskih goric na prostrani ravnici, kjer bi rumenega polja pričakoval, stati velikanske sto in sto let stare hraste.« (Jurčič ZD 3 1965: 69). Prepir se je znova vnel, zato je prior Avgustin želel, da se za vselej poravna: »Zato je po njegovi prizadevi prišel v Kostanjevico zemljemerec, kateri je imel po starih zaznamih v kloštrskih zapisnikih razmeriti zemljišča in vsej pravdi konec storiti.« (prav tam, 69). Tudi osrednja oseba Jurčičevega romana *Doktor Zober* (1876), mladi inženir Ivan Lisec, je šel »na stroške občine Volčjak in graščine Pražanek gozde razmeriti in razdeliti, kakor je zaradi zemljiške odveze med občino in graščino pravno dogovorjeno.« (Jurčič ZD 4 1967: 233):

[Župan] je hitel pripovedovati, kako in kaj je z gozdom, kakove lepe stare pravice so občani imeli od nekdaj v tem gozdu, a sedaj ko je tlaka in desetina proč, naenkrat gospoda niso hoteli več odkazovati lesa, kakor da ne bi bog dal mu rasti ponoči in podnevi za vse ljudi. Pravdo so pravdali. In po pravdi je prišlo tako, da prevzemo kmetje del gozda od Dolgojelsja do Sive peči v last, kar je sicer premalo, pa vendar boljše nego nič [...] (Prav tam, 239.)

Za stranski motiv Tavčar v *Cvetju v jeseni* (2003: 16) uporabi spor med kočarjem in gruntarjem: »Nekdaj je naše gorovje le o tem govorilo, kako sta se kočar Skalar in gruntar Kalar trgala zaradi majhne njivice, ki je bila last beračeva, po kateri pa je hotel bogatin vlačiti posekani les iz svojega gozda, ki je ležal ravno pod omenjeno njivico.« Gozd se torej pojavlja kot posreden vzrok spora v preddogajalnem času.

Ne le vzrok spora, gozd ali gozdni rob je tudi kraj ne le pogostih nesreč pri delu in lovu, ki so natančneje povzete v nadaljevanju, temveč tudi **prostor naravne katastrofe** s smrtnim izidom in tudi **prizorišče zločinov**: umora in samomora. Kaznivo dejanje pa je tudi zavesten požig gozda, ki je med obravnavano prozo močno navzoč in simbolen v Prežihovi *Požganici*.

Gozd je bil usoden za nekatere romarje v Jančarjevem romanu. Na cilj v Kelmoraj so jih vodile poti skozi gozd in na eni izmed njih jih je ujela **nevihta s povodnijo**. Z vseh bregov deroče hudournike so skušali prečiti po deblu izruvanega drevesa. Večini je uspelo po deblu in skozi vejevje na drugo stran, nekateri so izgubil življenje, drugi so se izgubili. Med zadnjimi sta bila tudi Katarina in Simon (Jančar 2000: 107).

Tako kot je bilo deblo v opisanem dogodku za mnoge rešitev, je bilo za starega cerkovnika pri Svetem Roku, Boltežarja, usodno, saj ga je štor, kos debla, pokopal pod seboj (prav tam, 109).

Umor Franca Rojarja v Jurčičevi povesti *Grad Rojinje* se je zgodil med počitkom na trati »pod hladnim gabrjem, kjer se je voda stekala iz skalnega jarka in se zbirala v majhni lužici« (Jurčič ZD 3 1965: 14). V *Kloštrskem žolnirju* je z gozdom povezanih več motivov (lov, meritve gozdne meje), je pa gozd tudi **prizorišče samomora** oziroma najdenega trupla: »Nekaj dni potem so drvarji v hosti pol ure od Kodranije našli mrtvo človeško truplo in iztreljen samokres poleg njega. Spoznali so žolnirja. Bil je še tako oblečen kakor na poročni dan.« (prav tam, 130). Eden Stitarjevih protagonistov – mož Sodnik je bil prav tako najden v gozdu pri raztrešeni bukvi in verejtno žrtev enakega zločina.

5.2 Gozd in gozdni rob kot prostor srečanja

Tako kot nudi zavetje, pribežališče in dom različnim posameznikom, skupinam in bitjem gozd s svojo značilno okolico ter robom omogoča tudi različna srečanja. Na pogostnost vloge prostora srečevanj (z drugimi in s samim seboj) močno vpliva tudi pomirjujoča estetska funkcija gozda: »Lep je gozd v pomladnem zelenju, ko je grmovje posuto z belim, dišečim cvetjem; a lep je tudi v jeseni, ko se je belo cvetje po grmovju spremenilo v rdeče in črne jagode, ki tako prijazno vabijo ptiča in človeka.« (Stritar ZD 3 1954: 254). Je torej prostor srečevanj, največkrat ljubezenskih, ki so pogosto usodna. Opisana je možnost (ljubezenskega) srečanja, poljuba, hrepenenja, sanjarjenj in premišljevanj, ki jih ponujata zavetje gozda ter lepota gozdnega roba.

Stritar v povesti *Gospod Mirodolski* za **prostor druženja** izbere gozd oziroma jaso na njegovem robu. Gozdni rob ima očitno poudarjeno estetsko funkcijo, saj je posledica človekovega delovanja in ima zatorej značilnosti kulturne krajine. Je pa gozdni rob tudi zelo raznolik zaradi mnogih živalskih in rastlinskih vrst. Popestrijo ga še kontrasi (temno – svetlo), prehodi travnik – grmovje – višje drevesne vrste ter gozd – voda. Opisana senožet je v romanu tudi **prostor srečevanj**:

V gozdu, nekoliko v stran od Mirnega dola, nad potom, ki je držal v grad, bil je prijazen kraj, kamor je Zora najrajši zahajala, zdaj sama, zdaj s sestro, zdaj z očetom ali pa so bili vsi skupaj. Sredi gozda je bila prijazna senožet; gospod Mirodolski jo je imel samo bolj za veselje, ne za korist. Dasi bi mu bila dala ob vsaki košnji lep voz dobrega sena, ni je kosil; trava je rasla, kakor je hotela, in po njej so rasle in cvele pisane cvetice, druge spomladi, druge poleti in v jeseni, ali vedno jih je bilo toliko tukaj, kakor nikjer drugje; čutile so pač, da tu se jim ni bati bridke kose, zato so tako veselo rasle in cvele in dišale, dasi ni nihče zanje skrbel, nihče jim ni prilival. Drevje, ki je obdajalo senožet, bilo je prijetno namešano. Nad vse so visoko molele temne smreke, med njimi so si podajale veje svetlozelene bukve, košate jelše, otožni macesni in prijazne breze z belim lubjem po deblu. Pod drevjem je goščo delalo mnogovrstno grmovje [...] Izpod skale je vrvral hladen studenec. Poleg njega je bil postavil gospod Mirodolski prosto leseno klop. Kako prijetno se je tu sedelo, mislilo in sanjalo, ko je zahajalo sonce [...] Samo zdaj pa zdaj je zašumelo v gozdu; urna, košatorepa veverica, skakaje od veje do veje, od smreke do smreke [...] Ali pa pisana žolna je potrkalava s trdim kljunom [...] Prijetna je bila tihota, ali ravno tako prijetno je bilo, kadar so prepevali ptiči: penice, kosi in strnadi v lepem zboru svoje večerne pesmi. In kadar je vse molčalo, čulo se je sladko šumenje potoka. (Prav tam, 248.)

Opisani kraj je bil tudi prizorišče Zorinega srečanja z Edvinom, kjer ji je razkril svoja čustva. Družina se je večkrat odpravila v naravo, v gozd; nabirali so maline, drenulje, češminje, rdeče jagode; pekli krompir, iskali suhe veje in korenine.

V *Svetinovi Metki* (1868) Stritar za mesto **srečanja zaljubljenih** Metke in Teodora ter njunega prvega poljuba izbere obrobje gozda s studencem. Tu ju opazi Valentin, neuslišan Metkin ženin, ki ju s strelom tudi preplaši in loči (34). Rokovnjaški vodja Nande je svojemu dekletu Polonici, ki še ni poznala prave resnice o načinu življenja svojega izvoljenca, ob svojem odhodu predlagal, da bi se srečevala v zavetju dreves. Izmed gozdnih drevesnih vrst sta izpostavljena smreka in bor:

Zvečer, kadar se mrak naredi, poglej včas gorle v hosto pod ono sprednjo staro smreko. Kadar tam vidiš iskro kresati precej, ko se je mrak naredil, tačas mi pridi naproti do sredi steze, če hočeš z menoj govoriti [...] pojdi na vrh Slemenca in tam, kjer dva stara, visoko okleščena bora sama stojita, napravljena bode grmada suhljadi. Rado se bode vžgalo. Vžgi in pri ognju počakaj. (Jurčič ZD 7 1956: 145.)

Senca mladega gozda je v Kersnikovem romanu *Jara gospoda* (1893) omogočila poljub, s katerim sta pripravnik različnih socialnih slojev (točajka – izobraženec) in statusov (poročena – neporočen) začela na propad obsojeno ljubezensko razmerje. Adjunkt Pavel in Ančka, sodnikova žena, »sta stala sedaj v temni senci mladega gozda, tihega in dehtečega, kakršen se kaže le na jasni večer poznega poletja« (Kersnik ZD 3 1951: 307).

Manj usodno za pripovedovalčevo mamo, a pomembno za kasnejše protagonistovo doživljanje žensk in veliko bolj razgaljeno, je **ljubljenje**, natančneje še eden od skokov čez plot, ob gozdnem robu, ki mu je nehote priča takrat, torej v preddogajalnem spominskem času, 11-letni prvoosebni pripovedovalec Möderndorferjeve *Nespečnosti* (2006). Neke avgustovske nedelje sta se z mamo, oče angel je moral doma čuvati dom, odpeljala gledat konje. Prizor konjskega parjenja se mu je upiral in spominja se:

Tekel sem proti gozdu. Hotel sem najti mamo. Tekel sem stran. Hlad gozda mi je posušil solze. [...] Prebijal sem se skozi visoko praproto. Prišel sem do roba nekakšne jase. Svetloba sonca se je razlila med gostimi debli smrek. [...] Moški in ženska. Sredi otočka na kockasti deki. Rumeni in rdeči kvadratki. In pa stegno, obrnjeno v mojo smer. Zadaj za stegnom pa dlakasto. (Möderndorfer 2006: 106.)

Srečanje v gozdu se zgodi tudi **med znanci iz mladosti**, npr. v Kersnikovi noveli *Gospod Janez* (1884) se junak z mladostno ljubeznijo sreča v gozdu nad kopeljo (toplicami), kjer »je bilo mnogo potov križem narejenih in na ovinkih so stale surove tesne klopi in mize. Hodil in posedal je tam okoli«, na poti nazaj h kopeli pa je srečal francosko govoreče obiskovalce, med katerimi je Peter zagledal znanko izpred let, svojo prvo in edino resnično ljubezen – Heleno (Kersnik ZD 1 1965: 198).

Gozd s svojimi elementi, kot so predstavniki posameznih drevesnih in grmovnih vrst, voda v različnih oblikah in steze, ponuja tudi podobo prostora, ki je pravšnji za **sanjarjenje in preišljevanje**. V Cankarjevem romanu *Na klancu* (1903) je učitelj Lojzeta opominjal, da se je polenil: »Lojze se je bil resnično polenil. Šel je časih v šolo, sanjal je vso pot in, ko je prišel do poslopja, ki so gledala iz njega tako neprijazna in pusta okna, mu je bilo žal lepih sanj in krenil jo je po stranskih potih v drevored in v gozd, da je bil čisto sam svoj in se je igral s sanjami, kakor se mu je zdelo.« (Cankar ID 2 1952: 173).

Naslovna junakinja Stritarjeve povesti *Rosana* (1877) na opisanem kraju rada preživlja svoje proste ure, prav tu pa se z Markom, prijateljem iz otroštva, po dolgem času srečata in si izpovesta naklonjenost:

Ne daleč od gradu je bilo temno smrečje, divji, malo prijazen kraj; na dnu globokega jarka se je vil med skalovjem peneč potok; gole peči so k višku molele ob straneh in med njimi so siromašno životarile pritlikave smreke, macesni in grmovje. Sem je rada zahajala Rosana. Tu ob jarku je, zlasti proti večeru, po ves čas sedevala na vzvišenem mestu ter zamišljena zrla dol v peneče, šumeče valove. Tako dobro ji je tu dela samota in tihota, čuti ni bilo glasu razen prijetno šumečega potoka: tu so se ji zbujele in rojile najlepše misli po mladi duši. (Stritar ZD 3 1954: 368.)

5.2.1 Gozd kot prostor izleta

Vrsta srečanja in druženja je tudi sprehod, **izlet**, celo romanje. Gozd in gozdni rob se pojavljata tudi v tej vlogi. Dejavnost izleta oziroma preživljanje časa tudi v naravi popestri (v zavetju narave se lažje zgodijo že opisana priznaja ljubezni, ki pa lahko zanetijo spor), spremeni mišljenje ali celo življenje udeležencev.

V Kersnikovi *Jari gospodi* je drugo poglavje postavljeno v preddogajalni čas. V njem srečamo adjunkta Pavla, sodnika Andreja, učiteljico Julko in notarja Tineta petnajst let mlajše, ko so na gradiču na Veselki preživljali počitniške dni. Nekega septembrskega dne so se odpravili na izlet na Kremen; bukev in kostanj sta širila svoje košate veje na desni in levi strani poti, pot pa je robilo leskovo in glogovo grmovje. Pavel je na tem izletu ob gozdnem robu želel Julki izkazati ljubezen, nato pa se je zaradi nje pomeril še z Vrbanojem (ZD 3 1951: 282).

Josip Stritar je v *Zorinu* (1870) upodobil novo snov – nepoznani tuji svet. Tega združuje z domačim slovenskim okoljem ter z ljubeznijo med mladeničem idealistom in dekletom iz visoke družbe, ki se tragično zaplete ter terja dvojje življenj. Oblika pisem¹¹ in na koncu dnevnika se kot formi dobro prilegata vsebini imenovanega romana. V pismu z dne 16. julija Zorin prijatelju piše o obisku Fontainebleauja, torej o izlet v fontainebleaujski gozd.¹² V navedenem odlomku iz gozda izstopa posamezna gozdna drevesna vrsta, tokrat hrast:

Silno hrepenenje me je gnalo iz večnega mestnega hrupa, ki mi ni bil nikoli tako zoprno, naravi v mirno, tiho naročje, v sloveči gozd nad gradom. Ne vem, koliko časa sem pohajal vsevprek po prelepem hrastovju. Kako majhnega, kako pohlevnega se čuti tu človek, vendar ga to čutilo nikakor ne znižuje, ne tlači, ko stoji pred takim čvrstim, velikanjskim drevesom. Koliko viharjev je bučalo čez njegovo glavo; plaha se je skrivala zver po jazbah, plah se je stiskal človek v svoje zidovje – ti pa si stal, kraljevski hrast, krepko svojih tal se drže, nepremakljiv, neginljiv; le tvoji lasje so bili vetru igrača. Sto in sto let stojiš tu nespremenjen, pod tabo pa gine v dolini rod za rod; koliko si videl med njimi trpljenja, sam nedotakljiv, neobčutljiv! (Stritar ZD 3 1954: 89–90.)

Izlet po gozdnatem Blegošu je kot motiv služil Tavčarju v *Cvetju v jeseni* (1917). Pripovedovalec se spominja izleta z besedami:

S sedla sva krenila ne na strmo pot, temveč na lahno. Ta vodi naokrog za Blegašem, dokler ne privodi na Mali Blegaš. Prijetna je bila ta hoja: povsod zeleno bukovje, jelke in smreke. Vmes pri tleh so poganjale v velikih šopih hudičele (rododendron), a ne spominjam se, so li nosile še kak pozabljen cvet ali ne; pač pa se dobro spominjam, da so po bukvah napravljali velik nemir sivkastomodri brglezi, ki so čakali po deblih gor in dol. Če sta se srečala z grahastim plezavčkom, ki pleza samo gor, dol pa ne more, ga je sivomodri hudobnež takoj pogнал, da se je čulo obilo tankega čivkanja. (Tavčar 2003: 65–66.)

Na poti proti domu sta zaslišala glas divjega petelina, počivala in se šla igro »žiberdaj« med štirimi drevesi. V nadaljevanju pot Meto in Janeza vodi skozi gozd, pri katerem je zanimiv nastanek imena jase ob poti. Ko se je Janez namreč odpravljal po opravkih v Ljubljano, ga je del poti spremljala tudi Meta. Počitek sta imela pod Malenskim vrhom, Na poklonu:

To je tratina sredi gozda, od koder se vidijo štiri cerkve. Za tabo Mati božja na Gori, pred tabo Sv. Martin v Poljanah, na eni strani Čabrače, na drugi Gabrška gora. [...] V prejšnjih bolj pobožnih časih so ljudje na tem mestu obstajali in se proti cerkvi poklanjali. Ta navada je morala med ljudstvom zelo ukoreninjena biti, ker je v našem pogorju takih Poklonov vse polno. (Prav tam, 81.)

Janezu pa življenje v mestu ni bilo v veselje, včasih, ko so ga spomini »preobdali«, je »taval okrog Rožnika in po njegovih plešastih gozdovih, jezen na ves svet in predvsem nase, zaljubljenega starca« (85).

¹¹ Ta zunanja oblika in prav tako romantični sentimentalizem romana pa nista nova (zgled sta mu Rousseaujeva *Nova Eloiza* in Goethejev *Werther*), Stritar pa je v letih 1867–1868 v *Slovenskem glasniku* objavljial Kritična pisma, v katerih nagovarja mladega prijatelja pesnika, dijaka ljubljanske gimnazije (Stritar ZD 6 1955: 451–52).

¹² Mesto leži 59 km južno od Pariza; poleg znamenitega, bogato poslikanega kraljevega gradu je velik fontainebleaujski gozd, ki je tu in tam še prava divjina (Stritar ZD 3 1954: 432).

5.3 Gozd kot prostor dejavnosti

V obravnavanih besedilih je opaziti, da se med poklici literarnih oseb (ne samo glavnih) pojavljajo tudi taki, ki so povezani z gozdom, npr. drvarji, tesači, nadgozdarji. Osebe se z delom v gozdu preživljajo ali pa ga le priložnostno opravljajo. Pogosti so tudi opisi različnih opravil in dela v gozdu, kot protiutež delovnim obveznostim pa je najti tudi priložnostno dejavnost lova.

5.3.1 Gozdni delavci in delo v gozdu

Povest Zofke Kvedrove *Hrvatarji* (1903) v naslovu napoveduje protagoniste – **sezonske delavce**, ki so v zimah pred 1. svetovno vojno hodili na delo v tuje gozdove, predvsem v hrvaške in tudi v ogrske, slavonske, sedmograške ter romunske gozdove:

Hrvatarji se razkrope v tolpah po daljnjih gozdovih in njihove sekire pojo, pojo vso zimo, skoraj brez presledka. Kakor obsedeni so od dela. Široke tesarske sekire žvenketajo ob tramih ob plapolajoči luči bakle pozno v noč, žage cvilijo v ogromnem lesu. Vse okrog je sneg in mraz in zima, srebrno se blešči led, v bisernem prahu se otresa ivje, a ti ljudje, naši ljudje, zamahujejo s svojimi silnimi rokami, da odmeva daleč v temno noč. Kakor megla jih obdaja sopara, ki se vzdiguje iz njihovih razgretih teles, po prsih jim curlja pot, a oči skele od mraza. Kučme jim pokrivajo glave zadaj do vrata, spredaj jim gleda samo razmršena, divja brada, nos in oči iz zavojev, noge tiče v ogromnih škornjih, preko teh so na debelo omotane vreče. (Kveder ZD 1 2005: 338–39.)

Že v odlomku in kasneje skozi povest je čutiti nasprotje med težkim delom ter sezonskim bivanjem v tujih krajih v neugodnih vremenskih razmerah in med lepoto, mogočnostjo obdajajoče (tudi antropomorfizirane) narave, ponosom delavcev ter možnostjo preživetja njihovih družin, ki ga prinaša trdo prigan, a dober zaslužek:

Kakor obsedeni so od dela, ne poznajo utrujenosti, ne pogrešajo počitka. Kakor reke spomladi jim nabuhnejo jeklene mišice, potrojijo se sile. In zagrižejo se v gozd, besni in divji. Ponosno stoje vitka debela, ponosno stoje junaki gozdni, ostareli v viharju, v nevihtah, a vendar sveži, sočni, polni moči in življenja. Ponosno gledajo v nebo, visoki in veličastni vitezi stoletnih gozdov; ni jih omajal vihar, ni jih razdejal blisk, mogočno širijo veje, ponosni, molčeči. A naši ljudje pridejo – naši ljudje s Krasa – zaletajo se v debela in stari, plemeniti junaki se rušijo na tla. Majhen vihar se vzdigne, kadar zazžvižgajo veje v zraku, gozd ječi, zemlja se trese. Oj, gozdovi stoletni, nikdar več tako gosti, krasni, mogočni! Oj, gozdovi, stoletni, zdaj in nikdar več! (Prav tam, 339–40.)

Težko delo v gozdu večinoma opravljajo stranski liki, ki pa čustveno zelo pozitivno vplivajo na naslovne osebe. Kljub temu da so največkrat moški – ki opravljajo garaška fizična dela v gozdu in so neizobraženi ter nerodni z besedami – telesno zelo krepki in razviti, so hkrati vsi zelo boječi, skrbni, predvsem pa bogaboječi. V Sosičevem romanu *Balerina, Balerina* (1997) protagonistkin brat Karlo po njenih besedah čuva gozd: »Mama pravi, da je močan Karlo, moj brat, da mora biti močan, ker hodi po gozdu in v gozdu je mraz in so živali.« (Sosič 1997: 65). Prav tako je naklonjen svoji drugačni, v naslovu imenovani sestri in poskrbi tudi za druge družinske člane. V Jančarjevem romanu *Katarina, pav in jezuit* je bil oče zadnjega turjaški podložnik iz zaselka Zapotok, ki je vlačil les iz gozda, sekal veje, lupil lubje s hlodov. Simon se je med čakanjem na uradni odpust iz Družbe odpravil na zdaj tujo mu domačijo v Zapotok; srečal je sestro in mater, komaj ju je prepoznal, izvedel pa je tudi za očetovo smrt: »Šel je v gozd, od koder je njegov oče vlačil drva, tega se je še najbolje spominjal [...] tokrat ni padel na kolena, brez misli je hodil po gozdu, spominjal se je neke hude zime.« (Jančar 2000: 133, 357).

V naslednjem navedku razberemo, da življenje gozdnih delavcev, tu **oglarjevo**, ni bilo lahko. Hkrati pa je med besedili zaslediti, da je v nasprotju z družbo gozd do teh ljudi prijazen in jim nudi dom, tako tudi v Jučičevi povesti *Grad Rojinje* (1866): »Gladkopernate bukve so si v vetru šepetale, kako dolgo že ni bilo v gozdu slišati drugega kot cvileča kola kmečkega drvarja ali zamolkel korak temnega oglarja, ki je s sekiro na plečih mimo grede skrivno Bogu potožil svojo revo, sužnost in nadložno pokorščino neusmiljenemu graščaku.« (Jurčič ZD 3 1965: 14). Stranski lik oglarja se pojavi tudi pri Jurčičevi *Lepi Vidi* (1877). Oglar Smučiper, imenovan tudi tisti dolgi, črni, grdi, je ob poti našel dve leti pogrešano Vido. Misleč, da gre za umirajočo beračico, jo je odnesel na svoj dom – v samotno, temno kočo, ki še železne ključavnice ni imela – saj mu je to narekovalo krščansko in usmiljeno srce. O vsem tem je pripovedoval župniku, Vidinemu svaku Samorodu:

I, grdo je grdo, ali ko sem siroto videl in mislim, da jutra ne dočaka, jaz nisem mogel drugače; dejal sem, kaj bode pa tebi, kadar te začne smrt tipati, in sem mislil, povem gospodu, kako je, naj store, kar hote, samo da ne poreče bog, ti, Smučiper, nisi vedel telesnih dobrih del ali kako se jim pravi, saj gospod to bolje vedo kot jaz, ki le malo tako kaj preberem iz krščanskega nauka, kadar nimam kope vžgane tudi v nedeljo popoldne. (Jurčič ZD 6 1953: 149.)

Drvarje plastično oriše Stritar v začetku drugega poglavja *Sodnikovih*:

Drvarji niso nikoder na glasu, da bi bili posebno olikani in priljudni možje, ne pri nas ne pri drugih narodih. Vsako opravilo daje človeku, kateri se z njim navadno peča, neki poseben značaj, njegovemu mišljenju in vedenju, da, celo njegovemu obličju. Po svojem opravilu je drvar nekako podoben mesarju, ki tudi ne sluje posebno zaradi svoje rahločutnosti; surovost je naravno zvezana z njegovim stanom. Nekaj surovega, brezčutnega je tudi v drvarjevem stanu, tudi on nakako življenje mori. Ali nima morebiti drevo zares življenja? Poglej lepo visoko, košato bukev; kako krepko se spenja kvišku, kako oblastno razprostira svoje veje in mladike, življenja svojega vesela! In mladi zarod poganja in zeleni veselo pod njo; pod krilom njenim stoje mlade bukvice ter rasto in se razvijajo in kvišku spenjajo po svoje matere zgledu. Ptiči se spreletavajo po njenem vejevju, v njenem zavetju si stavijo svoja gnezda. List šepeta z listom, ko diha po nji večerni hlad in ona prijazno pripogiblje svoj vršiček. Ali ko pribuči vihar, kako se zvijajo, stokajo in pokajo njene veje! Ali ni to življenje? Ali glej, ko je še tako krepka, da bi morda lahko živela še sto let in vsako leto nov zarod rodevala iz svojega semena, približa se ji logar, udari ji smrtni pečat v mehko kožo in zaznamovana je za smrt. Ne dolgo in pride mož, grčav kakor ona, s sekiro na rami, ogleduje lepo drevo, ali ne, ker se mu morebiti smili, drvar je trdega srca, preudarja samo, koliko drv bode dalo in njemu koliko truda; nato dene sekiro z rame, pljune si v roke in sekira zapoje – drevesu mrtvaško pesem. (Stritar ZD 4 1954: 16–17.)

V povesti *Grad Rojinje* iz časa turških upadov Jurčič med liki poleg grajskih upodobi tudi preproste ljudi. Protagonista Franca Rojarja po poskusu uboja, storjenega s strani njegovega posinovljenca, najde drvarjev sin. Pisatelj opiše njegovo skromno obleko, ki je bila značilna za ljudi njegovega stanu. Odlomki, iz katerih so navedki, nazorno kažejo še na prisotnost nasprotja med preprostim, skromnim kmečkim življenjem ter grajskimi ljudmi, še posebej med mladeničema – gozdarjevim skrbnim in skromnim sinom ter pohlepnim in lažnivim posinovlencem:

Bil je slabo oblečen, v hlačah in v srjaci iz debelega platna; na nogah je imel lesene cokle in do kolena ne drugega obutala ko rjavo svojo lastno kožo. Prek ene rame mu je visela raztrgana in zašita halja do stegna, na drugi strani pak je nosil na dolgem toporišču nasajeno težko sekiro. Začrneli obraz in svetle oči so ti kazale gozdnega sina in širokopleča postava kakor tudi velika žilnata roka pa sta pričali, da je korenite telesne moči. (Jurčič ZD 3 1965: 16.)

Nadaljnje štiri mesece je vitez preživel pri drvarju in družini v njihovi skromni, samotni koči: »Na nerodnih, pol obtesanih brunih in bornem skladu kakor tudi na luknjati slamni strehi se je videlo, da so bili stanovalci tega pohištva že iz starodavnosti ubogi, nepremožni ljudje, ki od roda do roda niso drugega Boga prosili, kakor »daj nam vsakdanji kruh, za drugo bomo že potrpeli in prebili do smrti.« (29).

O plačilu, ki so ga prejemale drvarji, lahko preberemo v Jurčičevi (ZD 3 1965: 29) povesti *Grad Rojinje*: »Hišica [drvarjeva] je stala na jako prijetnem kraju. Za hrbtom so se dvigale visoke skale in vrh njih se je začenal prostorni gozd, v katerem so že od njega dni očetje iz koč pri Kolpi za tri ure oddaljeni grad drva sekali in za to delo nekaj meric žita in drugega živeža dobivali.«

V Finžgarjevem *Gozdarjevem sinu* (1893) se srečamo z motivom bega mladih fantov pred cesarskim vpoklicem. Zatekali so se v manj dostopne kraje, preživljali pa s težkim delom v gozdu. Da bi naslovni junak omenjene povesti ubežal cesarskim biričem, ki so nabirali mlade fante za bližajoče se vojskovanje, je sklenil: »Veste, na Štajersko grem drvarit, pa je. Tam me ne bodo izvohali biriči, če so od samega vraga, in denarja si bom prislužil, da bo kaj!« (Finžgar ZD 1 1982: 214). Vzrok protagonistovega pobega od doma je zapisan takole: »Gospodka je morala loviti – in ker je bila potreba velika, je bil tudi pogon in lov na skrivače neprestan in strog. Veliko fantov je zbegnilo celo preko meje, na Koroško in Štajersko, kjer so nepoznani in skriti drvarili po šumah, da so se odtegnili vojakom.« (prav tam, 225).

Ni presenetljivo, da so v nadaljevanju večkrat navedeni odlomki iz Prežihovih del, saj je njegova rodna Koroška ena najbolj gozdnatih slovenskih pokrajin, pa tudi življenje in delo v gozdu je avtorjev rod dobro poznal. V samorastniški noveli *Boj na požiravniku* (1935) mora Dihur za zaslužkom v nemške kraje k **tesačem**. S svakom sta za nekaj mesecev na leto odšla tesat na Svinjsko planino, kjer sta »delala po šestnajst ur na dan, se pekla na soncu in smoli in živela ves čas od koruzne moke in slanine«. S težko prigaranim denarjem sta z ženo uspela v nekaj letih znižati dolg in marsikaj preurediti in izboljšati pri bajti. (Prežihov 2000: 15–17). Dihur je delal tudi za lesne prekupčevalce, v gozdu pa je že z dvanajstimi leti delal eden izmed otrok (Neč) in še tisto leto dobil kilo. Tesanje namreč zahteva močnega in zdravega moža, saj je delo naporno, za delavce pa slabo poskrbljeno. V *Jamnici* (1945) je koroški pisatelj o trdem delu tesačev zapisal:

Toda jaz ti še enkrat pravim – samo k tesačem ne! Veš, naš kruh je trd. Kadar je delo, moraš delati dvanajst, šestnajst ur na dan. In kaj se pravi, ves božji dan vihteti pet kil težko cimrako v rokah! Zvečer si tak, da kar padeš po slami. In kaj imaš od tega? Pokaži mi enega tesača, ki si je opomogel. Ko ti odpovedo roke, si berač [...] Nikjer nisi zavarovan, in ko si star, se nihče ne briga zate. Živiš od danes do jutri, od sekire do ust. (Prežihov ZD 7 1964: 71–72.)

V noveli *Ljubezen na odoru* (1940) pisatelj na začetku popisuje boj Radmance za zemljo na odoru. Nekega dne jo je pri delu zmotil težak odmev tesaške sekire: »V gozdu je enakomerno butalo dalje in čmokotalo, da se je vsa jamasta strmina napolnila s tem zdravim, silnim, treskastim odmevom, ki je zadušil vse druge odmeve vigrednega jutra. Po njem sodeč, so morale vihteti sekiro nenavadno močne, zdrave roke, kajti zdelo se je, da brnijo skozi zrak tudi napete mišice topor oklepajočih rok.« (Prežihov 2000: 91). Nekaj dni kasneje je Radmanci pri nošenju zemlje pomagal tesač, ona pa mu je uslugo vrnila s pomočjo pri žnuranju. V gozdu se je razvila ljubezen, ki je terjala smrt materinega ljubimca, tesača Voruha.

V obravnavanih delih je navzoč tudi motiv **žagarja**. Uporabil ga je Jurčič v romanu *Cvet in sad* (1877). Žagar Šepec, tako so ga zaradi lesene noge poimenovali vaščani, je bil najemnik žage v lasti komtese Ovsenikove, katere nečak Leon Retelj je eden od protagonistov tega romana. Opisan je kot trd, z materjo in hčerjo surov in neprijazen, a v srcu dober človek. Poleg dela v lesenem posloplju žage je omenjeno, da je bil Šepec za silo tudi tesar in sodar (Jurčič ZD 6 1953: 218).

V Vorančevi *Požganici* (1939) je vloga **nadgozdarja** pripadla tujcu – tujec je bil tudi inženir v *Kloštrskem žolnirju* – ki je slovenskim prebivalcem predstavljal tudi nacionalnega nasprotnika in ne samo neprijetnega, neprijaznega, tujega uradnika, ki je bival v Mušeniku, saj so bili gozdarski predpisi »za najemniško život s krvjo zapisna postava« (Prežihov 2004: 6). Nadgozdar »je bil priseljen sudetski Nemec, že dvajset let v revirju, bog vseh najemnikov, bajtarjev, drvarjev, prava podoba oholosti in nadutosti, omražen od svoje podložne soseske« (prav tam, 11). V bližnji Mežici je ob koncu vojne prišlo do revolucije in Jazbinci so osovraženemu nadgozdarju Dudašu nalepili mrtvaško glavo na vrata gozdne uprave (98). V Dudašu, ki je vneto skrbel, da si Jazbinci iz Požganice ne bi jemali več, kot določajo postave, sta poosebljeni dve mogočni sovražni sili – prastari narodni in plemenski sovražnik ter svetovni kapitalizem (Kmecl 1975: 300).

Gozdna opravila in običaji

Poleg gozdnih delavcev so pozornosti deležna tudi različna opravila v gozdu: priprava stelje, »žnuranje«, lupljenje, beljenje, nabiranje vej, smole ... in nenazadnje trgovanje z lesom. Težaško in zahtevno delo pa pogosto zahteva tudi (smrtne) žrtve nesreč.

Za Tavčarjevo *Cvetje* so značilni pokrajinski elementi, tako v izbiri folklornih motivov kot v izbiri besedišča. Natančno je opisal, kako so v Škofjeloškem hribovju **pripravljali steljo**. Oktobra (kozoprška), v času pred zimo, je bilo namreč potrebno priskrbeti steljo za hlev:

Zopet smo morali koso v roke vzeti, tisto kratko, široko koso, s katero se klesti resje in druga goščav po gozdu. Neprijetno delo: kosišče ti je prekratko in kosir tudi vedno odnehava, da ga moraš neprestano nabijati, ker bi ti drugače kosa odletela. Tudi listje smo grabili, in to je že lažje delo. Grabijo moški in ženske, zatorej je bilo obilo govorice, obilo največkrat prav slabo oblečenih kmečkih dovtipov. Grabljenje hitro teče, godbo pa ti delata lešnikarica in carovec, sedeča v bližini na smreki. Da se bo pozimi kurilo, smo podrli v bregu pod Kalom deset starih bukev. K sekanju me niso pustili, ker pade drevo nerodno, če ni prav sekano; ako se pa nerodno postaviš, te lahko veje padajočega debla, če drugega ne, prav občutno opraskajo. Ko je ležala bukev na zemlji, sem jo pa s krivačem klestil in obsekaval. (Tavčar 2003: 63.)

V *Požganici* je prav tako opisan običaj pripravljanja stelje. Prežih jo poimenuje steljaraja. Podučimo se, da tu v večinoma grofovski Jazbini grofje niso dajali svojih gozdov klestiti, zato so morali najemniki steljo nabirati iz listja in trebljenja goščav. A po vsej Mežiški dolini, kjer je še bila živa stara šega steljaraj, so si sosedje lastniki med seboj pomagali napravljati nastiljo za živino za zimski čas. Takrat so gozdovi odmevali od pokpokanja, vriskanja, petja in vpitja. V *Jamnici* (1945) poda koroški pisatelj še podrobnejši popis navad ob steljaraji; predstavlja jo kot domači praznik s spremljajočimi šegami, kot so podtikanje abšajdasnika sosednjim steljarajcem v sramoto, vlečenje teleta, lov na pušeljce¹³ pri zaključni zabavi ... Podrobno so podana veljavna nenapisana pravila za natančno organizacijo in delitev dela pri steljaraji:

Moški, ki so bili v veliki večini, so se razdelili na več delovnih skupin: v prvi so bili kleščarji, katerih je bilo največ in ki so imeli nalogo klestiti veje smrek in hoj. Kleščarji so bili spet dvojni, eni so klestili s pomočjo lestev, drugi pa s pomočjo železnih krempljev, privezanih na noge. Ta način klestitve je bil sicer prepovedan, ker se je drevje pri tem poškodovalo, vendar se kmetje za ta zakon niso zmenili, dobro vedoč, da gozdom še huje škoduje sekira, katero so morali vihteti celo nad nedoraslim drevjem, ako so hoteli priti do denarja. Krempljači so imeli zelo nevarno delo, ker so morali klestiti stare smreke, kjer se z lestvami ni bilo mogoče povzpeti do vejevja. Razen kleščarjev so bili vlačilci vlak; ti so vlačili steljo do kupov, ki so jih nalagali kupčarji. Vlačilci so bili taki, ki se jim je motilo, da niso mogli na drevje, kupčarji pa so bili specialisti, ki so znali steljo skladati v kupe in jih tako dobro pokrivati, da stelje nobeno deževje ni moglo premočiti. Ženske so nakleščeno steljo nalagale v plasti. (Prežihov ZD 6 1964: 195.)

V povesti *Nemški valpet* je Jurčič (1951: 89) o ljudskem koriščanju gozda v času tlačanstva, torej pred 1848, zapisal: »Gorje je bilo stari babici, katero je v grajskem gozdu dobil, da je drva pobirala ali zelenje smukala. Posodo ji je vzel in raztepel in njo je osuval neusmiljeno.« V *Zali* pa domačini niso le lovili, pač pa so si nabrali tudi mahu za ležišča in suho vejevje za kurjavo (Tavčar ZD 3 1966: 252).

Cankarjeva »romanca v prozi« *Nina* (1906) v sedmih poglavjih, v katerih je podan 7-nočni manični dialog, ki ga govori neopredeljeni pripovedovalec vpričo bolne, umirajoče ali že mrtve Nine, vsebuje razpršene motive trpljenja, ponižanja, socialnih problemov, alkoholizma, erotike, v ospredju je tema hrepenenja v povezavi z življenjem in transcendenco. V drugi noči pripovedovalec bolnici pripoveduje, kako je hodil po **suhe veje** v prostrane in skrivnostne bukove gozdove:

Velikokrat sem bil že doživel vihar v gozdu, skril sem se pod gosto grmovje in sem čakal: tisti dan pa je bilo moje srce težko in zato me je bilo strah. Daleč ni bilo več do tistih prostranih bukovih šum, kamor sem hodil po suhe veje. Mogočne bukve so rasle tam po dremotnih, položnih brdih, pokritih z mehkim, vlažnim listjem; črne gozdne steze, komaj izhojene, so se križale na vse strani ter se izgubljale v listje, kakor studenec, ki usahne nenadoma v pesku. (Cankar ZD 13 1973: 156–57.)

¹³ Pušelj je bil bogat: lep, velik šarkelj, sredi katerega je tičal pravi pušelj iz nageljna in rožmarina, a iz skorje poleg njega je gledal kos dvajsetaka (Prežihov ZD 6 1964: 212).

V nadaljevanju se ta kraj izkaže tudi kot zelo primeren prostor sanjarjenj: »Tam sem hodil in moje sanje so hodile z menoj; ležal sem včasih, gledal v visoko vejevje, in če je našel rumen žarek pot skozi listje ter vztrepetal na svetlem deblu, se je zgodilo, da se je zasvetilo upanje, mehko hrepenenje v mojem srcu.« (prav tam, 157).

Na pisanje *Aleša iz Razora* (1907) je močno vplivalo Cankarjevo domotožje in domačijsko čustvo, ki se v delu manifestira na začetku drugega poglavja, v katerem je zapisal pesem, celo slavospev rojstni Vrhniki. Predstavljena je tudi idilična podoba **skrbi za nastajajoči gozd**: »Na holmu svete Trojice se sveti med temnim zelenjem bela srajca; človekoljubni davkar cepi lesnike, z bistro pametjo in ročno roko snuje tihe stezice med mladim drevjem, po strmi rebri, in premišljuje v zadovoljnem srcu: glej, bil je laz nekoč, pust in gol, in pretvoril sem ga v zelen gaj; visoko bo raslo to drevje, z zapeljivo senco bo zaščitilo te moje tihe stezice.« (Cankar ID 5 1952a: 342).

V obravnavani samorastniški noveli je protagonistka Radmanca tesaču v zameno za pomoč pri nošenju zemlje pomagala pri »**žnuranju**«. Žnurati pomeni označiti črto na hlodu, kjer bo treba tesati, beseda žnura pa pomeni vrv oziroma črta (Prežihov 2000: 220); sicer pa *SSKJ* vsebuje geslo žnora s kvalifikatorjem za nižje pogovorno rabo ter v pomenu vrvica. Kljub temu da se je Radmanci tesač Voruh ob prvem srečanju na njivi zdel lesen, top človek, mu je rada vrnila pomoč pri žnuranju 12 metrov dolgega bruna. Pisatelj (2000: 93) opiše prostor in delo: »Tesišče je bilo v jami nedaleč od plotu. Na stoleh je ležalo pet dolgih lupljenih brun. Voruh je vzel kranjca [tj. lesena posoda z barvo za žnuranje], pomočil vrv vanj, nakar jo je Radmanca povlekla na drugi konec bruna.« Po prvem skupnem žnuranju sta se dogovorila za prepoznaven klic iz gozda – Voruh je s sekiro trikrat zabobnal po tramu – ki se mu je Radmanca vedno odzvala. Tesišče, ki je bilo v jamastem dnu gozda in na katerega je žgalo sonce, je nato opisan tako:

Pod njegovimi žarki se je parila in cedila smola iz svežega, olupljenega lesa, iz kupa natesanih tresak, iz skorij, vejevja in šibrovja, da se je zdelo, kakor bi bil v kotlu, nabitem z močnim ozonskim, skoraj omotičnim vzduhom, ki se je vlegal na prsi in utrujal možgane, da bi se kar opotekel v najbližjo senco in zadremal. Blesk svežega, nagega lesa je jemal očem vid. (Prav tam, 102.)

Otroci so kasneje, ko je mati že živela z ljubimcem v koči, k njima hodili tudi pomagat, in sicer sta sinova lupila debela še stoječih smrek: »Karmuh in njegov brat sta se lotila že tretje smreke. Bila je mogočna, a vitka in iztegnjena, njeno vejevje je bilo mehko in brstnato, a njena skorja je bila nežna ko vosek ter se je brez odpora in mlaskajoče vdajala pritiskom deruha [tj. je narečna beseda za lupilnik – orodje za odstranjevanje lubja z muževnega debela].« (125). A pri tem delu se je zgodila usodna **nesreča**, ki je povzročila Voruhovo smrt. »Karmuh [...] je hotel olupljenemu deblu odsekati košati vrh. Zamahnil je dvakrat, trikrat, hotel je zamahniti četrtič, ko je iz bližine zaklicala mati«, naj ne odseka vrha, ker bi zaradi spolzke podlage lahko vrh zdrčal v globačo. Opis nesrečnega dogodka ob delu se nadaljuje tako:

Toda bilo je že prepozno. Vrh je bil že čez polovico odsekan, težina drevesa je začela deblo sukati, useklina je zapokala in z enim samim hrstajočim pregibom se je vrh odtrgal. Deblo se je probnilo ter začelo drseti po brežini. Sprva počasi, otepajoče se med steljo in med ostalim steblovjem, potem vedno urneje in brezobzirneje, preskakujoče vse ovire. Butnilo je v štor, a se ni ustavilo, temveč ga je preskočilo in drselo dalje, butnilo je v skalo, odskočilo, se zarilo v kup stelje, ga prevrtalo in drlo pod njim dalje. Zadelo je ob nekaj drugih debel in jih sprožilo, da so se z njim vred spustila v tek proti spodnjemu koncu poseke. (125–26.)

Prizorišče nesreče in opis mrtvega delavca je prikazano zelo neposredno: »Sredi tesačnice je z obrazom, zaritim v treske, negibno ležal Voruh. Tesača je ležala pod bruni, ena noga je tičala v cokli, druga pa je bila bosa, a leseno obuvalo je ležalo za kupom obtesanega lesa.« (126). Prav tako eksplicitno in naturalistično je opisan sam način smrti: »Deblo, ki je štrknilo čez tesačnico, mu je z enim samim, nekrvavim udarcem zlomilo tilnik.« (127).

Motiv nesreče pri gozdnih opravilih je ubesedila tudi Kvedrova, saj Hrvatarji, sicer redki, ne uspejo ubežati poškodbam ali bolezni, le-te pa vplivajo na razplet posameznih osebnih zgodb. Poleg tega pa so bili oddaljenost, nenavzočnost doma in hudobni jeziki tovarišev za ljubosumnega Gornika dovolj za samomor.

Preprostejši ljudje so se preživljali s fizičnimi deli v gozdu, predvsem bogatejši kmetje pa so z lesom tudi trgovali. V naslednjih primerih se potrjuje že ljudska modrost, da je **gozd kmetova hranilnica**. A pogosto se je v prelomnih trenutkih, tako zasebnih (ob poroki, smrti) kot zgodovinskih (reforme, industrializacija), gozdu in nato lastnikom slabo pisalo. Gozd je s svojim bogastvom omogočal gospodarski razvoj, ta pa je za seboj pustil gola pobočja. Že v samih začetkih slovenskega pripovedništva, v *Popotovanju iz Litije do Čateža*, lahko zasledimo Levstikovo razmišljanje o takratnem kmetovem gospodarjenju z gozdovi. Od Liberge »spet navkreber in čez majhne pol ure« pridejo pripovedovalec, Radivoj in »bábina« do gostega bukovja:

»To je hosta *turenske graščine*,« pravi babina. Radivoj odgovori: »Saj se precej pozna, da ni kmetova, ker je gosta in lepa. Kmetu ne dela nobena stvar tolikega nepokoja kakor lep, zaroden les. Nima prej miru, da ga izpridi; zato pa je dandanes povsod že tako malo drv. Prejšnje čase je bila marsikje dana kmetom pravica, na grajskem sekati za domačo potrebo; tudi lastne gozde so imeli. Ali kako se je ravvalo! Povénil je, potlej pa pustil, naj segnije na mestu, če se mu je zdelo, da klada ne pojde rada na dvoje. Še celo, kadar je šel zelenje obirat, ako je naletel na dolgo bukev omladnih vej, kaj je storil, če ni mogel ali hotel nanjo? Da le ni bila predebela, posekal jo je z avljó koša mladik. Videl sem nekđaj Laha, ki je bil zalezal visoko na okléščeni, lepi smreki vranje gnezdo. Ker ni mogel do njega, hotel je po vsej sili drevo izpodrobili. Ravno tako grdo se je pri nas delalo. Dejali so: Drv ne bo nikoli pomanjkanja. Pa že zdaj mora na kupilu kuhati in greti se skoraj vsa spodnja dolénjska stran. Pa kaj šele bo?« (Levstik ZD 4 1954: 11.)

O pomanjkanju kurjave, ene temeljnih dobrin gozda v preteklosti, pisatelj v *Popotovanju* piše še v anekdoti o organistu Kančniku, o katerem mu je na poti pripovedoval Mrtolaz:

Pripoveduje se, kako mu je bilo enkrat primanjalo kurjave, pa da je v nedeljo po deseti maši, ko so ljudje začénjali iti iz cerkve, zaorglal čisto novo poskočnico. Dobrepoljci se ustavijo in vlečejo na uho, kaj ti bo. Hitro jim zabasa (debelo grlo je imel) čudno pesem, polno smeha. Toži jim, da ga zebe še celo za pečjo, ker nima pri hiši toliko polena, da bi ga za psom vrgel. Kmalu so mu napeljali veliko skladovnico drv. (Prav tam, 239.)

Dogajalni kraj *Sodnikovih* je Stritar poimenoval Prilesje. Seveda je bila v njem tudi gostilna – Korenova krčma. Eno sobo je imel gostilničar namenjeno navadnim pivcem, v drugi manjši pa je gostil odličnejše goste – gospodo iz bližnjega trga, kmečke prvake in veljake. Nekega navadnega večera je v Korenovi krčmi med znanci tekel pogovor tudi o gozdu in njegovi vrednosti v tistem času ter o lepoti konkretnega gozda:

»Ali si že slišal, Martin? Sódnik gozd prodaja ali ga je pa že prodal, več tisto lepo smrečje v Lisičji rebri.«
»Komu? Pa ne zopet onemu suhopetemu dolgohlačniku iz mesta, ki je že toliko lepega lesa odpravil iz našega kraja?«
»Prav tistemu! Škoda gozdička, človek ga je vesel, ko ga vidi, zdaj bo pa tudi tam skoraj vse golo, kakor tu na moji dlani. Še nekaj časa tako, pa ne bo smreke v našem kraju, ne hrasta ne bukve, grma ne bo, da bi se zajec skril. Kraševci bomo, Kraševci, boš videl, Martin!« In za tolažbo črnogledi prerok krepko potegne iz kozarca.
»Meni je hudo, kadar moram kako deblo posekati za silo; ali kaj se če? Hudi časi, slabe letine, davki čedalje večji? Gozd, to ti je vendar še gotov denar.« (Stritar ZD 4 1954a: 8–9.)

Zofka Kvedrova v povesti *Hrvatari* že na samem začetku povesti v opisu dogajalne krajine opomni, da je gozd prava kmetova vrednost: »Zemlja peščena, nerodovitna, podnebje ostro. Kar ostane spomladi po povodnji, poleti po toči, to pomori jeseni prezgodnja slana. Marsikatero leto ne izkopljejo kmetje niti toliko iz njiv, kolikor so bili sejali v zemljo. Samo gozdovi so v nekaterih krajih up in rešitev tega ljudstva.« (Kveder ZD 1 2005: 338). Materialnemu blagostanju, ki ga omogoča gozd, nasproti stoji notranja praznina: »In tisti, ki so ga razdejali, so veselo odhajali domov. Kaj je njim gozd?! Res, govore: Lep gozd, fin gozd! A takoj pristavljajo: Koliko da zaslužka, koliko kubikov, koliko dog? Kako se seka? Samo zaslužek jim daje, kruh – a lepote duši, srcu?« (prav tam, 346).

V Kersnikovem *Testamentu* (1887) beremo, da je bilo pred štiridesetimi leti drugače: stransko gorovje po vsej dolini je bilo temno zaraščeno s smreko in borovjem; v času pripovedovanja pa:

Domače industrije ali razširjenih obrtov, ki bi potrebovali večjih prometnih sredstev, tukaj ni in visoko gorovje, ki spremlja cesto ob obeh straneh, priča s svojim sivim skalnatim pobočjem, da je zadnji del premoženja prebivalcev te doline, gozd in les, že romal iz nje. [...] S prometom in lesom je izginilo tudi blagostanje prebivalstva ob cesti. (Kersnik ZD 3 1951: 77.)

Zgodba Prežihovega romana *Jamnica* je postavljena v čas med obema vojnama in v iste mežiško-koroške kraje kakor *Požganica* (pisatelj opisuje Kotje pod Uršljo goro). Gozd v *Jamnici* – drugače v *Požganici*, kjer prehaja v simbol – predstavlja snovno okolje prebivanja, predmet izkoriščanja, vzrok bogatenja in siromašenja različnih ljudi, ki jih je usoda povezala z gozdom. V jamniških kmetih je bila sicer še vedno prisotna in vidna intimna ljubezen do gozda, a v danih okoliščinah jo je preslepila sla po denarju, po dobičku, ukvarjati so se namreč začeli s **trgovanjem lesa**:

Jamnica je bila za razne lesne črve, za domače in tuje lesne trgovce že odtihmal pravi raj, pa tudi prava skušnjava, odkar je les začel imeti ceno. Čeprav je to trajalo že nekaj desetletij, je vsa trgovska dobičarska strast in vsi slabi časi niso mogli oropati njenega zaklada – prekrasnih smrekovih, hojevih in macesnovih gozdov. [...] Nekaj let imperialističnega klanja je jamniškim gozdovom zaradi zastoja lesne trgovine kar dobro storilo; bolj kakor so se med vojno zredčile vrste jamniških mož in fantov, so se zgostili jamniški gozdovi. (Prežihov ZD 7 1964: 118.)

V romanu usodo ljudi, predvsem premožnejših kmetov, vodi lesna trgovina: »Toda za sedmimi suhimi leti, ki so jih lesni trgovci morali prebiti, je prišlo sedem debelih, mastnih let. [...] Tudi cene lesu so se začele hitro dvigati.« Ustanovljena je bila lesna družba Podjuna; cene lesu so rastle, ker so se odprli stari trgi za dragoceni koroški les:

To so bile največje poseke, ki so jih tisto leto prodali v Jamnici in kakršnih že dolgo ni bilo. Drugi kmetje so prodajali manjše dele, da je bilo denarja za sproti. Največ tega je pokupil Apat. Komaj je preteklo štirinajst dni, od kar so bile te kupčije sklenjene, ko so po Jamnici že pričeli šušljati, da so kmetje prodali les mnogo prepoceni, ker se cene sedaj še bolj naglo dvigajo, kakor pa so se prej. Lesni trgovci ponujajo že tretjino več. Zraven pa so se širile novice, da les nikakor še ni dosegel najvišje cene, ker so se medtem odprli stari trgi za dragoceni koroški les na Ogrskem in Laškem. (120–21.)

Leto kasneje, 1922, je cena lesa padla, a kmetje so ga vseeno prodajali, ker so morali kriti vedno višje stroške za preživetje. Prišli so časi, ko je že smrdelo po svetovni gospodarski krizi, takrat pa je tudi lesna trgovina popolnoma zaspala. Tudi eden od protagonistov, stari Munk, je bil v skrbeh, saj se je po njegovih (sedaj hčerinih in zetovih) gozdovih nevarno svetlikalo, po Bunkovih (sinovih in snahinih) pa kar svetilo (223).

Tudi po drugih pokrajinah so se morali ljudje kljub umnemu gospodarjenju na kmetiji spogledovati s **trgovanjem**. Trgovali pa niso le z lesom, temveč tudi z drugimi darovi, ki jih je dajalo drevje: sadje, žganje, smolo. Zadnje so na črno pobirali revnješi (Krjavel v *Desetem bratu* (1866)), nekateri pa za krpanje čevljev (Omahnežev Jurica v Kersnikovi povesti *Na Žerinjah* (1876)). Za Krjavla na več mestih zvemo, da je po hosti nabiral smolo. Ko po nekaj letih v zadnjem poglavju na poti v grad srečamo Lovra, novega lastnika Poleska, ga imenovani posebež vpraša: »Kajne, da mi boste pustili po vaši hosti kako smreko zasekati, da bo rajša smolo cedila?« (Jurčič ZD 3 1965: 351). Stritar (ZD 4 1954a: 114) je v povesti *Sodnikovi* o skrbnem gospodarjenju Breznikovega Antona zapisal naslednje: »Nič ni bilo neobdelanega, nerodovitnega; kjer ni hotelo nič prida rasti, zasadil je češpljevo ali kako drugo drevesce; kakor gospodar sam, tako je moralo pridno biti vse, kar je bilo njegovega. Poleg tega je kupčeval z lesom, suhim sadjem, skratka: služil si denarja, kjer je mogel.«

5.3.2 Lov

V zajetih besedilih je lov predvsem prostočasna dejavnost večinoma mladih ljudi (npr. Marijana Poleska in Lovreta Kvasa iz *Desetega brata*, protagonista iz *Kloštrskega žolnirja*, Valentina iz *Svetinove Metke* (1868)). Večini predstavlja sprostitev, je tipično moško preživljanje prostega časa, je pa tudi posreden vzrok za nesrečo posameznikov in tako za razplet zgodbe. Mladim lovcem drevesa predstavljajo tudi družbo. V Stritarjevi *Svetinovi Metki* vlogo primerne zaročenca nosi kmečki fant Valentin, ki je rad zahajal v gozd, skrbel za drevje, bil pa je tudi lovec:

Poznal je tu vsako drevo in vsako drevesce. Sprehajal se je med njimi kakor med svojimi znanci. Tu je odkrnil gredoč mladi bukvi suho vejo, ki jo je kazila; tam je potrkal starikavemu gabru na deblo, ali je še zdrav njegov drob. Največje veselje pa mu je delal zarod mladih košatic, ki so stale in se šopirile kakor zbor desetletnih deklic, vse enolike. Nikoli ni šel mimo, da bi ne bil malo postal in ogledoval jih z veselo zadovoljnostjo, časi je tudi prijel katero prijazno za mladi vršiček, kakor bi jo hotel pohvaliti, da tako pridno rase in tako vrlo napreduje. (Stritar ZD 3 1954: 27.)

V gozd kot poznan in domač prostor se Valentin ni zatekal le kot mlad ter vesel človek in lovec, temveč se je vanj podal tudi potr. Po Metkini zavrnitvi je odšel v njemu ljub kraj – gozd, ki ga je običajno navdajal z veseljem, zgodilo pa se je, da se je žalosten obrnil »tja, kjer je najtišji in najtemnejši gozd. Tu sede na bukov parobek in puško nasloni na bližnje drevo, upre se s komolci na kolena, skrije obraz in tako sedi dolgo časa.« (prav tam, 28).

Tudi Jurčičev naslovni lik povesti *Kloštrski žolnir*, inženir Adam Žabranek, je rad hodil po hosti na lov, ta je bil verjetno tudi posreden vzrok (glavni vzrok je bila strastna tujčeva ljubezen do domačega dekleta) za sovraštvo med fanti. Ko je neko zimo med lovom počival, so ga trije zamerljivi mladeniči s kolom pobili na tla:

Sprehodov ob vodi se je bil menda naveličal; zato si je bil preskrbel puško in je hodil v hosto. Kmetje in meščanje so se bili počasi navadili čudnega tujca in njegovega početja [...] Možaki so še včasih ugibali, kako je to, da si upa žolnir po kloštrski hosti s puško hoditi, ker je očitno znano, da si menihi in on niso nič kaj na roke; pri tem ukrepanju so nazadnje do misli prišli, da prior še nič ne ve o tem in da morda žolnir kloštrskemu gozdarju včasih kakšno dvajsetico v dlan potisne, da ga pusti na miru in mu puške ne vzame. (Jurčič ZD 3 1965: 100.)

Jurčič motiv lova kot druženja upodobi tudi v romanu *Med dvema stoloma* (1876): pristav Kralj in mladi Nikolaj sta včasih skupaj hodila na lov: »Nekega popoldne sta v gošči na gori pod samotno smreko ležala, puške poleg sebe. Po brezuspešnem lovu sta svoj lovski obed končala in pila s seboj nošeno dobro kapljo.« (Jurčič ZD 6 1953: 46). Tu mu je starejši modroval o zaljubljenosti in mladosti. Leto kasneje v *Cvetu in sadu* (1877) pa si je z lovom čas krajšal protagonist Leon, ki »je bil našel v stari grajski ropotiji puško svojega deda. Da bi si popoldanji čas kratil, šel je včasih v gozd, dasi je bil s svojim ostarelim orožjem in brez vsake vaje hostnim prebivalcem, štirinogatom in perutičastim, precej malo nevaren.« (prav tam, 203). Neko popoldne se je odpravil na lov; ker se je nevede sprehajal po gozdu, ki ga je imel v lasti poštar, sta ga dva lovca na ta prekršek opozorila in mu vzela orožje. Lov se v nadaljevanju izkaže za posreden vzrok ali spodbudo, da je Leon lahko z razlogom in upanjem, da sreča dekleti, obiskal Gorčevo pošto (212).

V Kersnikovih *Lutrskih ljudeh* (1882) se lovu prav tako predaja tujec. Olgin ženin Berg in njen brat sta namreč lovca: »Tukaj tudi ni pravega lova; pri nas v Nemcih je druga. Tam vsakdo čuva svojo divjačino, a tu je mnogo zanemarjenega in [...] ima tu vsak kmet svojo puško v podstrešju skrito.« (Kersnik ZD 1 1965: 154). V *Ciklamnu* (1883) malomeščansko življenje poleg čitalniških dogodkov popestri tudi lov na volka. Po neuspešnem lovskem druženju se pri Boletovih srečata guvernanta Elza in Hrast, ki svoji poslušalki spregovori o blagodejnem učinku narave in o svojem doživljanju njene lepote:

Pa rad grem vendar ven, posebno zdaj pozimi, v snegu! Pomislite: mi sedimo cele tedne v tesnih, zaduhlih pisarnah, študiramo in mislimo vedno, dokler stoji sonce na nebu in še delj: potem pa – zvečer – sedimo zopet v dima polni krčmi! Ali ni pač fizično živo potrebno, da gremo časi ven na prosto, na plan, v goro, v gozd. In tudi duševna potreba je! [...] Vi ne znate, kako krasno je tam! Vse nizko grmičje, mlada drevesca, robidovje, vse leži upognjeno k tlom, pokrito s snegom, in po kotih in skrivališčih, katere ustvari tako priroda, skače in cvrči edini stržek – vse okrog je tiho, tako čudno tiho! Po golem bukovju blešči se ivje kakor srebro in pod velikimi jelkami je mračno, temno kakor v cerkvi: zgoraj temnozeleni, s snegom gosto zakriti oboki, spodaj lahki beli sneg, iz katerega gledajo majhni šopki rjavega resja, in med snegom in obokom velikanska, sloka debela dreves – kakor umetni stebri! – In tudi tu je tako skrivnostno tiho! (Kersnik ZD 3 1986: 45–46.)

V *Zali* Ivana Tavčarja je poleg znanega izrisa gozda kot okvira zgodbam štirih lovcev na divjega petelina navzoča tudi podoba lova. Prav ta je vzrok, da se pripovedovalci zberejo v Zali, hkrati je motiv še v prvi lovčevi pripovedi o pogubnosti ljubezni, kjer je tudi vzrok (ne)sreče. Prvi pripoveduje gospod Andrej, in sicer o dobi izpred dvesto let in o spremembah, ki jih je kazal čas tudi na Zali: »Kjer gledaš sedaj gole bregove, ondi je raslo tiste dni visoko hrastovje in črni gozd se je razprostiral tja do Žirov in na drugi strani tja do ponižnih Lučin, ki tiče še dandanes kakor bel cvet sredi zelenih senožeti.« (Tavčar ZD 3 1966: 255). Po teh gozdovih se je tisti čas slišalo glasove zavitega lovskega roga:

Vmes se je oglašalo razvnetih lovskih psov zvonjenje, da je odmevalo z brega v breg. In živahneje in živahneje so lajali psi, trepetajoč po gorkih sledovih zverjadi, ravno kar pregnane z ležišča. Iz jarka v jarek se je gnala razljučena tolpa. In lomilo se je vejevje, kjer si je plašna zver iskala izhoda iz gošče, v kateri je spala. Za njo pa so se togotili resasti psi, in lovski rog se je oglašal. Bila je prijetna, srce ogrevajoča gonja. (Prav tam, 255.)

Pri lovu tako kot pridelu prihaja tudi do **nesreč**. V prvi zgodbi iz *Zale* izvemo, da je lovska strast kriva protagonistove nesreče, a je kljub temu prisotna do smrti. Kanonik Amand je bil je namreč prvi dan svojega lova v imenovanem gozdu usodno ranjen. Slaboten je želel še zadnjič prisluhnuti gozdu in petju lovskih rogov, zato so ga »odnesli po senčnati Zali. Ležal je na nosilnici in užival hlad gozdne sence ter iz polnih prsi srkal čisti, z gozdnim duhom napolnjeni zrak. [...] Dospeli so do tja, kjer je kanonik prvi dan svojega lova streljal na medveda.« Kanonik je dejal: »Tu je pravi kraj, kamor mora priti vse, kar plaho beži pred psi! [...] In morda tiči še kje medved v tej gošči, in ne čudil bi se, če bi bilo tako! Oj, to bi bila prava sreča, če bi ga ubil prav ondi, kjer je oni trgal z neusmiljeno svojo šapo. [...] in bolnega lovca je preobdala lovska strast, in menil je, da je zdrav, kakor je bil prejšnje dni.« (314–16). A ta želja po maščevanju je bolniku vzela preveč življenjske energije in sledila je smrt.

Motiv nesreče pri lovu je uprabil tudi Kersnik v romanu *Na Žerinjah*. Na poti na lov se je grofu Aleksandru Waldenu puška zataknila ob hrastovo vejo in sprožila usoden strel. Grofove smrti je bil obtožen Selski, stric slikarja Vinka, posledica tega pa je bila tudi nesreča v ljubezni (Kersnik ZD 1 1965: 114).

V Finžgarjevem *Gozdarjevem sinu* zasledimo tudi motiv **divjih lovcev**. Stari Primož, ded protagonista in naslovnega junaka Janeza, je imel včasih lovsko in gozdarsko službo. Po njej je njegov rod dobil celo ime. Divji lov pa je ljudem prinašal dodaten zaslužek:

Dedje in pradedje Janezovi so bili torej resnično gozdni nadzorniki in obenem lovci. Gotovo je, da je hiša dobila ime po prvem posestniku, ki se je tamkaj naselil. Gozdarjevi niso imeli več starega opravila, da bi nadzorovali graščinske gozde. Toda ena lastnost je ostala pri potomcih. Strastni lovci so bili vsi. Ker niso imeli lovskih pravic, hodili so kot divji lovci v gore. Tak je bil Klemen, oče Janezov, tak je bil Janez sam. Kdor in kadar je utegnil, vzel je puško ter stopil gor v Srednji vrh, da prekadi skokonogo divjo kozo ali pa podere plaho srno. To jima je bil stranski prislužek, da sta si česa prislužila ob nedeljah. (Finžgar ZD 1 1982: 211.)

Ranjencu Rojarju, gozdarju in njegovemu sinu iz povesti *Grad Rojinje* se na jasi poskusa umora pridruži še posebnež Črtek. Zanimiva podoba prišleca kaže na njegov način preživljanja:

Male, svetle oči so vedno namežikovale, kakor ne bi hotele videti gostih peg po grbavem nabranem licu. Na glavi je imel iz lisičje kože nerodno skrojeno kučmo, ki je na levo uho visela. Spodaj pod nogami si zastonj iskal obutala, Črtek je rajši bosonog hodil. V desnici je na trti privezano nosil še krvavečo vidro in železen obroč s tremi ostrimi žebli. Težko bi bil današnji dan človek spoznal to okorno orodje za »lisico« ali past, in vendar so krvave proge po obroču in zobeh bile očitna priča, da si Črtek s tem hitro mesa za v skledo dobi. (Jurčič ZD 3 1965: 20.)

5.4 Gozd kot simbol, asociacija in spomin

V besedni umetnosti je gozd dobil tudi funkcijo simbola; pojavlja se kot podoba v asociacijah – gozd kot nek prvi spomin, povezava, ki jo sproži nekaj drugega; navzoč je tudi v spominih, torej so o njem v zavesti ohranjene neke predstave, misli, podatki. Gozd ima kot **simbol** stvarno podobo z določenimi funkcijami ter hkrati kaže na višji smisel. S svojo sposobnostjo samoobnavljanja, živosti in močne povezanosti s kmečkim življenjem ter okoljem tako ponuja močno simboliko: mladosti, socialne in narodne zavesti.

Pri Cankarju gre za prispodobno njegovega čustvenega razpoloženja. V *Tičnici* (1912), besedilu iz rožniške dobe, a spominu na vrhniško mladost (natančneje na leto 1895 in tamkajšnjo okolico vrha Svete Trojice s smrekovim gozdičem, imenovanim Tičnica, ki ga danes ni več (Cankar 1974: 313)), je posekan gozd **simbol za izginulo mladost**. Lep spomin nanj je med drugim vzbudil vonj ciklamna; zbudil se je tudi spomin na izlet – sprehod na Tičnico, ko je šel Heleni v mlado smrečje iskat ciklam. Ko se je pripovedovalec nekega dne bolan vračal domov, je želel videti Tičnico:

Tam je Tičnica ... tam so tiste svetlosinje, smehljajoče se oči, tam je belo krilo, osuto z rdečimi ciklamami, tam je moja mladost ... Milost božja! Ali so oslepele moje oči? Ni je več! Ni je več. Vse posekano, od debla do stebila. Trda sončna svetloba lije, lije, lije na grobišče; niti usmiljene ciprese ni. Skorja na štorih je črna; strjena kri ... Temno in težko mi je seglo v srce. Kako vam je bilo, smreke, ob tisti uri, ko ste padale? Kam so zakopali vaša uboga trupla? – Kako ti je bilo, moja mladost, ob zadnji uri? Kje je tvoj grob? – (Prav tam, 48.)

Dogajanje romana *Požganica* je postavljeno v leti 1919 ter 1920 in se suče okoli znanega (usodnega) koroškega plebiscita. V naslovu poimenovana »Požganica pa je na čuden način ostala simbol vseh Jazbincev tudi še tedaj, ko je bil njih odpor strt,« ko jih je grofovska gozdna uprava skoraj požrla. »Rod, ki je zdaj kot podložnik živel v Jazbini, je nosil ta simbol svoje pravice globoko zakopan v srcu. [...] ta breg ni prenehal smatrati za svojo last.« (Prežihov 2004: 139). Odnos do Požganice ni obstajal le na socialni ravni; vsiljeni lastniki in uprava so bili tujci, Nemci, zato je bil srd Jazbincev uperjen tudi proti njim in narodnemu zatiranju. Požganica torej ni le simbol njihove **socialne**, temveč tudi **narodne zavesti**: ko se bojujejo zanjo, se ne bojujejo samo zoper socialnega, ampak tudi zoper narodnostnega zatiralca: »[A] na oni strani je bila Požganica, široka, mastna, vsa pokrita z lesnim bogastvom, ki je naraščalo od leta do leta; imela je na tisoče metrov prvovrstnega lesa; bila je neizčrpljiv gozdni zaklad. Grofje so jo še razkošatili v eno svojih najlepših planin.« (prav tam, 139). A o pravicah Jazbine do Požganice ni bilo nič napisanega, pač pa je bilo zapisano, »da je bila Požganica nekdanj servitutna last Jazbin, a da je potem prešla pred sedemdesetimi leti [tj. 1848] v izključno last graščine.« (148). Požganica je Jazbini od roda do roda zaznamovala življenje, bila je njihovo hrepenenje in stara pravda, umirali so celo s prošnjo na ustih: »Privzdignite mi glavo, da še enkrat vidim to Požganico« (140). S prevratom je stara pravda začela skeleti kot nova odprta rana. Jazbina je prva začela ustrahovati gozdne paznike, na vrata nadgozdarja Dudaša pa so nabili mrtvaško znamenje. Ko so Jazbinci spoznali, da od agrarne reforme ne bo nič in da je socialna svoboda nedosegljiva, so na večer pred prvim majem na vrhu Požganice ob starem macesnu zakurili kres, nabijali možnarje in toplarje. Kres se je nato zaradi vetra razmahnil na bližnji, z mahom porasli macesen in na vrhove sosednjih dreves:

Hkrati so na desni in levi vzdolž požganiškega slemena začeli sikati novi, majhni, zmeraj večji in širši ognji, kot bi bil kdo na oni strani na več mestih podnetil. [...] Potem pa je planil v noč en sam divji, maščevalni krik: »Požganica gori – naj gori!« [...] Tretjič, kar Jazbina stoji, je na Požganici gorel ogenj ljudskega maščevanja. Požar je hlatal vedno niže, se ovijal, srebal, požiral in pokal z groznim daljnim tuljenjem. [...] »Požganica gori!« »Krivica gori!« »Naj gori!« (373.)

Gozd kot **asociacija** se pojavlja v potopisnem romanu *Črni angel, varuh moj* (1997) Sonje Porle, ko z naklonjenostjo opisuje življenje v najrevnejši afriški državi Burkina Fasu. Ena od navad njenih prebivalcev je tudi rokovanje. Ko potopiska želi to stalnico poudariti, ji hkrati služi kot metonimija za imenovano deželo: »Ko pomislim na najrevnejšo deželo na svetu, pomislim na rokovanje. Pomislim, kako prijetno se je dotakniti človeške roke.« (Porle 1997: 8).

Pred to oznako Burkina Fasa pa poda še podobno izpeljane asociacije na druge kraje sveta. Za obravnavano tematiko gozda in drevja je zanimivo naslednje: »Če sem dobre volje, mi Slovenija poraja misli na žametne, z gozdovi nazobčane obrise hribov in gora ter na vrbe ob Ljubljani.« (prav tam, 7).

Večkrat pa se gozd pojavi v **spominih** protagonistov. V podpoglavju o gozdnih delavcih je predstavljeno, kako se Jančarjev jezuit Simon spominja očetovega dela v gozdu; Cankarjevi spomini na gozd delujejo že na simbolni ravni; Stritarjevemu Zorinu pa spomini na otroštvo doživljanje sveta še bolj polarizirajo, in sicer se je v njegovih spominih na otroštvo in davne čase razgrinjala »sveta dežela z zelenimi travniki, hladnimi gozdiči, nad njo plava mir, nedolžnost, sreča, in zdi se mi, kakor bi zelene smreke majale glave in sladko šepetaje klicale me in vabile: Pridi, pridi nazaj, srečen si bil med nami! O zlati časi, o nedolžna otroška leta!« (Stritar ZD 3 1954: 76).

Jurčičev profesor Franc Vesel (moški lik, ki je nevede povezan z življenjskimi zgodbami protagonistov romana, saj je Pavlinina prva ljubezen in Leonov prijatelj) iz *Cveta in sadu* se je na zunaj kazal osornega, malomarnega, v resnici pa je bil mehak človek. Ko se je po dolgem času nepričakovano srečal s Pavlino, svojo prvo izbranko, sta se razšla z neprijaznimi in bolečimi besedami. Na poti skozi hosto je korakal počasi in se spominjal: »Tu okoli mu je bilo vse znano iz otroških let. Brinje, kjer je rezal nekaj bičevnik, skala ona, kjer je oče njegov lisico iz luknje izganjal, steza, koder je še kot ubog dijak vrečo oprtav v malin nosil, obrežje potokov, koder je kasneje kot komaj prizoreli mladenič, v vročem dnevu sence išoč, s seboj nošeno knjigo stisnil pod pazduho in se sladkim fantazijam vdajal.« (Jurčič ZD 6 1953: 316).

5.5 Gozd v jeziku

Za pregledana besedila je značilna tudi kontinuirana navzočnost različnih poimenovanj za gozd v jeziku, predvsem v slovenskih zemljepisnih imenih in stalnih besednih zvezah, zato poglavje zaključuje nekaj zanimivosti o gozdu v jeziku. Slovenska pogosto aktualna problematika so sosedski spori zaradi zemlje ali gozda.

Imenovana vsebina zapolnjuje tudi ljudsko slovstvo. Poznana je zgodba o nastanku **Hudičevega boršta** na Zaplati in imena tega gozda. V njej preberemo, da se trmasta soseda nikakor nista mogla sporazumeti, komu pripada zaplata gozda na prijetnem kraju na Suhi pri Škofji Loki. Tudi sodnik s škofljeloškega gradu ni znal zgladiti spora, a naveličan njunih prepиров je nekega dne predlagal, da bo verjel tistemu, ki bo huje zaklel:

Prvi kmet je zaklel: »Hudič naj vzame hosto, če ni moja!«

Drugi kmet se je pridušal: »Hudič naj vzame hosto in jo odnese na vrh Grintavca, če ni moja!«

Sodnik je dejal:

»Če je tako, pa naj kar hudič reši vajino pravdo!« in je nagnal oba prepirljivca.

V nadaljevanju je zapisano, da je hudič res razsodil njuno pravdo: »Sredi noči je prišel po gozdič, si ga naložil na grbo ter odšepal proti Grintavcu, da bi na njegovem vrhu odložil težko breme.« Preden mu je uspelo priti na vrh, se je že začelo daniti in v dolini je zvonilo jutranjico. Izgubil je svojo moč, zato je treščil težko breme na zemljo in izginil. V zaključku pa je zapisano:

Gozdič je še dandanes na mestu, kamor ga je odvrigel šepasti hudič. Visoko nad Kokro, na Zaplati sameva sredi travnikov in pašnikov na grintovski rebri. Že zdavnaj je dobil ime Hudičev boršt. Na Suhi pri Škofji Loki pa se tudi še danes pozna jama, kjer je gozd stal, preden ga je hudič odtrgal. (Kunaver, Lipovšek 2004: 41.)

Izbrana zgodba poleg nastanka gozda opisuje tudi spor in posredno nastanek imena. Gozd kot predmet ali vzrok spora se v besedilih še pojavlja, prav tako zanimiva so še nekatera imena gozdnih površin. V obravnavanih tekstih je z izjemo sveta bajk gozd podan realno, četudi se njegova podoba pojavlja v spominih ali sanjah. Pogosto avtorji slikajo gozdove, ki so jim poznani iz otroštva ali iz okolice rojstnega kraja ali iz prostora, kjer so preživljali kakšen del svojega življenja. Podobno resnična so pogosto tudi sama imena, npr. gozd Krakovo, Gorjanci, kamniški gozdovi ... Nekatera pa so zanimiva predvsem zaradi svoje sporočilnosti, pomena svoje podstave. Eno izmed njih je **Gluha loza**. Trdina v bajki *Gluha loza* (1882) opisuje »tako hosto, kamor se ne sliši noben zvon«; beseda loza v belokranjskem narečju pomeni gozd, hosto; v 16. st. jo je v pomenu gozd uporabljal Jurij Dalmatin; v nekaterih govorih je še ohranjena, v zemljepisnih poimenovanjih pa je redka (Klemenčič 2001: 67). Pripovedovalec te 8. bajke je krošnjar Pavle, ki je za stavo prečkal Gorjance, pri tem pa zablodil v Gluho lozo, to je:

[V] hosto, katere ni posvetila ne noga nedolžnega otroka ne molitev spokorjenega grešnika, v tisti nesrečni kraj, ki ni prejel nikoli božjega blagoslova in božje milosti. [...] Na vsakem koraku so se mi množile strahotne prikazni, kakršnih nisem videl poprej nikjer [...] Po tleh so ležale sem ter tja človeške roke, noge in druge kosti [...] V vsakem grmu je tičala rogata, črna glavica, ki mi je molela jezik. (Trdina ZD 6 1954: 94–95.)

V Levstikovem *Popotovanju iz Litije do Čateža* izvemo o nastanku imena **Preseka**. Pripovedovalec vpraša »babo« Taro: »»Kako se tukaj pravi?« »Na Presiki,« odgovori. Slovenec ima dosti krajev, posebno pa gozdov, ki jih tako imenuje. Bržkone so bili ondod nekdanji preseki, narejeni za mejo hostam sosednjih gospodarjev, od tod menda ime.« (Levstik ZD 4 1954: 11).

Zanimiv je tudi nastanek imena **Kolovec**, s katerim Jurčič in Kersnik poimenujeta sicer grad, a samo ime nakazuje na specifičen nastanek jelševega gozda in prehod iz občega v lastno ime. V *Rokovnjačih* (1881) je prizorišče tudi grad Kolovec. O nastanku imena spregovori že pisatelj v samem romanu; Mirko Rupel pa povzema nekatere jezikovne možnosti nastanka in pomena tega imena. Pri imenu Kolovec je potrebno izhajati iz besede kol in pomeni iz jelševih kolov vzgojen gozdič, tj. jelševce, saj zraste jelša iz zasajenih svojevrstnih kolov, ki poženo korenine. Rupel nadalje povzema, da je nemško ime Gerlachstein sestavljeno iz ger. ger 'žrd', loch 'grmovje' in stein 'grad', torej 'grad v žrdastem grmovju', kar bi ustrezalo slovenskemu Kolovec (Jurčič ZD 7 1956: 319).

Prežihov Voranc v romanu *Požganica* v naslovu imenovani gozd opiše tako: »**Požganica** je ležala na nicinski¹⁴ strani Jazbine, vsa pokrita s črnimi smrekovimi, macesnovimi gozdovi, polna zaraslih pašnikov, jam in kotalin. V starih časih je bila Požganica jazbinska gmajna, skupna last vseh dvajsetih gospodarjev za pašo, za les, za lov.« Graščina si je Požganico prisvajala, a Jazbina jo je branila; takrat, ko si je planino graščina tako ali drugače prisvojila, pa jo je raje zažgala. Od tod planini tudi njeno ime (Prežihov 2004: 138).

Povezanost slovenskega človeka z gozdom ne odseva le v jeziku zemljepisnih danosti, temveč tudi v literarnem jeziku oziroma avtorskih pisavah, in sicer se podobe gozda izrisujejo v primerjavah in primerah ter nekaterih drugih besednih zvezah. Stritar je v povesti *Sodnikovi* (1878) za prikaz ljubezni med domačim sinom in Seljanovo Jerico, po očetovem mnenju neprimerno nevesto, opisal s pomočjo **primerjave** s podobo pomladanskega gozda: »Zgodí se časih spomladi, da je zvečer še bukovje vse golo in rjavo; ponoči pride blagodejen dež z neba in zjutraj je vse zeleno. Tako se je nenadoma, hipoma razvila njemu in nji ljubezen, ki jima je na skrivnem v srcu kalila.« (Stritar ZD 4 1954a: 82).

¹⁴ Nicina – nar. kraj, prostor, obrnjen, usmerjen od sonca; osoja (SSKJ s. v.).

Grofica Veronika in Rogulin iz Kersnikovega romana *Na Žerinjah* (1876) sta šla na sprehod v gosto borovje, ki je sprehajalki dajal nekakšen čuden, skoraj otožen vtis. Njen spremljevalec odgovori: »Borov les ni kriv tega, da ne vidimo ničesar, nego velik sivozelen prostor in nad njim dvigajoče se nebo. Ko bi rasle med tem borovjem smreke in raslo hrastje ter z razno barvo svojih košatih vej dajalo nekoliko razlike vsaj naradni sliki, obviselo bi naše oko na njih in vtis cele podobe bi bil čisto drug. [...] Enakomernost pa je – otožna ali pa dolgočasna.« (Kersnik ZD 1 1965: 56).

Ne samo kot primerjava, temveč v **komparacijo** izpeljana podoba je navzoča pri Jančarjevem romanu *Katarina, pav in jezuit* (2000). Ob prvem srečanju iz Družbe odpuščenega jezuita Simona in romarice Katarine ob ognju se je Simonu vtisnila naslednja Katarinina podoba: »Bila je, preden je izginila, boleče lepa, boleče jasna prikazen iz jutranjega in hkrati še nočnega sveta pred začetkom dolgega romanja, ob prebujanju jutra, slika kot vlažni gozd ali mokra in prebujajoča se trava, pojav sveta, ki pride in izgine.« (Jančar 2000: 83). Iz istega romana je tudi zanimiva **besedna zveza zimski gozd**. Blizu Solnograda se je kelmorajnskimi romarjem pridružil človek, eremit Hieronim. Ko so ga vprašali, kdo je, je odgovoril, da je zimski gozd v novembru:

Kmetje tega niso razumeli, nekdo je rekel, da to najbrž pomeni, da ga pogosto zebe tam gori. Toda Janez jim je pojasnil, da to pomeni žalost. Da je to odsev znamenite *tristitiae*, ki jo tako kot globoko verni čutijo samo še zaljubljeni ljudje. Za zaljubljenega je to mrzla duša, žalost za osebo, ki je ni več ali je daleč, za vernega je to odsotnost božje milosti med mrzlimi ljudmi. (Prav tam, 87.)

S temi besedami je svoje občutje kasneje opisal tudi Simon, ki se je po uboju stotnika Windischa in Katarinini odtujitvi odločil za ponoven vstop v Družbo; v ljubljanski hiši mu je bilo pri duši težko, govoril je, da je tudi sam zimski gozd v novembru.

V slovarskem pomenu besede gozd je tudi pogovorna raba v frazeološkem gnezdu **biti v gozdu** 'biti v partizanih'. Isti pomen je tudi pri geslu hosta. V literaturi z vojno tematiko – predvsem NOB, med obravnavanimi besedili pa tudi pri bojevanju plemen – je gozd pričakovan dogajalni prostor. Vitomil Zupan (1999: 59) v *Menuetu za kitaro* slovarski pomen besede uporabi tudi eksplicitno: »Janez je bil te poti očitno vaje. Kdo ve, koliko takih, kakor smo mi, je že peljal »v hosto«?«. Pri Jančarju (2000: 351) je ta besedna zveza napolnjena z novo vsebino. Rdeči ljudje ob reki Parana, Gvaraniji, v besedilu imenovani tudi gozdna bitja, so bili pred prihodom jezuitskih misijonarjev še v gozdovih, ob pomoči križa in luči pa so bili sposobni peti latinsko, tiskati knjige. Izraz *biti v gozdu* pomeni necivilizacija v zahodnem smislu oziroma primitivnost domorodnih plemen.

6 PARK IN VRT V SLOVENSKEM PRIPOVEDNIŠTVU

V nadaljevanju predstavljene podobe parka in vrta so blizu tistim, ki so v splošnem značilne za gozd ali drevje. Torej parki in vrtovi kot dogajalni prostor, njegov del ali okolica – z možnimi vrtnimi elementi – nudijo prostor srečanj, sprehodov, izletov, so predmet hrepenenja in upanja, so tudi zrcalo junakove notranjosti; v obravnavanih besedilih sta izrisani tudi bizantinski in perzijski tip vrta. Prav slednji nosi rajsko podobo vrta in parka.

Pisatelji so se pri izbiri **dogajališč** večinoma posluževali značilnosti poznanih prizorišč, npr. hiše s sadovnjakom na vasi. Dogajanje povesti *Svetinova Metka* je postavljeno v vas Svetinovo (dejansko Adamovo ali Brankovo), kjer se podobno kot v drugih slovenskih vaseh pod hišami razprostirajo vrtovi s sadnim drevjem in gredami. Z opisom domovanj glavnih oseb je Stritar v *Sodnikovih* predstavil značilno podobo dolenjske vasi. Sodnikovi so imeli po zunanosti in velikosti boljšo hišo od drugih, za hišo prostorno dvorišče, ob straneh razna poslopja, velik vrt s sadnim drevjem in gredami za zelenjavo; ves ta prostor je bil ograjen z visokim, pobeljenim zidom kakor kakega graščaka posestvo (Stritar ZD 4 1954: 27). Brezarjev dom pa je bil na koncu trga, sredi sadnega vrta je stala bela, čedna hiša srednje velikosti z dvoriščem in hlevom. Na vrtu je rastla tudi hruška, pod njo pa je bila postavljena klop (prav tam, 112). Sodnikova hči Ana se je na domačem vrtu po dolgem času srečala z izbrancem Brezarjevim Antonom in mu potožila, da jo oče želi poročiti z drugim.

Eden od dogajalnih prostorov v Jurčičevem *Desetem bratu* je grad Slemenice z vrtom:

Slemenice so stale na nizki višini. Vrt, z gostim sadjem preraščen, razprostiral se je po rebri posebno lepo na južno stran. Precej za vrtom pa se je začel travnik ob obeh plateh malega potoka, ki se je vil med vrbovimi grmi. Tudi velika samotna lipa, ki je ponosno na samem raztezala široko razraščene veje, dala se je s strani zapaziti. Konec dolgega žleba se je potok nalival v širok ribnjak. Proti vzhodu čez vrt in travnik se je videlo domovje [Polesek], poleg katerega so zakrivali macesni in lipe. (Jurčič ZD 3 1965: 156.)

Na vrtu je bila tudi kolibica, konec vrta pa je krasil čebelnjak (uljnjak) s klopco. Prav ob njem sta si Manica in Lovre prvič izpovedala ljubezen; tu je dekle svojemu izbrancu pustilo tudi sporočilo, da njuna ljubezen pred ljudmi ni več skrivnost.

Splošen opis kraja dogajanja je pri Janku Kersniku popolnoma realna slika. Bralce seznani tudi s samo **okolico dogajališč**. V romanu *Na Žerinjah* je ta podoba naslednja:

Ob stranskem potu, ki vodi od okrajne ceste po holmu proti gradu, nasajene so visoke topolke, ki delajo celi okolici nekov melanholični vtis. Na desno in na levo ob holmovem bregu pa se kažejo ostanki nekdanjega grajskega parka in po stezicah, ki se pleto med posameznimi goščami, videti je le sem ter tja prostorček, pokrit z belim peskom; drugo je porasla trava. (Kersnik ZD 1 1965: 13.)

Tavčar je **dogajališče okvira** *Cvetja v jeseni* po pripovedovalčevem mnenju postavil v enega izmed najlepših ljubljanskih vrtov, ki navzočim poslušalkam ponuja prijetno senco divjega kostanja. Podobe vrta in parka iz **preddogajalnega časa** povesti, črtic ali romanov nosijo podobno vsebino kot tiste iz dogajalnega, prav tako jih napolnjuje več vlog (npr. opis vrta nazorno tvori dogajalno pokrajino, skozi delo pa nosi še druge funkcije, npr. prostor srečanja zaljubljenih). Izpostavljena je bila prepoznana najprej, nekatere podobe pa zapolnjujejo oziroma so združene v smiselna nasprotja.

6.1 Vrt kot prostor srečanja

Protagonist Bartolovega *Alamuta* (1938) Hasan je Mirjam pripovedoval o svoji poti na utrdbi Alamut. Spominjal se je vrta Omarjevega (eden od še dveh sošolcev) očeta, kjer se je sam nekoč želel (z lažjo) postaviti pred prijateljska. Dejal je, da je član izmailske skupnosti:

Shajali smo se vsak večer na vrtu njegovega očeta in kovali velike načrte za bodočnost. Jasmin je širil svoj duh in iz njegovih cvetov so srkali med večerni metulji. Mi pa smo sedeli, pod grmičevjem in predli svojo usodo ... Nekoč, spominjam se, kot da ja bilo sinoči, sem v navalu neke želje, da bi se pred njima postavil, dejal, da sem član tajne izmailske bratovščine. (Bartol 2001: 167.)

Protagonist Kersnikovih *Lutrskih ljudi*, mladi slikar France Kosan, je svojo mladost preživel v Rimu. Tam je izpopolnjeval svoj slikarski talent, lepe popoldneve pa preživel po senčnatih vrtovih krasnih vil v okolici Rima: »Zašel je na sprehod v gosti, umetno nasajene loge, kateri se vrste za vilami, in dospel daleč od mesta na majhen grič, od koder je oko neslo pogled po daljnih, modro bleščečih se [S]abinskih gora. Dolgo je stal pred košato pinijo in misli hitele so mu daleč, daleč preko planin.« Tu ga je presenetilo mlado dekle, ki je iskalo pravo pot: »Sprehajala sem se popoldne po parku in potem šla v gozd. Našla sem krasno, staro magnolijo in to sem risala in potem, ko se naveličam in se ozrem okoli, nisem znala več pota. Gozd je tako gost!« (Kersnik ZD 1 1965: 138). Izgubljeno dekle je pospremil do vhoda v park vile Borghese: »Tiho in mirno je bilo okoli; granati in girandole cvele so po vrtni meji in tihoto je dramil le časi lahki večerni piš, ki je zazibal košate pinije onkraj pota.« (prav tam, 140) Tu jo je slikar brez misli objel in poljubil.

Predogajalni čas in prostor Kersnikove novele *Gospod Janez* segata deset let nazaj v slavno romarsko mesto ob Renu. Peter je bil takrat domači učitelj in spremljevalec bogate dunajske družine. Po delu se je rad »sprehajal sam po krasnem, s štirimi vrstami košatih dreves obsajenem Novem trgu staroslavnega renskega mesta – Kolonje« (Kersnik ZD 1 1965: 200).

V senci dreves je marsikaj premišljeval, predvsem pa si je želel doživeti kaj posebnega, zanimivega, hrepenel je po spoznavanju ljubezni. In res je srečal deklico, ponudil ji je pomoč in spremstvo. Imenovani trg z drevoredom je bil prav tako prostor njunih naslednjih srečanj. Sprehajala sta se tudi »med krasnimi vrti, ki objemajo lepe vile po gorica na renskem bregu. Samotno je bilo tam in onadva si tudi družbe želela nista. Sedla sta na klop pod košatim orehom, od koder se je odpiral diven razgled na široko, v dolini pod njima tekočo reko, iz katere so odsevali žarki zahajajočega sonca.« (prav tam, 208).

Protagonistka Cankarjeve *Gospe Judit* (1904) je razpeta med erotiko in hrepenenjem po pravi ljubezni, lepoti. V vlogi prvoosebne pripovedovalca pripoveduje svoje ljubezenske dogodivščine, svojega poslušalca, pisatelja, pa nagovarja z gospodom. V drugem letu zakona je imela rada Franca, mladega in lepega fanta. Pogosto je slonela ob oknu in čakala noči:

Skozi okno se je videlo na vrt; lep je bil in prostran, segal je daleč, prav do vode in na oni strani do ceste. Ograjen je bil visoko: ozke steze, zanemarjene, že s travo poraščene, so se križale na vse strani v senci starih jablan. Tam v kotu, čisto skrita v grmovju in drevju, je stala nizka lopa; tudi lopa je bila že polrazpala in les je bil vlažen; nikoli nisem sedela tam, strah me je bilo. Vsega vrta me je bilo strah; tako tihe so bile te stare, temne jablane; in sonca ni bilo nikoli in glasu od nikoder; čisto sam je bil človek. Za vrtom je šumela voda, zamolklo, grgraje; če sem poslušala, se mi je zmerom zdelo, da se nekdo potaplja. (Cankar ID 2 1952: 249.)

Neke težko pričakovane noči se je Judit odpravila v vrt:

Čisto tiho je bilo na vrtu. Šla sem ob poti, po mokri travi, ker nisem marala slišati svojih korakov. Ozrla sem se – že je bila hiša daleč za drevjem; sama široka, črna debela in temna listja, vse v senci, mirni, neprijazni. In nič rož ni bilo na vrtu – da bi bile vsaj rože tam ... Nisem hotela na ono stran, proti vodi, da bi ne slišala tistega šumenja, ki je bilo tako zamolklo in žalostno; in vendar sem sklonila glavo in sem poslušala, zato da bi slišala tisto zamolklo, grgrajoče šumenje... tudi tja sem se ozrla, proti lopi; skriti v drevju. Tako samotna je bila, tiha, kakor da bi stala sredi gozda. Bogvedi, če ni nekoč umiral človek tam, v tisti lopi ... Čemu sem šla na vrt, ob tako žalostni večerni uri! Nenadoma se mi je zazdel tako vsakdanji in neumen tisti dolgi fant; saj ga nisem nič marala ... Toda stala sem na vrtu in sem čakala in sem šla na ono stran, proti lesenim durim v ograji. (Prav tam, 257.)

V lopi sta se nekoč Judit in »tisti dolgi fant« stisnila in pogovarjala; bilo jima je toplo, čeprav je bilo notri vlažno in temno, Judit pa je vrt, kot je navedeno zgoraj, celo strašil. Tu jo je Franc poljubil; kasneje pa sta se sprehajala še v senci jablan, zopet jima je bilo toplo, saj sta se držala za roke in misli so bile blizu cilju, ki ga je videlo hrepenenje (264).

Park in vrt podobno kot gozd omogočata obliko druženja na **sprehodu** ali **izletu**. V *Tujcih* (1902) je Cankar dogajanje postavil tudi v domače, avtobiografsko prepoznavno okolje parka nad Ljubljano (v Tivoli z Rožnikom). Ana in Slivar sta šla po mestnih ulicah in v par minutah dospela v park:

Nad belimi, s peskom posutimi poti so šumeli stari kostanji; le tu pa tam je kanila kaplja sončne svetlobe skozi gosto listje. [...] Prihajala sta čedalje više v park; pota so bila ožja, temnejša, drevje se je nagibalo niže in nobene svetle kaplje ni bilo izza listja; le časih je zasvetil gori v vejevju rumen cekin, ali komaj ga je Slivar z veseljem ugledal, ga ni bilo že nikjer več in temno listje je trepetalo. Pot se je vila polagoma navzgor, iz parka v gozd. Na desni se je zasvetila skupina mladih brez z vitkimi debli in že nekoliko orumenelim listjem.¹⁵ Pravilne, ravne vrste kostanjev so se izlile v gozdno svobodo; stare, visoke bukve so rasle vsevprek, tu stisnjene druga ob drugo, tam daleč narazen, pomešane s črnimi smrekami in širokimi, temnimi hrasti; tu pa tam se je dvigalo ravno deblo domačega kostanja z dolgimi vejami; tla pod njim so bila pokrita s polzrelimi kostanji, z luščinami in listjem. (Cankar ID 2 1951: 273.)

Park in vrt ponujajta literarnim likom večinoma pozitivno doživljanje okolice in sebe. Sproščujoče vzdušje seveda koristi predvsem zaljubljenim ter prijateljem, ki se skozi parke in vrtove sprehajajo skupaj. Drugače je z razpoloženjem Slivarja in Ane. Prvi je med sprehodom srečen, govori iz srca, a ne iz ljubezni do zamišljene spremljevalke. V izbranem navedku (pa tudi na nekaterih drugih mestih besedila) je navzoče tudi prehajanje svetlobe v mrak, ki je lahko ogledalo junakovih notranjih čustev (Smolej 1996–97: 27). S Slivarjem je Cankar torej oblikoval postromantičnega junaka, čigar notranjost prispodablja izbrani elementi narave (prav tam, 29).

Stritarjev Zorin je v pismu prijatelju 10. julija pisal o svojem in Evelininem enodnevnem **izletu** v Enghien, to je prijazna vas s toplicami ne daleč od Montmorencyja:

Komaj četrt ure od Enghiena zagledava na nizkem griču Montmorency. Prijeten pogled: bele hišice, sem ter tja po griču raztresene med zelenim sadnim drevjem. Ko prideva do zaželenega mesta, pozvonim pri vrtnih vratih. Odpre nama stara ženica ter prijazno dovoli, da smeva ogledovati hišo in vrt. Ali srce me je zbolelo, ko mi pravi ženica, da je od tistega časa, kar je tu živel Rousseau, vse prenačeno in prezidano; samo vrt za hišo in gozdič za njim da je še, kakršen je bil. Pokaže mi lepo lovorovo drevo, katero je slavni vsadil s svojo roko. Sprehajaje se po gozdiču najdem preprosto kamneno klop z napisom: Tukaj je rad počival J. J. Rousseau. (Stritar ZD 3 1954: 71–72.)

V pismu z dne 20. julija pa o obisku cvetličnega gradu (château des fleurs). Tja ga je peljal nek »čuden človek, kakršnih še preveč rede velika mesta«: »Lep vrt, poln krasnih, živobjnih, ponoči umetno razsvetljenih cvetic, ki polnijo s sladkim, omamljivim duhom mehki polnovečerni zrak. Ob straneh grmovje, tu pa tam vabeče klopi, na pol skrite v njem.« (prav tam, 94).

¹⁵ Boris Merhar v opombah opozarja, da gre za t. i. Cankarjeve breze na gornjem koncu Tivolija na pobočju Rožnika. V *Beli krizantemi* jih imenuje »tiste breze na desni strani, pod katerimi sem doživel toliko lepih dni, ko so bile še manjše in tanjše« (Cankar ID 2 1951: 470).

6.1.1 Podoba vrtnih elementov

Vrt kot podaljšek doma človeku nudi možnost dnevnega bivanja. Da pa je to prijetnejše in udobnejše, so v obravnavanih vrtovih postavljene lope, cvetlične grede, posamezna drevesa, kamnite ali lesene mize, stoli ali klopi, voda v različnih oblikah in tudi čebelnjak. Motiv zadnjega uporabita Jurčič in Pregelj, oba pa ga imenujeta **uljnjak** (ulj -a m 'čebelji, votel panj' (SSKJ s. v.))

Jurčič je prvi prizor romana *Med dvema stoloma* umestil v vrt krčmarja Pridana, kjer se seznanimo tudi z večino literarnih oseb. Vrt je uporabnejši delala **koliba**, kjer so Pridanovi sprejemali družinske znance. Na imenovanem vrtu, sicer pod orehovim drevesom in jablano, se skozi roman predvsem srečujejo mladi in zaljubljeni. Še več se na vrtu zadržujejo Gorčevi v Jurčičevem *Cvetu in sadu*. V vrtu, v katerem se je zgodilo kar nekaj srečanj med mladimi ljudmi, so imeli kolibico oziroma lopico, kjer sta dekleti brali, šivali, se pogovarjali ... Pavlina pa je tam premišljevala tudi o ljubezni: »Pavlina je medtem sama sedela v kolibici sredi vrta. Imela je knjigo pred seboj, toda čitala ni, zaprta je ležala ji na mizi. Neko šivanje je imela v naročju, pa tudi šivala ni; samo sedela je. Da bi ji bil mladenič v mislih, katerega je danes naprvo spoznala?« (Jurčič ZD 6 1953: 226). Kasneje izvemo, da je dekle v kolibi omenjenemu fantu Leonu zaupala svojo prvo ljubezensko situacijo z njegovim prijateljem profesorjem. To priznanje je močno vplivalo na nadaljni razplet in konec zgodbe.

Kersnik se v *Gospodu Janezu* ni osredotočal več samo na grajsko tematiko in prostor, a se osebe vseeno srečajo tudi na (Mildejevem) grajskem vrtu rudniškega gradu. Vrt je obdajal grad s treh strani, krasila ga je visoka in prostorna gabrova **lopa**. Ob lopi sta se Peter in Helena tudi po srečanju v gozdu prvič pozdravila in spregovorila o skupni preteklosti (Kersnik ZD 1 1965: 218–21). Lopo je na poti do Zapolja videl tudi Martin Kačur, Cankar je v romanu o idealistu (1907) namreč zapisal, da je voz prišel »mimo starinskega gradu; na obeh straneh gradu se je razprostiral velik vrt; ob vrtu je šumela voda, peneča in prščeča se je izvila izpod visoke skale nad cesto; tik poti je stala pod košatim kostanjem odprta lopa, bršljan je zastiral okna in je visel nad durmi« (Cankar ID 2 1952: 19).

Vrt v Kersnikovem *Ciklamnu* (1883) je krasil **cvetnjak**, cvetlični vrt. Tudi tu predstavlja zavetje in prostor zaljubljenca Elzi in Hrastu. Na Drenovem, v malem prijaznem cvetnjaku na zadnjem koncu vrta, sta na Valpurgino noč, prvo majnikovo noč, ko »živi vse, vse govori, vse se giblje v vsej prirodi, kamen in skala, leskov grm in star, ozebel macesen, marjetica v travi in vse, vse« ostala sama (Kersnik ZD 2 1965a: 78). Hrast jo je želel poljubiti, ona pa se je izvila in mu v znak svoje naklonjenosti in pričakovanja njegove potrpežljivosti podarila korčka, ciklamo. Pisatelj je tudi dogajanje *Agitatorja* (1885) postavil na Drenovo. V dolinici za grajskim vrtom se je nahajal **ribnjak** (v *Ciklamnu* ga ne omenja), s treh strani objet z bukovim gozdom. V tem skritem kotičku svoj prostor najdejo tudi zaljubljeni. Tako sta šla Milica in Ruda na sprehod okrog ribnjaka, nato sta po njem tudi veslala, medtem pa je Ruda želel izpovedati svojo ljubezen, ki dekletu očitno ni bila povšeči. Rešil jo je Koren, skrit za bukvijo. Čez čas je Milici ta rešitelj prav na tem mestu razkril svojo naklonjenost in jo tudi poljubil. Kasneje sta se tu še dobila. Ribnjak v opisu slemeniškega vrta v *Desetem bratu* omenja tudi Jurčič.

V *Desetem bratu*, *Med dvema stoloma* (na Kolodejevem vrtu) in *Cvetu in sadu* (nahaja se poleg profesorjeve samotne nizke hišice sredi sadnega vrta) pa Jurčič omenja še **čebelnjak**. V teh delih ima podobno vlogo, in sicer je prostor okoli njega namenjen srečevanju prijateljev, zaljubljenec in sosedov; prostor ob njem je imela klop (iz hrastove klade), primerna za branje in pogovore. Čebelnjak oziroma uljnjak je upodobil tudi Pregelj v *Tolmincih* (1915–1916), a za obravnavano snov je zaradi svoje lege nezanimiv, nasprotno pa je zelo poveden v nadaljevanju predstavljen motiv na enem od njegovih panjev.

6.2 Lepota – tujost

Na lastnost prebivalcev določenega kraja vpliva tudi svojskost okolja. V *Martinu Kačurju* protagonista prav to vedno znova še dodatno zaznamuje. V nasprotju z Blatnim dolom so bile hiše v Lazih – velika vas, raztresena po dolini, brdih in klancih, razprostrta pod položnimi, valovitimi holmi, z gričevjem in nizkim drevjem porastlimi in prepreženimi z dolgimi, golimi jasami (Cankar ID 5 1952a: 128) – z vrtovi bele, svelte, polja zelena in zlatorumena. Novi kraj in hiša z vrtom ne samo njemu, temveč tudi otrokom in ženi ponovno vzbudita **upanje** na prijetnejše življenje:

Za hišo je bil majhen vrt z visoko, košato jablano na sredi in s klopjo pred jablano; par rumenih jabolk je viselo med rumenečim listjem. Otroci so se podili po vrtu in zdel se jim je prostran in neskončno lep. [...] O mraku sta stopila na vrt tudi Kačur in žena in sta sedla na klop pod jablano. Prijel jo je za roko in mehko, sladko mu je bilo pri srcu; gledal je v davne čase, zdelo se mu je, da trkajo spet na duri, in že jih je pozdravljajal, na pol še nezaupen, s solznimi očmi. [...] Sedela sta pod jablano, v globokem mraku, kakor tisti prvi večer v temni krčmi, ko sta trepetala in so jima gorela lica ... (Prav tam, 134–35.)

Različnost dožemanja prostora parka in vrta je v svoji »dunajski prozi« uporabil Cankar. V črtici *Iz predmestja* (1901) opisuje, kako se Anka, mlado dekle, ki v predmestju dela kot šivilja, odpravi v mesto po denar za gospodarico in si z njim kupi broško ter darila za domače, pri čemer se sploh ne zaveda, da se okorišča s tujim denarjem. V mestu se izgubi in na slepo stopi na avtobus, ki jo pripelje v park. Za specifično poetiko Cankarjevih črtic je tipično to, da je v opisu parka, kot ga doživlja dekle, posebej poudarjeno, kako čudovit je park v primerjavi s prašnim in bolehnim predmestjem (Simonek 2004: 84): »Takrat se je prikazalo njenim očem nekaj čudovitega: omnibus je postal in tam je bilo drevje, resnično, zeleno, košato drevje, nič podobno tistim oprasnim in bolnim kostanjem, ki so dremali po mestnih parkih (Cankar ID 2 1951: 67).« V opisu parka sta združeni **lepota in tujost**, ki sta osnova za prikaz odnosa sveta parka do Anke. Vanj lahko vstopi samo tako, da si prilasti gospodaričina finančna sredstva.

Protagonist Cankarjeve črtice *Pred ciljem* (1901) Karel Jereb se iz predmestja, kjer stanuje, odpravi v mestno gledališče. Med pohodom čez njemu tuje mestne ulice srečuje poželenja vredne, lepe in elegantne mlade ženske. Erotična srečanja z njimi so seveda neuresničljiva; prizorišče namišljenih erotičnih srečanj pa je podoba parka (Simonek 2004: 84):

Njegov park je bil tolik, da so ga namakale široke reke (med visokimi vrbami so šumeli zamolklo njih zeleni valovi in iz zelenih valov so se dvigala bela telesa njihovih ljubic) in da se mu ni videlo ne konca ne kraja. Kadar je zibal veter košate vrhove, je šumelo neskončno morje. Tod okoli, na mehkem mahu, v skritih lopah [...], tod okoli je hodil z njimi, z ono sinoči, s to nočjo [...] (Cankar ID 2 1951: 113–14.)

Udeležnost v parku je torej omogočena le v sanjah, v resnici pa je iz »življenjskih svetov dunajske moderne« Karel izključen in kot opazovalec odrinjen na rob dogajanja. Željo po vstopu v svet parka oziroma vrta najdemo tudi v eni izmed črtic zbirke *Za križem* (1909) – v *Pavličkovi kroni* (1906). Pisatelj opisuje, kako protagonist, brezposelni češki mizar, obupno išče krono, ki jo potrebuje, da bi bolnemu sinu kupil darilo za god, in gre prosit tudi h gospodarju. Tam skozi okno na stopnišču zagleda vrt, ki ga nato v domišljiji idealizira. Prav pogled na vrt od zunaj in neuresničljive želje, s katerimi si Pavliček zamišlja raj za bolnega sina, ponovno poudarjajo izključenost in dokončno nedosegljivost vrta za Cankarjeve like (Simonek 2004: 84). Pavliček se je namenil do gospodarja, »stopal je počasi [...] videl je na prostran vrt; duh cvetočih akacij mu je omotil glavo, z dolgimi požirki je dihal v prsa opojni, sveži vzduh. [...] Tam, pod tistim lepim drevjem bi se moral igrati Janjek in kmalu bi bila

rdeča njegova lica. Zakaj mi gospodar ne bi odprl duri? Mnogo je svežega zraka tam, za vse ga je dovolj.« (Cankar ZD 17 1974: 201). Za Cankarjeve like (med obravnavanimi besedili tudi za Kersnikovega slikarja Kosana) se torej vrt, zaprt pred zunanostjo, zdi še bolj oddaljen in nedostopen kot prostor dunajskih mestnih parkov.

V nasprotju z izkušenejšo sostanovalko, ki zunaj vidi možnost ljubezni, Cankarjeve *Hiše Marije Pomočnice* (1904) je Malči, bolnica, ki jo spremljamo od njenega prihoda do tihe smrti, »upala na drugo življenje, ali upala je komaj zavedno, brez solza in brez trpljenja. Tam je nebo jasno, neskončno, vse je čisto mirno, neoskrunjeno; širijo se zeleni travniki, pisani vrti v neizmernost; vsi obrazi so tam mirni in prijazni in veselo gledajo oči.« (Cankar ID 2 1952: 313). Na koncu romana si Malči zunanji svet predstavlja kot nekaj lepega, kamor si želi, zato se tudi ne boji smrti, ki jo je skozi celotno delo gostil zunanji prostor. Želi si tja, »kjer sije resnično sonce in je vsa pokrajina neizmeren vrt [...]« (prav tam, 343). Zunanji svet na koncu torej dobi drugo vlogo: zunaj ni več življenja, ki bi ogrožal, pač pa to okolje omogoča pot tja, kjer sije sonce – v raj.

6.3 Rajski ter tuji parki in vrtovi

Rajsko podobo v sanjah doživlja tudi Cankarjev tujec Slivar, izarazito pa mladi in predani fedaiji ter tudi prebivalke kraljevih vrtov na Alamutu. Protagonist *Tujcev*, podobno kot drugi Cankarjevi liki v sanjah živi v lepi, rajski pokrajini, predstavljeni s podobo idiličnega parka:

Zbudil se je iz sanj. Sanjalo se mu je, da hodi po lepi pokrajini; vse naokoli zeleno, rosno, veselo kakor sami smehljajoči otroški obrazi. In nad pokrajino sije večno sonce, sije skozi košato vejevje, tako da se stresa listje v topli blaženosti. On je mlad, njegovo srce je kakor zrcalo čisto in jasno, najmanjše sence ni v njem. Pota so odprta na vse strani, s peskom posuta bela pota. V senci vrb se skrivajo tihi, samotni ribniki in sanjajoči labodi plavajo v senci, komaj trepečejo valovi ob belih perutih. Tam ob ovinku stoji lopa, drevje jo varuje naokoli in bršljan se vije navzgor po umetno izrezljanem lesu na zeleno pobarvano streho, vije se celo pred ozkim vhodom, tako da je v lopi mrak in se izgubi le časih sončni žarek na okroglo mizo; zapleše po Prešernovih poezijah, ki leže odprte med polovenelimi rožami, ter se izmuzne zopet previdno iz lope, na trato. (Cankar ID 2 1951: 353–54.)

Popolni podobi parka ali vrta v sanjah, torej nerealnih prostorov, so podobni tudi nekateri drugače (manj evropsko oziroma vzhodnjaško) oblikovani vrtovi. V izbranem gradivu sta navzoča **perzijski in bizantinski tip vrta**. Primer prvega tipa so vrtovi dielemskih kraljev,¹⁶ ki so realno dogajališče Bartolovega romana *Alamut*, v katerih pod budnim očesom Seidune in Apame prebivajo dekleta in skopljenci: »Vsi skopljenci so z Apamo vred stanovali v nekem posebnem vrtu, ki so ga od njihovega ločili prekopi. Skopljenci so imeli tam poslopje zase. Apami pa je pripadala posebna hišica.« (Bartol 2001: 31). Več perzijskih značilnosti, predvsem pa doživljanje z vsemi čutili in rajska podoba s podobnostjo opisov raja v Koranu močno zaznamujejo tudi Bartolov romaneskni prostor. Mladi Halimi, ki jo spoznamo na začetku, se zdijo ti vrtovi rajski, prav tako jih kasneje dojemajo fedaiji, ki pa spoznajo, da je tovrstna podoba le del prevare:

Ostrmela je. Sami vrtovi v prvem pomladnem cvetju so se razprostirali okrog nje. Deklice, ki so jo obkrožale, so bile lepe kot hurije [...] Peljale so jo po stezi, ki je bila posuta z okroglimi belimi kamenčki. Na levi in desni so bile pravilno razporejene grede, na katerih so cveteli tulipani in hijacinte najrazličnejših velikosti in barv. Nekateri tulipani so bili ognjeno rumeni, drugi živordeči ali vijoličasti, tretji spet raznopisani in marogasti. Hijacinte so bile bele in bledorožnate, svetlo- in temnoplave, lila in svetlorumene. Nekatere med njimi so bile nežne in prosojne, kakor da so iz stekla. Vijolice in trobentice so rasle ob robih. Drugod spet so brstele perunike in narcise. Sem ter tja je odpirala prve cvetove razkošna bela lilija. Omamen vonj je napolnjeval ozračje. Halima se je čudila. Šle so mimo nasadov vrtnic. Grmičje je bilo skrbno obrezano in na vejicah so bili videti debeli popki, iz katerih so ponekod že silili rdeči, beli in rumeni cveti. Steza je dalje vodila skozi gosto grmičje granatnih jabolk, ki je bilo posuto z rdečimi cvetovi. Potem so se vrstile citrone in breskve. Prišle so v sadovnjake, kjer so cveteli mandeljni in kutine, jabolka in hruške [...] Prišle so v gaj samih cipres. Halima je slišala žuborenje vode, ki je prihajalo od strani. Od daleč nekje je zamolklo bobnelo, kakor bi drvel hudournik in se spuščal v slap. Skozi drevesa se je zasvetlikalo. Halima je zvedavo pogledala. Kmalu je začela razločevati gradič, ki se je belil v sončnih žarkih sredi obsežne jase. Pred njim je bil okrogel ribnik z živim vodom.

Halima je v življenja in lepote polnih vrtovih počasi pozabljala na pretekla leta:

Zavila je po stezi in začela stikati za novotami. Sklanjala se je nad cveticami in gledala in plašila živopisane metulje, ki so se spuščali nanje. Okrog nje so brenčale divje čebele in pisani čmrlji, vsi obloženi s cvetnim prahom. Žuželke in mušice so jo obletavale in vse se je z njo vred veselilo toplega pomladnega sonca. Pozabljeno je bilo prejšnje borno življenje, pozabljeno je bilo naporno potovanje, polno strahu in negotovosti. Zdaj ji je srce vriskalo od veselja in življenjske radosti. Bilo ji je, kot da je zares prišla v raj. (Prav tam, 27.)

Vrtovi so bili zgrajeni na skalovitih tleh, krasili so jih košati nasadi ob šumečem hudourniku, ki je drl pod skalovjem; prebivalci vrtov so bile poleg deklet in skopljencev tudi živali (krotki gepard Ahriman in kača, na drugem vrtu pa so imeli celo cel zverinjak). Ena od deklet je novodošli pojasnila:

¹⁶ Gre za perzijski tip vrta, na katerega razvoj in vsebino je močno vplivala islamska kultura. Razvil se je v popolnoma aridni krajini in s svojim zelenjem, vodo in senco predstavlja njeno pravo nasprotje. Navzven je bil običajno povsem zaprt, obdan z visokim zidom ter pravokoten. V osnovno in geometrijsko ogrodje so se na neformalen (organski) in sproščen način vključevale rastline: drevje, s katerim so obsadili poti, vodne kanale, obzidje, in cvetoče trajnice, ki so vrt v pomladanskih mesecih spremenile v »raj«. V tovrstnih vrtovih je vodo moč najti v različnih oblikah: vodometi, slapi, kanali, vodni bazeni. Osnovne prvine perzijskega vrta so torej voda, s katero so zalivali rastline, hladili zrak in ustvarjali zvočne učinke, drevje, ki je dajalo prijeten hlad in senco, ter cvetje zaradi svoje barvitosti in vonja. Vrt je obiskovalec doživljal z vsemi čutili, ne le z videzom in tipom, temveč tudi z vonjem in sluhom. To pomeni, da je bil zasnovan za sprostitve in užitek (Rozman 1987: 11).

Sploh smo si v teh vrtovih med seboj vsi prijatelji: ljudje in živali. Od vsega sveta smo odrezani in drug drugega se veselimo [...] Vrt, na katerem prebivamo me, je pravzaprav otok, ki ga oklepa z ene strani hudournik, z vseh ostalih pa umetni prekopi. Ni zelo velik, in če ga zapustiš, to se pravi, da ne greš čez vodo, se ne moreš v njem izgubiti ... Toda tam, pod onimi skalnatimi stenami, tam so gozdovi in v njih divji gepardi ... (38.)

Halimi so okolje in prebivalci ustvarjali podobo pravega raja:

V prostem času je tekala po vrtovih, ki so se zmerom bujnejše razcvetali, vsrkavala vonj nešteti vrtnic, ki so druga za drugo odpirale svoje razkošne čaše, nabirala cvetje za okras prostorov in se podila za Ahrimanom in gazelico, ki so ji pravili Suzana. Premerila je bila svoje domovanje na vse strani, iztaknila vse skrite prostorčke in se na lastne oči prepričala, da je njihove vrtove zares okrog in okrog obdajalo vodovje. In videla je, da so se na nasprotnih bregovih spet začenjali vrtovi in gaji, ki so se širili v nedogled. V resnici! Prebivali so kakor sredi pravega raja. (81.)

Hasan je obiskal vrtove in velel Mirjam in Apami, da jih pripravita za fedaije:

Prvo, kar je potrebno, je, da dobe vrtovi videz nečesa nadzemskega. Z drugimi besedami, da bodo vzbudili v preprostem in nepoučenem obiskovalcu vtis pravega raja. [...] Vsi trije paviljoni morajo biti jutri v vsem pripravljeni za sprejem. Dekleta, ki bodo razpoložene, morajo biti obnovljena od glave do pete. Vsa v svili, zlatu in draguljih. Nalepotičena tako, da jim ne bo težko, vmisliti se, da so zares rajske deklice. (191–93.)

Dekletom je bilo nadalje naročeno: »Seiduna je dal narediti te vrtove po zgledu pravega raja. Od zdaj naprej se boste morale vesti tako, kot da ste zares v nebesih. Ve niste več navadne deklice, marveč hurije.« (213). Vloga teh vrtov je, da s svojo navidezno rajskostjo nudijo prostor ljubezenskim srečanjem fedaijev in deklet. Tu so vrtovi ne samo prostor teh srečanj, ampak celo prostor, kjer so spočeti in narojeni tudi otroci.

Drugi dogajalni prostor Bartolovega romana je samo poslopje utrdbe Alamuta. Bodoči vojaki so bili deležni stroge šole in izkušenj. Učitelj Ibrahim je nekoč mladeničem pripovedoval o Preroku, ki je vernikom postavil svetel cilj: mučeništvo za sveto vero in najvišje **plačilo** za to žrtev – večne radosti v vrtovih raja (112–13). Nadaljeval je s Seidunovo obljubo za njihovo požrtvovalno poslušnost:

Zakaj vsi tisti, ki boste neomajno izpolnjevali, kar vam je bilo zapovedano, boste deležni večnih razkošij. In kakšnih razkošij! Mučenci za sveto stvar boste stopili v vrtove, kjer bodo žuboreli kristalno čisti studenci. Ležali boste sredi steklenih paviljonov na vzvišenih blazinah in se sprehajali po prekrasno urejenih gajih v senci košatih dreves. Obdajale vas bodo gredice, polne zlahtnih cvetic, ki bodo opojno drhtele. [...] Kdor bo točno izpolnjeval zapovedi, temu bo Seiduna odprl rajska vrata. (114.)

Zapeljani junak Ibn Tahir je pred zabodenim velikim vezirjem dejal: »Na Alamutu ni takih vrtov. Vrtovi, v katerih sem bil, se popolnoma ujemajo z opisi v Koranu.« Vezirjev častnik je odgovoril: »To bi utegnili biti vrtovi deilemskih kraljev, ki so jih zgradili za utrdbo v svoje razveseljevanje. [...] Vsakdo, ki je v prejšnjih letih služil na severu države, ti bo potrdil, da so za Alamutom lepo urejeni vrtovi dielemskih kraljev.« (384).

Kljub spoznanju lažnive podobe raja, je Seiduna uspešno končal svoje zadnje, peto poglavje tragedije in ugotovil, da razen Alaha in neznanega neba ni ničesar nad njim. Svoja zaupnika, velika daija, je povabil na zadnji pogled v vrtove: »Listnato drevje je bilo golo in gredice so bile zapuščene. Ni bilo ne svežega zelenja ne cvetja. Samo cipresov gaj je mračno kljuboval zimi.« Zadnja podoba raja je bila torej drugačna – neprepričljiva, veliki dai Abu Ali je še dodal, da bi tisti, ki bi ga zdaj poslal v vrtove, »pač težko verjel, da je prišel v raj« (490–91).

Finžgar v svojem zgodovinskem romanu *Pod svobodnim soncem* opisuje bizantinska dogajališča geografskim specifikam ustrezno. Tako v vrtovih rastejo podnebnim razmeram prilagojene rastline; prav tako drugače zasnovani so vrtovi sami, in sicer jih posebne dela tudi peristil. Gre za s stebri obdano notranje dvorišče ali trg oziroma je pravzaprav vrt, obdan s sobami in stebriščnim hodnikom. Kot osrednji del hiše je imel zelo zaseben značaj. Osrednji, odprti prostor v peristilu, so navadno tvorile cvetlične grede, rastline v posodah, kamniti in bronasti kipi, vodni bazen in fontane. Izbor rastlin za peristil – podaljšek notranjih bivalnih prostorov navzven, bivalni vrt torej – je bil utemeljen z okrasno vrednostjo (Rozman 1987: 10).

Popisani in imenovani so trije **bizantinski vrtovi**. Na domu trgovca Epafrodita je krasen vrt s pogledom na morje; vanj se pride skozi peristil, taisti vrt krasijo sočne terebinte (tj. drevo ali grm z lihopernatimi listi, majhnimi zelenkastimi cveti in rdečimi plodovi) z otoka Kija, cvetoče akacije, gozdiček pinij, gugalnik: »Iztok je hodil zdaj po tihem vrtiču, kjer je cvel jasmin. Pod mehкими sandalami je šumel zeleni pesek, ki ga je pripeljal brod iz Lakonije. [...] Ko se je utrudil, je sedel na kamnito klop pri štropotajočem vodometu.« (Finžgar ZD 4 1982a: 141). Estetska in premišljena zasnova vrta omogoča **prostor ljubezenskih srečanj**.

Na begu si je utrujeni Iztok želel spanca; vonj po nardi ga je navdajal s spomini:

Objel ga je ves čar tiste noči, ko je ljubljeno vedel za mehko roko iz čolna na Epafroditov vrt. V temi pod plaščem je zagledal njene modre oči, na licih je začutil božanje njenih svilenih las. Njegova duša je sedla v šajako, s katero je jo spremljal nazaj v carsko palačo. Nad njima nebo, v srcih en sam koprneč žarek, na ustnicah molk, ker so onemele besede v toliki sreči ... Nato boj, boj zanjo – napad na vrtu – grozeča ječa – sedaj brez nje ... Kje si, Irena? (Prav tam, 321.)

Dogajanje – predvsem srečanja Irene in Iztoka, Irenino sanjarjenje o evangelizaciji barbara Iztoka – se odvija tudi po vrtu na Teodorinem dvoru, ki so ga krasile marmornate stopnice, bele steze, oljkovi grmi, šumenje mirt, šepet pinij: »Carjevi obsežni gaji ob šumeči Propontidi so skrivali ob lepih pomladnih nočeh v mračnih sencah skrivnosti, ki so se spletale čez dan na trgih, v razkošnih kopelih in nadaljevale v tihih nočeh.« (141). V Toperu pa je pisatelj za srečanja Irene in Cirile ter dekliška hrepenenja in žalost izbral Prefektov vrt s platanami, sem je Irena tudi bežala pred javnostjo, iskala tihih vrtov in samotnih logov, kjer je v platneni halji uživala svobodo in glasno odpevala odkritosrčni naravi (378).

Kot prostor ljubezenskih srečevanj pri Jurčiču se v *Lepi Vidi* pojavi **benečanski vrtič**. Na njem se Vida srečuje z »ugrabiteljem« in ljubimcem Albertom Paolijem, ki ji namenja premalo časa, zato mu mlada žena očita naveličanost in toži po otroku. Pisatelj vrt opiše sicer skopo: ima klop, cvetice, leži pa poleg manj obiskovanega in prevoževanega pretoka v Benetkah, a je kot tak enkratni pojav v obravnavani literaturi (Jurčič ZD 6 1953: 135).

6.4 Zunanost vrta – junakova notranjost

V primerjavi z zelo pogostimi pojavitvami različnih opravil, dela in delavcev v gozdu sta skrb in **delo v vrtu** kot motiv izbrana redkeje. V dveh povestih ga je izbral Stritar, in sicer je z njim zelo nazorno prikazana notranja sprememba moških likov. Osrednje dogajališče povesti o Mirodolskem je Stritar predstavil zelo nazorno, hkrati pa ti opisi kažejo na naravnost in lastnosti naslovne osebe. Ves svoj čas je namenil skrbi za sadni vrt ter njegove živalske prebivalce:

[V]rt pred hišo je bil zagrajen z živo sečjo, visoko, da je ni mogla preskočiti nobena žival [...] Pred hišo in na drugi strani hiše bilo je samo sadno drevje. [...] Noben gospodar ni se mogel ponašati s tako debelimi, žarečimi in sladkimi jabolki, kar so posebno dobro vedeli otroci, ki so hodili k njemu »tepežkat«. Češnje njegove, same cepljenke, bile so prve zrele, breskev njegovih celo ni mogel nihče prehvaliti. Ni čudno! Bilo je samo mlado, krepko drevje – prvi je on v tem kraju presajal odrasla drevesa. – Tu ni bilo videti suhe vejice, ne gosenice na peresu ne hrošča za lubom. [...] Res se je mnogo trudil z drevjem gospodar: snažil je in trebil in rezal; a vendar ne vemo, kako bi bilo, ako bi ne bil imel neutrudnih, brezplačnih pomagačev. Vrt gospoda Mirodolskega bil je pravo zbirališče, prava obljubljen dežela mnogovrstnih ptičev; tu ni bilo skoraj drevesa brez ptičjega gnezda spomladi; in po seči bilo je celo vse živo. Dobro so vedele nedolžne živalce, da tu se ni jim bati pasti in nastav, zalezovanja in preganjanja; nad njimi je čulo skrbno gospodarjevo oko. (Stritar ZD 3 1954: 154–56.)

Največji delež besedil po času nastanka sodi v obdobje, v katerem so se z realističnimi poskusi intenzivno prepletale romantične prvine, tako odraz junakovega počutja pogosto odslikava narava. Notranjost postromantičnih protagonistov se namreč kaže tudi v izbranih orisih narave, saj je v besedilih prisotna tako sprememba junaka na bolje in posledično ustrezno spremenjen vrt ter obratno. V Stritarjevih besedilih je razmerje med naravo in

posameznikom različno, a narava pogosto odraža junakovo notranjost. Vrt v Stritarjevem *Gospodu Mirodolskem* po spletu neprijetnih okoliščin, ki jih je deležen naslovni lik, kaže zelo spremenjeno obliko in vsebino. Prav tako kot se je ob begu hčere Zore v Mirodolskega naselila žalost, je tudi v domači vrt jesen prinesla neko ravnodušnost in vdanost:

Jesen se je bila naselila v Tihem dolu [...] jesen s svojimi golimi njivami, zapuščenim poljem in samotnimi, mrtvimi gozdi. Dvakrat neprijazen, žalosten je bil sedaj pogled po vrtu mirodolskem; jesen je bila zapustila po njem svoj pogubni sled in nji se je pridružila nesreča! Redko je bilo videti zeleno listje po drevesih, še to je tako žalostno viselo. Tu pa tam je bilo ostalo kako jabolko, kaka hruška na goli mladiki. Pota, sicer tako skrbno snažena, bila so potresena z rumenim in rjavim listjem. Na pol golo grmovje v seči je bilo prepreženo z gostimi pajčevinami. Marjetice po travi so otožno povešale svoje glavice, prva slana jih je smrtno zadela. Tiho je bilo po vrtu, samo zdaj pa zdaj se je oglasila kaka sinica z drevesa. (Prav tam, 300–01.)

V *Rosani* pa bralce na pozitivno spremembo literarnega lika navaja tudi naslednji opis:

Skalarjevo domovanje je bilo zares, kakor je pravil Somrak, vse spremenjeno; kakor odurno prej, tako prijazno je bilo zdaj. Grad je bil znova ometan in pobeljen; okna, prej oprášena, otemnela, bila so zdaj čista kakor zrkalo. Prostor pred gradom je bil predelan v lep vrt. Kjer je nekdanj životarila med peskom redka trava, osat in drug plevel, cvele so zdaj v snažnih gredicah žareče centifolije, pelargonije in druge pisane cvetice, kakršnih ni bilo prej nikdar videti v tem kraju. Bodeče robidovje okrog se je bilo umaknilo raznovrstnemu plemenitemu grmovju. Sreča je prišla na Skalarjev dom in njeni žarki so blagodejno obsevali in ogrevali vse prostore in njih prebivalce. (389.)

7 DREVJE V SLOVENSKEM PRIPOVEDNIŠTVU

Drevo je znamenje, krajinski element, ki izstopa in je dobro viden v prostoru. Skušala sem poiskati posebnosti, ki jih drevo kot tak element ponuja literarnim zgodbam. V slovenskem pripovedništvu so navzoče različne podobe posameznih dreves in njihovih vrst, ene so zastopane bolj, druge manj ali pa med izbranimi besedili sploh ne. Najznačilneje je, da je drevo tudi v leposlovju samo zase že prostor ali pa njegov opazen, celo bistven del. Zanimiva predstavitev pokrajine dogajanja Tavčarjevega *Cvetja v jeseni* vsebuje podatek o prevladujočih drevesnih vrstah. Ime kraja, kjer je poročena sestra pripovedovalčeve matere, je Jelovo brdo: »Jelovo brdo! Ravno pod Blegašem tiči ta mala vasica sredi rodovitne ravnine, kjer prideluje prebivalstvo svoje življenjske potrebščine. Češnja je glavno drevo in spomladi je krajina povita z belimi venci. Tudi oreh je tu domačin in sad njegov slovi po vsem pogorju.« (Tavčar 2003: 13–14).

Najprej so predstavljene podobe tako vrstno natančneje določenih oziroma imenovanih kot neimenovanih dreves. Tej predstavitvi pojavljanja v izbranih besedilih sledi povzetek vlog ter podob v delih navzočih in poimenovanih drevesnih vrst ter kateri avtor jih je ubesedil. Ponekod, npr. v Cankarjevem *Kostanju posebne sorte*, Tavčarjevih *Šarevčevi slivi* in *Posavčevi češnji*, Trdinovem *Zakletem orehu*, je določeno drevo osrednji motiv, v nalogi je uvrščen pod podobo (prevladujoče) vloge, več teh pa je lahko združenih v binarne opozicije.

7.1 Drevje kot prostor srečanja – vozlišče

Vozlišče je krajinski element, kjer se ljudje srečujejo, zbirajo, npr. vaška lipa (Kokalj 1988: 51). Ta podoba je zelo razpoznavna in navzoča ne samo v vsakdanjem življenju, ampak (je celo najpogostejša) tudi v literaturi. Vlogo vozlišča slovenski pisatelji najpogosteje pripisujejo visokim, mogočnim, starim drevesom, in sicer tako domačim oziroma hišnim kot gozdnim drevesnim vrstam. Srečanja, ki se zgodijo ob ali pod drevesom, so različna: lahko se srečujejo sosedge, rokovnjači, zaljubljeni, posledično so različni tudi vzroki in nameni srečevanj. Drevesa v vlogi vozlišča se nahajajo predvsem na domačem hišnem ali grajskem dvorišču, na vrtu oziroma v parku in na gozdnem robu ali jasi. Ta prostorska zanimivost me je napeljala, da sem pri podajanju podob, povezanih s srečevanjem, upoštevala to geografsko lego dreves. Gozd, vrt in park kot prostore srečevanj v nasprotju z drevjem glede na pomen termina nisem poimenovala kot vozlišča, čeprav tako eni kot drugi tu opravljajo enako funkcijo oziroma nosijo enako vlogo.

Drevje na dvorišču

Posamezno drevje ob hiši je pogost pokrajinski element v naših krajih, posledično pa tudi v leposlovju. V zajetih besedilih so drevesa kot vozlišče na dvorišču prostor srečevanj domačih prebivalcev, sosedov in gostov, zadnjih predvsem pri hišah, kjer so imeli krčmo ali gostilno. Ljudje se srečujejo zaradi različnih vzrokov, v pregledanih delih je najpogostejši prav ljubezen. Avtorji podobo drevja na dvorišču pogosto predstavijo v samem opisu dogajalnega prostora kot del tega. Na dvorišču sta pogosti drevesni vrsti lipa in oreh. Znano je, da so lipo zasajali sredi naselbin (nasprotno nomadska plemena svoje domovanje postavijo okoli mogočnejših dreves), ta tradicija vaške lipe se je ohranjala iz roda v rod: v njeni senci so zborovali, se odločali o pomembnih zadevah in rajali (Zauner 2000: 48). Oreh je pogosto videti v sadovnjakih, ob poteh ali na poljih (prav tam, 50), v pregledanih besedilih pa na hišnem dvorišču, torej v bližini hiš, saj menda odvrča strele. V okolici drevesa (ob ali pod) je verjetno zaradi prijetnega zavetja, ki ga nudi krošnja s svojo senco, pogosto postavljena lesena ali kamnita miza (včasih t. i. županska miza, obkrožena s kamnitimi stoli, iz ljudskega slovstva je poznana v zvezi s Kraljem Matjažem), še pogosteje pa taka klop. Že Levstikov Močilar je pripovedovalcu povest o Krpanu pripovedoval v lipovi senci na klopi (Levstik ZD 4 1954: 36).

Jurčič je dogajanje v romanu *Doktor Zober* postavil v okolico gradiča Pražanka. Grad je stal na holmcu v lepem zakotju pod gozdom in hribovjem. Okoli so bila gospodarska poslopja, »[p]red vrati je rasla košata lipa, okoli njenega debla je bila živa klop s posedeno in potlačeno kratko travo zarasla« (Jurčič ZD 3 1967: 243). Naslovni junak je imel svojo hišo zunaj vasi Volčjak – v njej sicer ni veliko domoval, hodil je namreč po svetu – stala pa je sredi med sadnim drevjem, v sadovnjaku pa je imel orehe, med tremi slivami pa napeto visečo vravno posteljo (prav tam, 247–48).

Drevo s senco nudi v toplejših mesecih tudi primeren prostor za družinska obedovanja in gostilniško dejavnost v vasi. Torej je drevo kot vozlišče prostor srečanj družine ali gostov. Stritarjev Zorin je tako podobo lipe predstavil tudi v svojem pismu z dne 30. julija, v katerem je pisal o prijetnem in veselem življenju, ko se je naselil v podstrešno izbico blizu Delinega gradu. Pred napol v zelenju skrito belo hišico je rastlo drevje. V času bivanja tu se je sprehajal po gozdu, ležal pod lipo in bral, užival v skupnih trenutkih z Delo, gospodarico in njeno hčerjo Julieto: »Vsako popoldne južinamo skupaj pod lipo, mati Vernier, Julieto, Dela in jaz, dan na dan mleko, surovo maslo in domač kruh.« (Stritar ZD 3 1954: 112).

V Kersnikovih *Lutrskih ljudeh* tako na hišnem dvorišču kot v grajskem vrtu senco delajo orehi. Sredi vasi Rodica je namreč stala edina vaška krčma: »Na desnem koncu lepo pobeljene hiše rasel je star, košat oreh in v njegovi senci stala je majhna, z deskami obočena lopa. Poleti obedovala je tam družina in sedali so tja pivci; redki so bili seveda v delavnik, zlasti v tem času, pa zato jih je bilo ob praznikih in nedeljah več.« (Kersnik ZD 1 1965: 143).

V *Testamentu* (1887) je pisatelj podobno orisal dogajališče povesti (v času pripovedovanja je kazalo popolnoma drugačno lice): »Hiša sama je bila v najboljšem stanju, na desni in levi širnega dvorišča so se raztezali prostorni hlevi, spodaj ob cesti pa lepo ograjen vrt; pod košatima lipama pred hišo krog široke kamnite mize pa so sedali ob vročih poletnih dnevih vozniki, popotniki in trgovci [...]« (Kersnik ZD 3 1951: 79). Ko je imel gostilno v rokah še stari Toploščak Ožbolt, se je pod lipama ob žegnanjih tudi plesalo. Omenjeni lipi sta v pripovedovalčevem času izgledali drugače: »Na dvorišču pred hišo stojita dve lipi, v sredi med njima pa kamnita miza [...] Lipi sta stari in ravni in, ko bi ne bili tako neusmiljeno obsekani, da sta slični cvetno-nedeljskima butarama, delali bi krasno senco.« (prav tam, 78). Toploščaka je slast po bogastvu stala nekaj let zapora, dom je medtem postal zapuščen. Takšnega je pisatelj popisal na začetku povesti: »Dve lipi stojita na dvoru ob cesti [...] kdor prihaja tod, nihče ne zna, kako živo je bilo nekdaj tukaj« (144). Sprememba okolice, ki jo jasno nakazujejo tudi drevesa, kaže torej na propad in neuspeh nekaterih literarnih oseb.

Stritar je v povesti *Rosana* vlogo vozlišča namenil hrastu na vrtu, pred hišo pa je postavil sadno hruškovo drevo, pod katerega je umestil tudi Jlenkovo delo: »Na dvorišču pred Somrakovo hišo, pod staro košato hruško se je trudil Jlenko, primerjal in zbijal potrto zibel, Somrak pa je gledal, ugibal in pomagal, kolikor je vedel in znal.« (Stritar ZD 3 1954: 384).

Krčmar in župan Pridan iz Jurčičevega *Med dvem stoloma* je podobno imel pred hišo orehovo drevo, v katerega senci je njegova edinka pogosto opravljala lažja dela (šivanje) in se pomenkovala z gospodično Luizo. Tu je tujki domača hči Tončka tudi razkrila svojo ljubezen do v mestu šolajočega se Niklja (Nikolaja) Kolodeja. V *Cvetu in sadu* je pred zabreško hišo prav tako rasel oreh, velikanski in košat ter že čez sto let star, pod njim pa je bila kamnita miza. Ta prostor je bil namenjen obedovanju, branju, jutranji molitvi ter srečevanju z obiskovalci oziroma najemnikom.

Prostor pod drevesom na dvorišču ima torej poleg vozlišča (mesta srečevanja) hkrati tudi druge vloge – podobno v več odlomkih – npr. je **prostor premišljevanj, pogovorov in različnih opravil, tudi ljubezenskih izpovedi**. V *Svetinovi Metki* je pisatelj pred Svetinovo hišo postavil oreh. Ta stari košati oreh je dajal senco, v kateri je Metka posedala, brala, premišljevala: »Metka zapre knjigo, nasloni se nazaj na drevo, položi križem roke in mirno sedi. Saj ji ni moč brati, vedno ji uhajajo pogledi tja, kamor jo vleče srce, tja do belega gradiča, ki z zelenega griča gleda tako prijazno po tihi dolinici!« (Stritar ZD 3 1954: 22). Tu jo je premotil Valentin, njena nekdanja ljubezen, in ji izpovedal še živo ljubezen. Metkino srce je gorelo le za mestnga Teodorja in ko je odšel v mesto, je zaljubljeno in nesrečno dekle začelo zahajati k stari ženi Marini. Srečevali sta se pred sosedovo hišo pod starim orehom in se pogovarjali o ljubezni. Tu izkušena tuja žena naslovni junakinji zaupa, da se je s svojim nesojenim ženinom prvič pogovarjala, ko jima je košata bukev delala zavetje med nevihto. V nadaljevanju so predstavljeni še primeri, ko drevo nudi zavetje ne samo srečno, temveč tudi nesrečno zaljubljenim.

Drevje v (sadnem) vrtu ali parku

Posamezna drevesa niso vidno znamenje samo na hišnih dvoriščih, temveč izstopajo tudi v sadovnjakih in po vrtovih. Primerljive so tudi same podobe oziroma vloge prvih in drugih, a prostorska umestitev dreves je upoštevana samo ob vlogi vozlišča (prostor srečevanj, shajališč, pogovorov, razkritij, sporov). Tako tudi v zvezi z drevesi v gozdu in na gozdnem robu.

Motiv o potujoči deklici je Stritar prvič uporabil v *Zorinu*, v povesti *Rosana* pa ponovno. Naslovna junakinja, plesalka na vrvi, je iskala očeta, a po srečnem naključju jo je ravno oče nevede rešil iz rok surovega lastnika. Dekletov oče je bil sprva precej odljuden, tako pa je bilo tudi njegovo domovanje:

Pravega vrta ni imel Skalarjev grad, samo proti večerni strani je bilo nekoliko ravnega prostora; a tu ni bilo prijaznih gredic s pisanimi cveticami, med katerimi se prijetno vijo z belim, drobnim peskom posuta pota; zastonj bi bil tu iskal plemenitega drevja in grmovja. Redka, kratka trava je tu neveselo rasla po peščenih tleh in okrog je bilo navadno gozdno drevje, robidovje in drugo trnje, ki je sezalo noter dol do pod griča. Malo prijazen, skoraj odljuden je bil ta prostor, kakor grad, kakor grajski gospodar. Med drevjem tu se je odlikoval star, visok, košat hrast, stoječ nekoliko naprej od drugih dreves, kakor da bi hotel biti z njimi v vrsti. V njegovi senci si je bil postavil Skalar mizico s klopčico za enega samega človeka. (Stritar ZD 3 1954: 361.)

Pod hrastom, od koder je bil lep razgled proti zahodni strani, je Rosana pogosto preživljala svoj čas ob igranju kitare; prav tu je Skalar prebral pismo Rosanine matere; v pogovoru s Skalarjem na klopi pod hrastom pa je Rosana povedala tudi za svoj odhod.

V *Desetem bratu* je bila na vrtu zasajena lipa. Lovre je na svoji drugi poti proti gradu v mesečini opazoval okolico svojega novega doma; predvsem mesto okoli grajske lipe, pod katero je sedevala in sanjarila lepa deklica:

Ozek pa dolg travnik se je raztezal po dolini. Razen lipe je raslo samo še gosto vrbovo grmičje ob majhnem šumečem potoku, ki se je zvijal ravno mimo krasnega drevesa. Pod lipo, katere deblo bi bila komaj dva moška obsegla, bila je okoli in okoli napravljena klopca in tla so bila razhojena, očiten dokaz, da je Spak resnico govoril, rekši, da hodijo dostikrat le-sem grajska gospoda, sosebnost pa Manica. (Jurčič ZD 3 1965: 14.)

Pod lipo je deklica pogosto brala; se družila s prijateljico Maričko (Vencljevo hčerjo), pa tudi Marijan je po svojem okrevanju tu našel zelo spremenjeno Manico in obžaloval svoje ljubosumno ravnanje.

Drevesa na vrtu so (pogosto s postavljenimi klopami in seveda s senco) prijeten prostor ne samo pogovorom in srečevanjem, temveč tudi poležavanjem. Izbrani odlomek sicer tako početje samo omeni, a nenadna prisotnost nečesa tujega, zmoti to Zorinovo doživljanje idilike. Stritar v *Zorinu* kot idilično v nasprotju z mestom predstavlja življenje na vasi. Vanjo sodi tudi domače podeželsko vzdušje, ki je pretrgano s prihodom gosposke kočije: »Bilo je v nedeljo popoldne; lepo, gorko jesensko popoldne. Po klopih pred hišami so počivale praznovali vaščani. Jaz sem ležal v travi pod košato jablano na vrtu ter brez posebne misli zrl tja po polju. Kar pridrdra po cesti gosposka kočija.« (Stritar ZD 3 1954: 87). Z njo je namreč Delina prava mati prišla po Zorinovo prijateljico.

V Vorančevi (2000: 27) noveli o Dihurjih prostor tepke po materini smrti nudi prostor druženjem očeta in otrok: »Ob poletnih nedeljah, kadar je imel čas, je gnil otroke pod tepko za bajto, od koder se je videla vsa pliberška ravan noter do Drave in za njo sivi kraji gor do Svinjske planine. Tam so se ulegli in začel se je krščanski nauk. Dihur je otrokom razlagal neskončno božjo dobrotljivost in večne krščanske resnice. Otroci so zamaknjeni molčali in grizli travo.« Po nesrečni očetovi smrti so sklenili, da ga pokopljejo skrivaj »pod tepko na robu, od koder je razgled na vse strani in kjer je svet suh, peščen« (prav tam, 39).

Omenila sem že, da je v posameznih citatih prepoznati več različnih podob in vlog obravnavane predmetnosti. Tako je tudi v naslednjih besedilih, v katerih se srečamo z nekaterimi sadnimi (sliva, češnja) in drugimi drevesnimi vrstami (kostanj) v različnih vrtovih. Poleg možnosti vozlišča v literarnih osebah zbuja **spomine na ljubezenska srečanja** in omogočajo **zavetje zaljubljenca**. Drugo zgodbo med lovci, zbranimi v Zali, je pripovedoval Jernač izpod Skale. Z njegovo nesrečno ljubeznijo je povezana tudi češnja, ki je zaljubljenca najprej nudila prostor srečevanj in zavetje, nato pa le še grenek spomin na nezvestobo:

Blagoslovljena bodi Zalesnikova češnja, na kateri se je zgodilo vse to! Pa tisto drevo tudi ni imelo sreče na svetu! Ko sem se vrnil iz Amerike in nekoliko pogledal nad Zalesnikov laz, pa je ležala češnja posekana na tleh, ker ji je bila malo dni prej strela razklala oba vrhova! [...] Tako sva se dobro imela v vrhu češnjevega drevesa ter govorila to in ono. (Tavčar ZD 3 1966: 329.)

V pismu, pisanem v kraju Ville d'Avray dne 30. julija, je Zorin prijatelju pripovedoval o obisku Versaillesa, njegove okolice s parki, vrtovi in vodometi. Na poti domov je sledil Deli: »V četrto ure smo bili v Ville d'Avary; prijeten kraj, kamor hodijo Parižani poleti »na kmete« [...] Grem pod visoko, košato platano ter sedem na klop poleg njenega debla.« (Stritar ZD 3 1954: 103–04). Ko se je želel odpraviti, je zaslišal ženski (Delin) glas, ki je ob strunah pel Sijaj, sijaj sonce.

Prizorišča oziroma orisi krajev Kersnikovega romana *Na Žerinjah* so prestilizirane slike realnosti pisateljevega okolja. Grad Žerinje, na katerem se zaplete in končno razplete dobršen del dogodkov (Kersnik ZD 1 1965: 309), ima tudi vrt, ki je predstavljen v poglavju o podobah vrtov in parkov. V grajskem vrtu pa izstopa kostanj, o katerem skozi roman izvemo naslednje: vrtnar Tine ga je zasadil na mesto stare hruške, ki jo je podrla burja; pod tem mladim kostanjem je bila postavljena majhna klopca; od tod je bil lep razgled po dolini; pod kostanjem je Anica brez besed teti Ameliji zaupala svojo srčno stisko; tu je tudi Rogulin izvedel za nenadno Veronikino nenaklonjenost; stara kontesa pa je izvedela, da Rogulinov stric, njena mladostna ljubezen, ni kriv smrti njenga brata; po okrevanju je Rogulin zopet obiskal prebivalce na Žerinjah, in sicer jim je pod kostanjem pripovedoval o potovanju po Italiji in svojem hrepenenju po domovini; v zaključnem poglavju pa izvemo, da je »na klopi v vrtu pod onim kostanjem, katerega je bil nekdanji Tine zasadil in ki je že široke, košate veje razprostiral v zrak«, Anici povedal, kako močno jo ljubi (prav tam, 126).

Mihov Tone s klanca se je po dolgem času brezdelja in zahajanja v žganjarnico odločil, da pojde služiti v svet; žena Francka je ob novici jokala in »spominjala se je tistih večerov, ko sta stala pod kostanjem in sta govorila o lepi prihodnosti, ki je pred njima« (Cankar ID 2 1952: 122). Zjutraj sta se skupaj odpravila po klanecu proti železniški postaji in ker sta prispela zgodaj, sta sedla »na klop pod košati kostanj, ki je bil že skoro ves v cvetju. [...] Kostanj je zašumel in velik dišeč cvet je padel mednju na klop; oba sta čutila, kako je bilo nekdaj, in nista mogla govoriti« (prav tam, 127). Kostanj jima je v mladosti nudil zavetje ljubezni, ob slovesu pa ju je spominjal na skupne neuresničene sanje.

Drevje na gozdnem robu ali v gozdu

Jurčič je nekatere pomembne momente *Desetega brata* postavil v bližnjo okolico slemeniškega gradu – na zaraščenem hribu so namreč stali ostanki stare razvaline. Lovro je vedel za klopco »pod starim orehom sredi brinja, od katerega je imel človek lep razgled daleč po vzhodnoseverni strani čez polja in loge tjakaj do daljnega porobja sneženih gora. Tam pod orehom je bil njegov najljubši sedež, tam se je v lepih pomladanskih dnevih učil, tam je dostikrat ž njo v pogovoru sedel, tam je nekatero uro – mislil, veliko mislil.« (Jurčič ZD 3 1965: 227). Nepričakovano srečanje zaljubljenca na tem mestu in njun pogovor je bil neposreden vzrok Marijanovega nepremišljenega ravnanja, zaradi katerega je moral Lovro iz teh krajev v svet. Prav na tej klopi pa se je Marijan tudi zjokal nad spoznanjem Maničine neljubezni.

Med predstavljenimi realizacijami vloge vozlišča je torej tudi senca, ki jo mogočne krošnje dajajo prostoru pod sabo, bodisi pred hišo, na vrtu, ob poteh ali na gozdnem robu, in tako drevo ponuja primeren prostor srečevanj ter druženj. Nekatere zgodbe iz *Bajk in povesti o Gorjancih* pripoveduje pastirica Kolenčeva Jera. Srečanje z njo pod hruško Trdina popiše tudi v bajki *Zakleti oreh* (1886). Preden bralci iz Jerinih ust izvemo marsikatero zanimivo in kratkočasno prigodo, ki se je zgodila v šmihelski župniji, pisatelj spregovori o svojem srečanju s pripovedovalko:

Streljaj pred vasjo sem na višavi, s katere je lep razgled na Novo mesto in okolico, legel pod košato hruško, ki stoji zunaj gozda na samem. Hruška je drobnica in tedaj skoraj brez vrednosti za gospodarja. Meni pa se je ne vem zakaj priljubila. Pod njo sem počival navadno pol ure, prebiraje kak časnik ali puhaje smotko [...] Tega drevesa se bom z veseljem spominjal, dokler bom živ, ne le zaradi sladkega pokoja, ki sem ga užival v tem hladu, ampak še veliko bolj zaradi sreče, da sem se seznanil in sprijaznil pod njim s Kolenčevo Jero. (Trdina ZD 7 1955: 5.)

V *Ciklamnu* je pisatelj podobno ponovno **srečanje** v mladosti **zaljubljenih** Hrasta in Katinke Ilovske postavil blizu Medenove pristave, kjer je bil log debelih bukev in »debela kamnita miza je stala pod dvema košatima drevesoma in nekoliko surovo tesanih klopi okrog nje« (Kersnik ZD 2 1965a: 98). Tu ji je tudi izpovedal svojo ljubezen. Rob gozda v zavetju debele in košate bukke je Kersnik izbral tudi za poljub in obojestransko priznanje ljubezni slikarja Franca Kosana in Wernerjev gospice Olge iz *Lutrskih ljudi*. Delo, ki ga je umetnik dobil pri imenovani gospodi, mu je zelo ugajalo – naslikati je moral namreč mlado Olgo – saj sta po delu večkrat odšla na sprehod. Na to bukev in poljub je Olga pomislila tudi čez leta, ko se je z možem mudila v Rimu:

Kje so bile njene misli? Daleč, daleč od tu in zopet tako blizu! Tamkaj v zelenem podnožju gorenjskih planin stal je bel potoški grad in nad njim zaraščen holm; vrhu njega nad strmim robom pa ona košata bukev, ki je zakrivala nekdanji prvi njen poljub, prvi poljub gorke, prve ljubezni; in kakor tedaj mlademu dekletu, tako so vzkipele prsi sedaj mladi ženi ob spominu na oni trenutek. (Kersnik ZD 1 1965: 175.)

Prostor tihote in samote je bil tudi okoli starega, podrtega mlina žerinjske pristave. Na majhni jasi (v brdskem gozdu, imenovani Lašče) blizu opisanega kotička se je zgodil tudi dvoboj med grofom Sorijem in slikarjem Rogulinom:

Okoli pa je raslo sivkasto vrbičje in dve stari trepetliki sta viseli tik podrtije čez potok. Tiho in samotno je bilo tu, kjer se je raztezalo po obeh robih ozkega, podolgastega travnika gosto borovje, ki je preprežalo na desno in levo kipeče holme, in daleč naokrog ni bilo človeškega stanovanjšča. Baronica je prihajala večkrat sem in v senci pod trepetlikama, kjer je stala majhna klopca, delo starega Tineta, počivalo se je tako prijetno. (Prav tam, 100.)

7.2 Varnost – ne varnost

Podobno kot pri gozdu tudi vloge drevja zapolnjujejo nasprotje varnost – ne varnost, v katero se uvrščajo pogoste pojavitve drevja: že predstavljena vloga prostora srečanja (vozlišče) ter zavetja na eni strani, na drugi pa drevje kot prostor smrti in (ne)sreče.

Drevje kot zavetje

Kot gozd predstavlja tudi drevo **zavetje posameznikom in organiziranim skupinam**. Besedila s tematiko NOB del dogajanja gotovo postavijo v prostor gozda, izpostavljajo pa tudi posamezne elemente tega ekosistema. Zupanovim partizanom element gozda, košato drevo s senco, ponuja varen kraj sestankovanja, kuhanja in premišljevanja: »Sestanek je bil pod košato, debelo smreko; tam nas je sedelo in čepelo kakšnih deset.« (Zupan 1999: 237); »Kuhali smo v sencah stoletnih dreves. Z vejami so zakrili pogled na ogenj, ki je sukljal tako čarobno pod manjšim kotlom, obešenim z verigo na vejo.« (prav tam, 264). Med premišljevanjem protagonista Berka v zavetju smreke se pojavi tudi naslovni in vodilni motiv menueta:

Ogenj kuriti strogo prepovedano. Čudovita, debela, košata smreka z dvojno korenino, izboklo iz zemlje, med obema njenima nogama je gnezdo, ravno primerno za sedež. Kuriti pod smrtno kaznijo prepovedano Kdo to igra na kitaro? Zelo znana mi je ta melodija, znan mi je njen ritem ... Seveda, to je menuet ... človek se kar spočije ob njem, preseli se v druge čase in na druga področja tega zelenega sveta. Sneg? Sneg. Izkopljem ga izmed korenin, vzpnem se, da bi natrgal vej za sadež v naročju debelega drevesa, ki me tako prijazno vabi. Ne morem se zravhati. Stopil bom na prste, bo že kako šlo. Vse je stvar volje in tehnike. Čisto sam sem pod gosto streho vejevja. Tam na levi je nekaj postav pri naslednjem drevesu, pa tudi na desni, čisto malo naprej, so ljudje. Za mano. Kdaj smo se razpršili po gozdu? [...] To je – menuet v A duru. [...] Spodaj, pod najnižjimi vejami smrek so štrleče suhe veje in vejice, ki jim zgornje niso dale živeti; teh si nalomim celo majhno skladovnico, malo daljše ko zobotrebec, in jih polagam ob rob pripravljenega ležišča. Časa je na pretek. Deko zloženo položim na smrečje in se počasi spustim v gnezdo. Deblo je ravno prav upognjeno, da se lepo naslonim. (305.)

Stritarjevo naslovno junakinjo Svetinovo Metko že na samem začetku besedila srečamo, ko v zavetju drevja objokuje svojo nesrečno zaljubljenost: »Komaj pa je storila nekaj stopinj, zavije v stran od poti na zeleno trato, okrog in okrog z drevjem in grmovjem ograjeno. Tu pod drevesom se zgrudi na tla, pokrije z obema rokama obraz, začne strašno ihteti in nazadnje se zjoka na glas.« (Stritar ZD 3 1954: 12).

Finžgarjevi Ljubinici se je na begu iz Tunjuševega tabora hranila s plodovi, varnost pred volkovi pa je našla na hrastu:

Poskočila je ob deblu, da je zasegla prvo vejo, poprijela se hrasta s koleni in splezala na drevo. Tuljenje se je oglasilo v njeni bližini, konj je zaduhal nevarnost in pribežal prhajoč po zelenici. [...] Ljubinica je na hrastu čakala zore. Roke je imela oklenjene krog debela, glavo zakrito z dolgimi lasmi, tako je prenočevala kakor preganjena ptička, ki vtakne glavico pod peruti. V jutro je splezala z drevesa. [...] Odšla je po gozdu, trgajoč jagode, pobirajoč želod in žir ter brez smeri tavalja kakor zablodeno jagnje. Pogosto je sedala na tla, roke in noge so ji krvavele od trnja, obleka se je bila raztrgala. Ko se je odpočila, je gazila dalje po dračju, po listju, rila skozi gosto grmovje in plezala čez polomljena trhla debela. (Finžgar ZD 4 1982a: 437–38.)

Hrast je zavetje ponudil tudi štrigonu Boškinu iz *Óstrigéce* (1991) Marjana Tomšiča, varno pa se je počutil tudi pod mogočno oljko. Pisatelj zapiše, da so oljke, ta prastara bitja, čarala tisočera rojstva; Boškin se je z njimi pogovarjal o bližajoči se smrti; nato je pod njimi utrujen zaspal. Ko se je protagonist romana nekega jutra podal na oddaljeno pot, je stopil k mogočni, prastari oljki: »Tja je stopil, kajti zdelo se mu je, da bo pod tem drevesom najbolj varen. [...] Kleknil je pod oljko, objel njene prastare korenine in zajokal. Povesile so se dolge veje, pobožale so ga, tolažbe pa mu niso mogle dati.« (158–59).

V romanu *Balerina*, *Balerina* Marka Sosiča (1997: 9) naslovna oseba kostanj večkrat omenja kot prostor, kjer spijo ptice. Zvečer Balerina in mati stojita ob oknu in gledata kostanj, dvorišče, njivo, češnjo in Angelsko goro pri Čavnu; za sestro Josipino dekletova mama pravi, da spi v kostanjevi krošnji, ker je ima droben glasek kot vrabček; kostanj pa bolnemu dekletu ponuja tudi varnost, saj ob pogledu nanj prepozna okolico. Ko Balerina namreč pade iz sanj in postelje, jo običajno tišči lulat, strahu sicer ne občuti, a je vesela, »da je okno še tam, da je

zunaj krošnja s pticami«. Drevje s svojim specifičnim življenjem, ki se manifestira v njegovi zunajni, spreminjajoči se podobi, pa omogoča tudi **prepoznavanje časa**. Sosičeva Balerina nima občutka za čas, ve pa, kdaj je npr. zima, saj ko »je zima, je mraz in kostanj na dvorišču nima krošnje«. V nadaljevanju še doda: »Vem, da je zima. Zvečer, ko z mammo stojiva ob oknu, kostanj nima listov in ptice ne spijo več tam.« (prav tam, 25).

Jančarjev (2000: 168) gozd predstavlja skupini romarjev nekaj sovražnega. Tako tudi naslovnima osebam, ki sta zavetje našla pod jablano, saj Simon in Katarina, po povodnji oddaljena od skupine, noč namreč preživita skupaj pod zvezdami, pod nebeškim obokom, pod jablano na livadi za hišo.

Drevje kot prostor smrti in (ne)sreče

Posamezna drevesa mogočnejših vrst nudijo zavetje tako posameznikom kot skupinam, npr. vojakom partizanom, romarjem, rokovnjačem, hkrati pa so **prostor smrti**. Tako drevo rokovnjačem ni nudilo le varnega in primerne prostora za srečanja z vodjo, temveč so na njem z obešenjem **kaznovali** izdajalca:

Sredi te planote stoji še dandanes velikanski hrast, katerega spodnje veje ponove še vsako pomlad zeleno svojo opravo; visoki vrh pa se je že zdavnaj posušil in le še gole njegove rogove štrlijo k višku [...] stali so roparji vsi v krogu pod košatim hrastom, v sredi med njimi pa njih glavar [Nande oziroma Grogal]; a pred njim na tleh je na pol ležal, na pol čepel njih jetnik [...] Deset minut pozneje ni bilo žive duše več pod hrastom. Na spodnji debeli veji pa je viselo mrtvo truplo Vernazzovo. (Jurčič ZD 7 1956: 227–30.)

V drugi polovici 18. stoletja, dogajalnem času *Katarine, pava in jezuita*, so popotne ljudi domačini ali vojaki v prepirih kaznovali tudi s smrtjo – vsiljivca so obesili na drevo. V romanu je v funkciji vislic omenjena jablana. Simon in kölnski pater sta »ugledala drevo s čudnim, velikim sadežem, ki je skrivenčeno visel z veje. Okrog njega so se motale človeške postave, naglo so se premikale okrog drevesa [...] Bliže kot sta bila, bolj razumljiv je bil prizor, na drevesu je nekdo visel« (Jančar 2000: 456).

Jurčič v povesti *Dva brata* (1867) prikaže spor med bratoma – po očetovi smrti je starejši mlajšega pognal v svet. Neprimerna ženitev in gospodarjenje sta prvega pripeljala na rob obupa. Po neuspelem iskanju živeža za družino se je odločil za **samomor**: »Res gre k stari krivi hruški, odpne svoj jermenasti pas in naredi zanko. Potem spleza na drevo, natakne zanko okoli vratu in na šticelj odlomljne veje ter se spusti.« (Jurčič ZD 4 1951: 116). Nesrečnika, visečega na stari samotni hruški, je pravi čas rešil poptni tujec – v svet pognani drugi brat.

Möderndorfer (2006: 10–11) v svoji *Nespečnosti* v enaki funkciji omenja sosedovo češpljo, in sicer se pripovedovalec po ubesedenju vzroka svoje nespečnosti začne spominjati: »Če pogledam nazaj, ne tako zelo daleč nazaj, in se ozrem po obrazih, ki jih ni več, ki so odšli prostovoljno, zaprli vrata za sabo, nam pokazali jezik in se poscali, včasih tudi posrali, zato ker so ponavadi tako po slovensko zabingljali s kakšnega trama ali žeblja ali z najvišje sosedove češplje«. Predstavljen motiv drevesa kot za obešanje primernga mesta se torej pojavi tako v samih povestnih ter romaneskni začetkih in klasiki kot tudi v trenutno nastajajočih tekstih. S tem verjetno podpira eno od prepoznavnih samouničevalnih lastnosti slovenskega naroda.

Nesreče pri delu v gozdu so običajno posledice (tudi nepravilnega) ravnanja z drevjem. Tako je drevo posreden vzrok smrti npr. v Prežihovi *Ljubezni na odoru*; poškodb delavcev v *Hrvatarijih* Kvedrove; v ujmi podrto drevo povzroči smrt Jančarjevega romarja. Posamezna drevesa se pojavljajo že v samih naslovih pripovednih besedil in predstavljajo osrednji motiv literarnega dela. Poleg osrednje vloge, npr. mesto ljubezenskih srečevanj, nosijo še dodatne vloge, povezane s prvo, npr. so **mesto nesreče**. Drevesa posameznikom pomenijo tudi celo bogastvo, v njih iščejo zavetje in varnost, ki so jih pogosto res deležni, a so hkrati tudi vzrok nesreče. To opisujeta Tavčarjevi »sliki iz Loškega pogorja«, ki sta skupaj s še desetimi zbrani v ciklu z naslovom *Med gorami* (1947): *Posavčeva češnja* (1887) in *Šarevčeva sliva* (1887).

V Poljanski dolini in Loškem pogorju uspevajo sloveče češnje, ki večinoma cveto konec aprila, rode pa konec junija. Na Griču so bile znane zlasti »Posavčeve« češnje, ki so rastle nad hišo daleč proti gozdu (Tavčar ZD 3 1966: 410). Protagonist Jakob se je na straži, poklican je bil namreč v cesarsko vojsko, zaskrbljeno (zaradi sneženja) spraševal o domači češnji črnici in se jo z vso živostjo spominjal:

Stala je visoko na zelenem holmu ter bila visoka kakor mali zvonik pri pogorski podružni cerkvi. Deblo ji je bilo razpokano, in pomladi se je lubje lupilo ž njega, da ga ni bilo skoraj celega mesta! Ali vsako pomlad se je naša črnica pokrila s cvetjem in vsaka najmanjša vejica nosila je belo oblačilce, stkano iz golih cvetov! Iz dalje se je gledala kakor s snegom pokrit vrh snežnikov. Ko pa je prišel sveti Urban, tedaj pokrilo se je vse vejevje s črnim sadom, da je kar vse viselo in da so vrabiči, kosi, vrane in drugi taki krilati in zvoneči kruhoborci prišumeli od vseh strani ter oključali in obrali v družbi z brnečimi sršeni in osami sladke črnice. Pa še mnogo jih je ostajalo, da so se jih obilokrat nazobali pod Posavčevo streho ter jih še nekaj naložili na lesu, da so se nasušile za bolnike, ki radi pijo sladko češnjevo vodo. (Prav tam, 92–93.)

Ko je Jaka odhajal na služenje, je imel za klobukom cvetočo češnjevo vejico, ki mu jo je podarila njegova izbranka Marjanica. Mislil si je, da je »krasneje umreti pod domačo cvetočo češnjo kot pa na krvavem bojnem polju«. Z dekletom sta se pod češnjo črnico tudi poslovila. Ko se je ob svetem Urbanu Jakob vračal iz cesarske službe, se je najprej ustavil ob stari znanki, češnji črnici. Splezal je nanjo in začel zobati. Mimo je prišel Jurčkov Blaž, ki mu je povedal, da se ženi njegovo dekle. Jakobu se je od te nepričakovane neprijetne novice stemnilo pred očmi, »zdrknil je z vrha, kjer je sedel, in potem se je lovil po vejevju ter grabil s prsti po listju, ki ga v padcu ni moglo vzdržati. [...] končno je treščil z vso težo na zemljo ter brez zavesti obležal na mestu. [...] Polomil si je bil obe nogi in potem mu je niso mogli več uravnati, da je ostal hrom vse svoje dni.« (93). Svoje drevo, ki se ga je kot mladenič na straži spominjal z vso skrbjo in radostjo, je po nesreči kot odrasel človek »pustil rasti, kakor je hotel ljubi Bog. Nikdar se ni ulegel pod njeno senco in nikdar se ni menil za sladki njen sad. A tudi nikdar ji ni gnožil v jeseni, nikdar ji ni otrebil listja, če so se gosenice ugnezdele v njem, in ne vejevja, če se je južnega snega nabralo po njem. Veje so se lomile in vrhovi se sušili.« Veje ali vrh češnje so v zimi gostači porabili za kurjavo, v »pomladni noči pa je vihar podrl na zemljo staro deblo, in dandanes ni ostanka o njem.« (96–97).

V *Šarevčevi slivi*¹⁷ je poleg vloge osrednjega motiva drevo tu predstavljeno kot dar. Menda je (bila) v Poljanah še živa navada, da dajo starši dedičem kakšno sadno drevo v užitek (413). In prav o takem daru govori Tavčar v svoji sliki. Stari Šarevec je ob svoji smrti otrokom rekel, naj nikar ne beračijo, neporočeni hčeri Meti pa je namenil poleg stotih goldinarjev še slivo pri voglu hiše. To Šarevčevo slivo je poznala cela vas in kadar je bila polna sladkega sadeža, je Meta kot jastreb čuvala drevo. Preživljala se je z delom pri bogatejših ljudeh, ves čas pa so jo spremljale očetove besede, naj v starosti ne berači. V strahu, da bi izgubila v denarju izplačano doto, se je odločila, da svoj zaklad zakoplje pod brinje. Iz strahu pred izgubo dela pri Videmskih si nikdar ni upala do sitega najesti se, zato je bila »tanka kot šiba dobrovita, koja se tudi v najboljši zemlji ne more razviti, da bi bila debelejša od človeškega prsta.« Njeno edino veselje v letu je bilo, če ji je sliva dobro obrodila, nato je od hiše do hiše je ponujala sočni sad in vse spravila v denar (101). V neki noči pa je plaz odnesel brinovo grmovje, pod katerim je skrivala denar. Onemogla se je vračala proti domu in zdihovala, v strahu, da izgubi svoje zadnje upanje za starost – slivo, se je odločila, da jo poseka:

¹⁷ V Poljanah imenujejo slive samo rumene češplje, zrele sredi velikega šmarna (Tavčar ZD 3 1966: 413).

»Drugo jutro pa je ležala na tnalu posekana sliva in izpod njenega vejevja izvlekli so mrtvo človeško truplo. Bila je Meta z razbito glavo. Posekano deblo padlo je bilo na njo ter ji takoj v resnici postalo »poboljšek«, da ji ni bilo beračiti v starosti.« (104).

7.3 Drevje kot predmet premišljevanja, spominov, hrepenjenja

Drevo s svojimi vitalnimi deli je zanimiv predmet premišljevanja, spominov, hrepenjenja; s svojim zunanjim vtisom pa lahko služi kot spodbuda za ustvarjanje ali pogovor. Zupanovega (1999: 61) Berka iz *Menueta*, ki je imel na poti veliko časa, je nagovorilo k **premišljevanju** o svobodi, smislu vojne, poti ... o smislu trenutka: »Utrgam list z grmovja: zelen, svež leskov list, še živ. Kako je izdelana vsaka žilica, vsaka ploskvica, vsaka celica. Katerega človeka na vsem svetu še zanima ta trenutek – navaden leskov list? In vendar je toliko neumljivega v tem preprostem listu.«; »Kadar pravimo neobličnost, brezobličnost, ali pri tem mislimo drevesa, grmovje, pokrajine? Hrast ima vsak svojo obliko, vsaka smreka ob cesti svojo. Vsak grm ima svojo obliko in tako rečemo, to je leska, to je črni trn, ono brin. Kosi življenja pa nimajo opisne oblike. [...] Kakšno obliko ima tale hip? Ali ima obliko sonca, ki pada v zaton?« (prav tam, 58). Človeka pa vedno znova navdihuje sposobnost obnavljanja in reda v naravi:

A vojna sploh ni najhujše. Najhujše zagledamo, če si dovolimo pogled od blizu na ustroj tega, kar se imenuje človeška družba. Drevo raste, grm živi. Hrast je hrast, lipa je lipa, leska, dren. Če morejo, rastejo, dorastejo, rodijo, se plodijo, odmirajo. Niso nikoli enaki ali neenaki. Ne sanjarijo o tem, da bi postali živali, ljudje ali bogovi.« Pripovedovalec v nadaljevanju govori o voditeljih, ki jih veseli vojna in so mojstri »barbarske oblasti. (82.)

Pri Vitomilu Zupanu je na listje usmerjen popolnoma drugačen pogled, ki je večinoma le koristen odpad za steljo; pri Tomšičevi *Óštrigéci* pa je zanimiva parafraza časa. Veter se je z (nemirnim, nejevernim) listjem pregovarjal o Boškinu kot nenavadnem človeku: »Veter pa je tulil svoje vedno bolj vztrajno in je celo navajal primere iz zgodovine. Te pa listi niso poznali, saj so živeli le eno samo koledarsko leto in njihov spomin ni bil daljši od treh letnih časov in pol.« (1991: 21).

Protagonistka potopisa Sonje Porle se je dóma in domovine prvič spominjala, ko je bila že poldrugi mesec v Afriki. V **spominih** riše podobe starih domačih sadnih vrst:

Tudi pot do doma je bila obsijana s soncem. Kazale so mi jo češplje, sklonjene čez ozko vaško cesto. Tako težke so bile zrelih sadežev, da so morale biti njihove veje podprte z lesenimi koli, topel asfalt pa je bil do sredine ceste popacan z vijoličastimi madeži. Nisem se mogla zadržati, natrgala sem si za prgišče češpelj in jih grizljala, vse dokler nisem prišla do sadovnjaka, ki ga prav tako niso posadili predniki mojih staršev. Skočila sem čez s plevelom obrasel obcestni jarek in iz rosne trave pobrala carjeviča. Obrisala sem ga v rob krila in vanj ugriznila. Bil je črviv. Zagnala sem ga po cesti, tako da je trikrat poskočil, preden je raztreščen obležal na asfaltu. Za pozneje sem si v žep stlačila utrzanega carjeviča ter dve kosmački. [...] Pobrala sem najmanjši in najbolj nezrel bobovec, kar sem jih našla, in odskakljala nazaj na cesto. Z zobmi sem lupila gladko bobovčevo lupino in jo pljuvala po tleh. V klanec sem stopala lahkotno, kakor da hodim navzdol, dokler me ni zaustavila krošnja obcestne lipe. Ni me opazila – čez cesto je klepetala s staro lepo hruško. (Porle 1997: 92–93.)

V Cankarjevi *Hiši Marije Pomočnice* je močno prisotna opozicija notranje – zunanje, ki jo je začutiti tudi s pomočjo motiva drevja, le-to pa hkrati vzbuja tako občutek varnosti, prijetnosti, domačnosti kot **svobode**. Zelo nazorno se kaže pri nasprotujočem si doživljanju kanarčka in vrabčka: »In anarhist se ni udomačil, ni maral lepe, bele, zakurjene sobe. [...] samo to je vedel, da je zunaj nebo in da je drevje zunaj.« (Cankar ID 2 1952: 281–82). Tudi Tina, najstarejše dekle, ki je že izkusilo zaljubljenost, bolnišnično sobo doživlja drugače kot ostale deklice; njeni spomini, **misli, sanje in hrepenenja** so uhajali ven, v njej prijetne prostore, ki so predstavljeni z motivom drevesa: »Na tisti podobi je bilo zeleno drevo in pod drevesom je bila klop. Fant in dekle sta sedela na klopi, glavo ob glavi, roko v roki. « (prav tam, 292); »Na klopi, pod kostanjem, sta sedela fant in dekle, glavo ob glavi, roko v roki, in sta molčala. Ali glej, podoba je oživila.« (295).

Posedaje pod kostanjem vpliva tudi na Judit, in sicer v njej vzbuja, podobno nanjo vpliva že opisani vrt, nasprotujoče si občutke. Sprva jo navdaja s hrepenenjem, drugič z zavidanjem:

Visok kostanj je rasel pred gradičem in, ko sem sedela na večer v njegovi senci, je zašuštelo v vejevju, v zraku se je zazibal rumen list in mi pal v naročje. Prestaršila sem se, toda v strahu je bilo veliko sladkosti. V avgustu – jutri že morda polete lastovice na jug. In v sladkosti je vztrepetalo moje srce, tudi samo je zahrepenelo na pot [...] Sedela sem pod kostanjem, že vse orumenelim; zašuštelo je časih nad mano in mrtev list mi je pal v naročje. On je slikal. [...] Zdelo se mi je, da se je oziral z večjo ljubeznijo in z večjo gorkoto na kostanj nad mano, na rumene luči, ki so se igrale po deblu, med velim listjem, na moji obleki. In nič več nisem bila vesela tistega kostanja, ki se je širil nad mano tako košato, da sem bila vsa majhna pod njim ... (299–305.)

Navedek v točki o parkih in vrtovih kot prostoru srečanja vsebuje tudi motiv stare magnolije. Olga iz Kersnikovih *Lutrskih ljudi* je namreč tako kot protagonist rada slikala. Ob njunem prvem srečanju je imelo dekle s seboj **sliko z motivom** »krasne stare magnolije« (Kersnik ZD 1 1965: 138). V prvem delu Pregljeve tolminske epopeje *Tolminci* v začetnem poglavju, naslovljenim Modrejčansko trpljenje, avtor izvirno predstavlja tolminsko krajino s čebeljimi panji. Med panji pa je najti tudi enega s sliko drevesa: »Ob modrejanskem je rojil kozaški, s sliko drevesa, ki naj bi bila stoletna lipa pred Koščerjem. Z lipe so viseli trije grozdi domače trte cividinca, ki je dajala jeseni Koščerju pet polovic ali dvajset bokalov kislega vina.« (Pregelj 1965: 8).

Drevje pa je zanimivo tudi kot **tema pogovora ali zgodbe**. Lisec in Lina iz povesti *Doktor Zober* sta se odpravila v vinograd, četrt ure oddaljeno brdo, na katerem kljub imenu ni rastla vinska trta, pač pa so rastle stare, »že iz korenin svojih mater vzrasle« breskve; pot ju je vodila mimo orehov, zato je Lina govorila o tatovih sadja, drevesih ter podobnem: »[I]n tile orehi so bili lani tako polni, da je skoro za vsakim peresom sad bil, a letos ni nobenega, spomladi so lepo cveli in drevo se je razzelenilo, pa neko jasno noč je slana pala na zelenje in orehova drevesa so bila ožgana, da je bilo vse črno; to je tako žalostno spomladi, kakor je lepo cvetje; posebno češnjevo, to je najlepše cvetje.« (Jurčič ZD 4 1967: 315). V t. i. vinogradu sta se tudi prvič poljubila.

Pri Bartolovem *Alamutu* je bila izpostavljena podoba vrta z videzom raja in v njem prebivajoča dekleta so se učila različnih spretnosti ter znanj, prosti čas pa so si krajšala tudi s pripovedovanjem zgodb. Predvsem so rada poslušala Fatimo. Med vsemi zgodbami jih je najbolj pretresla tista o kiparju Ferhadu in kraljici Širin, ki se konča se s tragično smrtjo kiparja ter z zgodbo o nastanku granatnega jabolka:

V neznosni bolečini se je vrgel na sekiro, ki mu je razklala prsi na dvoje. Rezilo se je pri tem padcu zapičilo v zemljo. In glej! Toporišče, namočeno s kiparjevo srčno krvjo, je ozelenelo, vzcvetelo in rodilo sad. Ta sad je granatno jabolko, ki je v spominu na Ferhadovo smrt preklano, kakor so bile njegove grudi, in ki zakrvavi, če ga raniš in odpreš. Zato mu še dandanašnji pravijo Ferhadovo jabolko. (Bartol 2001: 84.)

7.4 Pravljično in tuje drevje

Najdene podobe drevja niso vedno samo realne in resnične. Med izbranimi proznimi oblikami so bajke, pa tudi pravljčni roman, pričakovano mesto drugačnih, nerealnih podob dreves oziroma njihovih vlog. S pomočjo motivov iz narave Marjan Tomšič v *Óštrigéci* ustvarja **pravljčno**, mitično vzdušje: »Razsipavala je [luna] čare svojih dolgih las in z njimi srebrila kostanjeve krošnje in čudovito okrogle senožeti. Zapredala je lase v veje borovcev in jih pretakala skozi liste zaspanih hrastov.« (Tomšič 1991: 35); »Šele proti jutru [...] je luna izgubila moč in vse njene obleke so izhlapele. Škrati so pobegnili v globine, vile so se spremenile v bor, mlade cere in vitke kostanje.« (prav tam, 101). Podobno kot v zadnjem primeru se je tudi Vitica, z Boškinom sta predstavnika bele magije, ob smrti svojega telesa prelila v Boškina, govorila je skozi iglice dehtečih borovcev, skozi travne bilke in skozi veje mladih hrastov (132).

Tomšič pa skozi ves roman drevesa še antropomorfizira, najpogostej bekače, tj. posebna istrska vrba, ki navadno raste ob vinogradih, bore in oljke. Antropomorfizaciji pridruži še demonizacija, saj so vrbe brale popotnikove misli: »Smejali so se bekači na ves glas, ko so gledali za Boškinom [...] Bekači, ki so domovali ob poti, so videli te misli, ki so kolovratile po njegovi glavi [...] ›Ha ha ha!‹ so se krohotali bekači, ki so možato stali ob poti. Pomežiknli so kuštravim borom na jasi, nedaleč od poti, in tudi bori so se hihitali, se muzali, vendar bolj obzirno, kajti bori so manj robati od bekačev.« (prav tam, 5–6). Še manj prijazni do junaka pa so kostanji, saj ko je zašel »pod noge kostanjev«, ki so se ponosno dvigali nad njim, so začeli stresali veje in se prav po okostenjaško smejati in hihitati:

In so še bolj zašklepatali z golimi vejami in so se sklonili do tal ter ga začeli grabiti in praskati po obrazu. Skoraj bi ga ubili, da ni povzdignil svojega votlega glasu kostanj nad kostanji, votli staruha, ki je že stoletja sameval nad drago. Zaklical je: »Miiir! Bratje, ukazujem vam, nehajte!« Iztegnil je nevidne tipalke proti bežečemu Boškinu ter ga prestavil iz gozda na čistino, tik pred prve hiše Topolovca. (Prav tam, 3.)

Kersnikova črtica *Rojenica* (1884), ena izmed *Kmetiskih slik*, ki so izhajale od 1882 do 1891, pripoved uvede z zanimivo podobo narave. Pripovedovalec omeni, da je bilo ob večeru v gozdu pod veliko skalo včasih čuti čuden pogovor. Med seboj so se pogovarjali: starikav hrast, vitka jelka, ljubosumna debela bukev, leskov grm, pritlikavi borovec in stari dren. Tudi v sami zgodbi imajo drevesa čudežno in pravljčno naravo. Visok borov, s snegom pokrit grm se je bil za hip spremenil v visoko, belo ženo – rojenico, ki je Koporčevemu Jurci napovedala imenitno usodo njegovega sina Štefana. V nadaljevanju od vaškega čednika izvemo, da je otroku dobro narezane vrbove šibe vtakniti v zibel, saj je poznal pogovor Iz vrbe se hudič

reži, pa varuje pred sovražnikom (Kersnik ZD 3 1951: 20–21). Z vrbovim grmom je povezana tudi vraža v Jurčičevi (ZD 4 1951: 98) povesti o nemškem valptu, in sicer je berač mlademu Luki obljubil, da bo izvedel, ali ga ima sosedova Reza rada ali pa mu je zaradi nemškega valpta nezvesta. To naj bi izvedel s pomočjo črnega mačka, ki ga bo stari berač »pri vrbovem grmu na vodi zaklal in pri ognju v hosti sežgal tako, da bode samo ena koščica ostala«. S to koščico naj bi Luka izvedel, kar je želel.

V poglavju o podobah gozda so bile Trdinove bajke in povesti že imenovane. Tudi bajko *Zakleti oreh* (1886) pripoveduje Jera. Bralcem najprej razloži, kako se je zapravljeni in neprijazni gospod Kotlin pod orehom zaklel. Preden sledijo zgledi, ki pojasnjujejo in potrjujejo resnico Jerinih besed, opiše lastnosti zakletega oreha:

Zaklet je izgubil božji blagoslov, da ni mogel niti rasti niti cveteti in roditi sadja, in to prekletstvo mu bo ostalo, dokler ne bo usahnil od starosti. Stal bo še veliko let na škodo in pogubo ljudem in vsaki živi stvari, ki pride podenj. Spomladi pokrije tudi njega gosto listje, ki pa nima duha ni soka in žive zelenjave, nego se rumeni neznano čudno, da se loči že od daleč od drugih orehov. Nobena ptica si ne vije na njem svojega gnezda in mu ne seda na otrple in ostrupljene veje. Poginiti mora mravlja in vsa biba in golazen, ki prileze v senco tega nesrečnega drevesa. Ali gorje tudi človeku, ki si išče pod njim hlada in počitka. Nekateri so na ta način oboleli in hiral do smrti, noben zdravnik jim ni znal pogoditi in izlečiti skrivnostne bolezni. Druge pa je dohitela pod usodnim orehom še mnogo hujša neizgoda, da sta se jim zmešala bistri razum in prava pamet. Posnemaje Kotlina, so se pogreznili v grehe, zapravili časno srečo in si nakopali morda tudi večno pogubljenje. (Trdina ZD 7 1955: 147.)

Drevesa pa v literaturi nimajo samo **čarobne moči in lastnosti**, ampak nudijo **zavetje bajeslovnim bitjem**, pri Trdini Zlatoperju. Na Gorjancih je menda rastlo zanimivo in posebno drevo, o katerem v bajki z naslovom *Ptica Zlatoper* (1882) beremo: »V skriti dolini je stalo drevo, ki je bilo spodaj mogočna bukev, v sredi silen hrast, zgoraj pa visoka in tanka breza. Brezo je pokrivala bela meglica, da se od zdolaj ni mogla videti. Okoli velikanskega debla se je ovijala od tal do vrha vinska trta.« (Trdina ZD 6 1954: 84). To drevo pa je nudilo zavetje ptici Zlatoper, »ki si je naredila gnezdo v beli meglici med najtanjšimi vejicami visoke breze. Ta ptica ni zobala zrnja in pila vode kakor druge ptice [...] Zlatoper so jo imenovali zato, ker je imela v desni peruti zlato pero. Čudna moč je bila v tem peresu. Kdor bi napisal z njim tri prošnje, bi se mu morale izpolniti vse tri.« (prav tam, 84).

Pravljичno je bralcem poznano drevje, ki mu literati pripišejo nevsakdanje, človeške ali nadnaravne lastnosti. Podoben učinek je dosežen tudi ob opisih nedomačih, eksotičnih drevesnih vrst. V pregledanem korpusu edini izstopa afriška drevesna vrsta – **kruhovec boabob**. O lepoti in dobroti dreves, predvsem pa o posebnosti prvaka med afriškimi drevesi je premišljevala nad afriškimi vasmi Burkina Fasa očarana potopiska:

Tu in tam je je enoglasni lok neba in zemlje zaustavila krošnja starega baobaba. Takrat mi je srce naglo zatiktakalo. Ne poznam drevesa ali drevesne vrste, ki bi bila grda. Je že tako, da so vsa drevesa lepa. Nemogoče je namreč z gotovostjo trditi, da je breza mičnejša od macesna, bukev krepkejša od hrasta, jelka pokončnejša od smreke, da je cvetoča češnja bolj domača od zoreče tepke, da je čez potok sklonjena vrba večnejša od tise, naslonjene na samostanski zid, ali da je topolov drevored ob reki manj koprneč od kostanjevega ob železniških tirih in javorjevega ob cesti skozi jutranje mesto. Vsako zase in vsa so lepa, celo tista, ki smo jih ljudje posadili v vojaške čete ter odrede ali nadnje priklicali bolezen. Če nič drugega, so lepa v svoji žalosti. In prav povsod pristajajo. Ne poznam mesta ali velemesta, v katerem bi raslo preveč dreves. [...] Da, drevesa so povsem drugačna od ljudi – vsako je lepo in dobro. A baobab je vendarle lepši in boljši. Njegovo deblo je tako zajetno in mišičasto, krošnja pa tako široka in mogočna, da bi bil celo tisočletni hrast v primerjavi z njim videti majhen in mlad. Na drevesa, ki rastejo v njegovi bližini, pa meče senco slabotnosti in jim daje videz leskovih grmov. Ko baobab zagledaš, ne pomišljaš, k[e]r veš, da pred tabo rase sam presvetli cesar drevesnega rodu. Baobab ni nikoli videti mlad. Že ko je majhen, je njegovo deblo težko in debelo, veje pa napihnjene, nagubane in skrotovičene. Ko je mlad, je videti star, ko je velik in star, pa se v njegovi vejvenati krošnji zarišejo otroško dobrodušne poteze. Je starec v dojenčku ali dojenček v starcu, zato je obenem zaupljiv in vreden spoštljivega zaupanja. V sušni dobi nima listov in je videti na krošnjo obrnjeno drevo.¹⁸ Njegovo srebrno vejevje bi namreč lahko bila pahljača korenin, ki se hrani z modrino neba. Podoben je slonu; ogromen, težak, v čredi ali sam je plemenit posameznik, spokojen, neukrotljiv in nedoumljiv. Tako kot slon je tudi kruhovec, kakor prelepo imenujemo baobob v naših krajih, pravi čudež, ena sama preprosta veličastnost. Zato ni nič nenavadnega, da ga ljudje povsod, kjer raste – raste pa edinole v sušnih ter vročih afriških deželah – častijo kot sveto drevo. (Porle 1997: 85–86.)

7.5 Drevje kot simbol

Ljudski običaji v literaturi niso opisani samo kot folklorna posebnost, temveč kot značilen del kmečkega življenja. Postavljanje mlajev (v naših krajih večinoma smreke) je eden izmed bolj živih, saj je ponekod še živa navada na večer pred praznikom (tako osebnih /poroka, nova maša/ kot državnih, cerkvenih, občinskih) sredi vasi, na griču, pred cerkvijo ... postaviti lep mlaj. Mlaj izvira iz besede mlad in tako je že v besedi izražen pomen mlade vegetativne moči (ki naj bi vplivala na plodnost); mlaje pa še danes postavljajo zlasti mladi ljudje, potem pa okrog njih še plešejo oziroma ohranjajo nekatere šege (Ovsec 1991: 313). Pri postavljanju mlajev se simbolike drevesa življenja skoraj ne zavedamo več. Simbolične pa so tudi nekatere drevesne vrste. V pregledani prozi se drevo pojavi kot simbol slovanstva, vitalnosti, svobode in upora.

V *Jari gospodi* so Grobljani postavljali **mlaja** za prihod novega babinopoljskega župnika, ki se bo peljal skozi v Babino polje, naključno pa še za sodnika Vrbanoja: »Škarje naprej!«
velel je krčmar in hlapci ob desnem in levem mlaju so potisnili za nekoliko korakov naprej velikanske drogove, ki so sredi obeh obeljenih smrek, obpeti z debelimi verigami, podpirali težki drevesi. Tako se je za nekaj stopinj dvignil vsak mlaj, tičoč s spodnjim koncem v globoki jami.« (Kersnik ZD 3 1951: 284).

¹⁸ Na krošnjo obrnjeno ali prevrnjeno drevo je možna različica drevesa življenja ali svetovnega drevesa oziroma svetovne osi. *Slovar simbolov* (1995: 118) povzema, da je po vedskih tekstih ta prevrjenost posledica posebnega pogleda na vlogo sonca in svetlobe pri rasti bitij: življenje črpajo od zgoraj, od spodaj skušajo prodreti vanj. Vlogo korenin igra vejevje, korenine pa vlogo vejevja – življenje prehaja z neba in prodira v zemljo.

Z *Jamnico* Prežih postavlja vprašanje neke slovenske soseske v določenem zgodovinskem obdobju, in sicer v odsevu splošnega gospodarskega in političnega dogajanja na Slovenskem med obema vojnama. Vsakodnevno in praznično življenje ljudi natančneje predstavi tudi z opisi nekaterih običajev:

Jamniške lepe nedelje so bile znane daleč naokoli po svojih velikih in mogočnih slovesnostih, združenih s postavljanjem mlajev, streljanjem, godbami in veselicami, ki so včasih trajale po več dni zaporedoma. [...] Jamniške lepe nedelje so se že nekdanj odlikovale po postavljanju zelo visokih mlajev. V jamniških globačah so rasle neznansko visoke smreke, ki jih je bilo drugod težko najti. Najlepša drevesa je imel poleg grofa v svojih gozdovih Munk. In ravno Munk je za letošnji praznik dal za mlaj najvišjo smreko, kar jih je imel v gozdovih svojih dveh kmetij. (Prežihov ZD 7 1964: 27–28.)

Nadalje sta predstavljena pripravljane in krašenje – vaška dekleta so mlaj pod zelenim vrhom ovila z dolgim vencem iz hojevine, pod katerega so mu obesila velik, okrogel svitek iz rož, na vrh pa so možje pritrdili drog z veliko slovensko zastavo – in postavljanje mlaja, ki je bil tokrat visok 52 metrov, torej 4 metre višji od jamniškega zvonika.

V Finžgarjevem romanu *Pod svobodnim soncem* se srečujeta slovanski in bizantinski svet. Slovanski svet je zaznamovan s poganstvom, bizantinski s krščanstvom in prav ta verska (poleg kulturne, gospodarske, geografske) različnost povečuje drugačnosti dogajalnih prostorov. Slovansko domovanje, Svarunovo gradišče, ima čaščenju namenjen prostor – na hribcu zunaj gradišča stoji groblja, na kateri je »otresala mogočna lipa rumeno listje z vej in ga stala na žrtvenik, kjer je gorel ogenj.« (Finžgar ZD 4 1982a: 12). Ljubinica in vse mladenke so pod lipo tudi darovale Perunu lepa jagnjeta za zmago očetov. Lipa je tu torej **simbol slovanskega in poganskega sveta**.

Zbirko kratkih črtic, ki jih je Cankar zbral in izdal leta 1917 pod naslovom *Podobe iz sanj*, zaključuje *Kostanj posebne sorte* (1915). Kostanj, »čudo svojega plemena«, ki raste v »zeleni samoti«, predstavlja vitalnost in moč – gre za prispodobo oziroma parabolo. Pravljичni motiv zaklada pod kostanjem je uveden s sanjami enooke babnice Marjete. Ko koplje zaklad, z grozo odkrije, da nenavadni, mladost, veselje, ljubezen podarjajoči kostanj raste iz kupa človeških lobanj in kosti. Mož s čopičem in pentljo na koncu črtice izrazi pripovedovalčevo sporočilo, da razkošno novo življenje raste iz mnogih smrti. Kostanj tako lahko razumemo kot **simbol zmage življenja nad smrtjo**, torej vitalnosti, morda kot simbol zatiranega slovenstva in človeštva sploh. Pisatelj subjektivno prikazan kostanj tudi pooseblja. Personifikacijo oziroma antropomorfizacijo je moč zaznati tudi v ostalih avtorjevih obravnavanih delih.

Drevo smreke pa je kot **simbol svobode in upora** je najti pri Vorančevi *Požganici*. Močivski Petruh, protagonist imenovanega romana, je splezal »na eno izmed treh starih silnih in košatih smrek, ki so stale pri gonjah in bile daleč naokoli znane pod imenom »pri treh smrekah«; zoper vse s »krvjo zapisane postave« jih je začel klestiti pod vrhom. Njegov devetdesetletni ded je ob tem dejanju rekel: »Vrhov ne vidim, ali vidim, da je stelja na tleh. Zdaj verjamem, da je svoboda!« Ko pa je Petruh hotel oklestiti še drugi dve, da bi imeli stelje dovolj do svečnice, pa ga je ded opomnil: »Pusti oni dve za spomin! Ena je okleščena in bo svetu kazala, da je svoboda tu – a ostali dve naj se košatita dalje.« Ded se je nato spominjal in dejal, da so bile te smreke zadnjič okleščene osemindesetega leta – takrat, ko so Jazbinci še imeli pravico do njih, oklestil pa jih je bil ravno on. In ko ded naslednji dan umre, so ga pokrili prav s to steljo, z bršljanom in rdečimi nageljni (Prežihov 2004: 54–56). Pred zadnjim (tudi med podobami gozda izpostavljenim) požigom Požganice se je v sanjah enega od domačinov risala strašljiva podoba, pred katero je pobegnil v zavetje orjaškega macesna, »ki je stal v jami pod robom, čeprav je bil ta macesen do dve tretjini gol in čeprav je bilo smrtno nevarno, zatekati se k njemu, kajti bil je živ strelovod in je bil že od strele ves razoran.« (prav tam, 359). Ob tem macesnu so nato večer pred prvim majnikom zakurili kres, ki pa se je kasneje razširil v »ogelj ljudskega maščevanja«.

Simboliko je moč najti tudi v Jančarjevi prenovitvi frazema *na glavo pasti oziroma pasti nekaj v glavo*. Katarinin oče iz Jančarjevega romana ni želel, da bi hči odšla na romanje, zato se je odpravil na grob žene Neže k Svetemu Roku v upanju, da bi pokojnica svetovala ali pa morda v nebesih izprosila drugačno rešitev. Ko je z vročičnimi očmi in razbijajočim srcem hitel v hrib, mu je v glavi strahovito počilo:

Naglo se je obrisal in se ozrl okrog sebe, glava je bila naenkrat čista in trezna, nič več omotična, in vse je razumel: suha in mokra veja je padla po njem, naravnost na njegovo glavo, pravzaprav suhomokra, kakor je imel kasneje čas ugotoviti. Suha zato, ker je bila suha od jeseni in dolge zime, mokra pa zato, ker je bila mokra od pravkar zapadlega snega, razumel je, zakaj se je odlomila, spet je bil stari Poljanec, ki razume naravo okrog sebe, razumel je tudi in še bolj čutil, da je bila veja prekleto težka, ko mu je priletela na glavo. In ko je pogledal gor, proti zvoniku, proti britofu, kjer je ležala ona, proti nebesom, kjer je bila njena duša, in tudi proti bukvi, pod katero je sedel, je naenkrat vse razumel, bilo je visoko znamenje, saj je tudi priletelo z visoke bukve. Tako očitnemu znamenju se ni bilo več mogoče upirati. To je bilo hujše od škofa, tudi trše. Naj gre, naj se zgodi, kar se ima zgoditi, zgodi se božja volja, mora se zgoditi, pravkar mu je bilo sporočeno: sedi pod HISHNI SHEGEN z obvezano glavo, Poljanec, bodi vesel, da ti ne crkne pram in da ti ne gori hiša, in pusti otroka, skoraj tridesetletnega, pusti dekle, naj gre svojo pot. (Jančar 2000: 56.)

Na to bukovo vejo, ki je udarila v glavo starega Poljanca, se je večkrat spomnila Katarina, ki bi šla na svojo pot tudi, če njenemu očetu visoka bukev ne bi pomenila nekega znamenja (prav tam, 57).

7.5.1 Leseno orodje in lipova pravda

Kot nasprotje simbolnemu pa je gotovo vsakdanja raba posameznega drevja oziroma izbranega lesa za **orodje**, pohištvo. V pregledanih tekstih se večkrat pojavi lesena kmečka kultura: javor(je)ove mize, lesene (hrastove) klopi in vrtno lope pa kozolci, žage in celo domovanja preprostih vaških ljudi. Omenjene so tudi brezovke, šibe, leskove palice, vozovi in kočije, a dosledno ta stvarnost ni bila opazovana. Najzanimivejši v zvezi z lesenimi pripomočki so izseki iz *Martina Krpana z Vrha* (1858), kjer Levstik spregovori o Krpanovi mesarici. Te sicer pretirane, a veristične scene pa je možno interpretirati tudi simbolno. Cesar je Krpana peljal v »orožnico«, da bi si izbral primerno orožje, a ker ga tam Martin ni našel, sta se napotila v kovačnico, kjer si je izdelal mesarici podobno orožje. »Ko to izgotovi, gre na cesarski vrt in poseka mlado, košato lipo iznad kamnite mize, kamor so hodili gospoda poleti hladit se.« Cesar je bil nejevoljen, ker je posekal cesaričino najljubšo lipo, a Krpan odgovori: »Drevo je drevo! Jaz pa moram imeti les nalašč za svojo rabo, kakršnega v boju potrebujem.« Krpan najprej naredi »toporišče mesarici, potem pa obseka pol sežnja dolg ter na enem koncu jako debel kij.« (Levstik ZD 4 1954: 42). To, da se je Brdavsov meč v boju globoko zadrl v mehko lipovino, je bila Krpanova bojna zvijača. Njegov načrt je preprost in naraven – lipo na dvoru je posekal zato, ker je kot kmečki človek poznal lastnosti lipovine. Scena z lipo po besedah Mirana Hladnika (2006)¹⁹ kaže na eno izmed legendarnih dejanj Krpanovega zavetnika sv. Maritna, in sicer gre za svetnikovo misijonarsko dejanje sekanja poganskega drevesa. Za uspešen boj je cesar zmagovalcu namenil plačilo, cesarica pa je bila še vsa razburjena zaradi posekane lipe, zato je zbranim in Krpanu povedala nekaj krepkih besed. Zadnji se je zavoljo tega odločil takoj ter brez nagrade posloviti od dvora in Dunaja: »Pa tudi, kdo bi si mislil, da lipove pravde še zdaj ni kraja ne konca? Ali je bilo tisto drevesce vaš bog ali kaj? Tak les raste za vsakim grmom [...] Deske si bom znesel na dvorišče in, ako jih bo premalo, potlej bo pa drevje zapelo. Vse bom posekal, kar mi bo prišlo pod sekiro, bodisi lipa ali pa lipec, hudolesovina ali dobroletovina,²⁰ nad kamnito ali nad leseno mizo« (49).

¹⁹ Mi smo Krpanovi, <http://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2006/001597.html>.

²⁰ Hudolesovina je drenovina, dobroletovina, pravzaprav dobrovitovina, pa je kalina ali kozja bradica (Levstik ZD 4 1954: 502).

7.6 Drevje v jeziku

Da so drevesa (grmovne vrste in gozd) s svojimi imeni slovenskemu človeku blizu, se manifestira tudi v jeziku, predvsem v **zemljepisnih lastnih imenih krajev**. Na opisan način poimenovani kraji, ki so jih avtorji izbrali za nekatera svoja dogajališča, so: Borje, Brinovo brdo, Dolgolesje, Drenovo, Grm, Jelovo brdo, Leskovo brdo, Leševje, Polesek, Prilesje, Rogovila, Topolovec, Vrbnje, Zabrezje, Zalesje.

Jezik bogatijo tudi **metafore**, in sicer v romanu *Na klancu* peto poglavje nosi pomenljiv naslov Vzbrstela je mladika, ki kaže na upanje vzbujajoč Lojzetov odhod v šole: »Zgodilo se je veliko – fant s klanca je šel namreč študirat. To se pravi, na posušenem drevesu je pognala mladika.« (Cankar ID 2 1952: 128).

Hrast se kot sveto drevo pojavlja v različnih izročilih, naklonjenost uživa zaradi svoje zunanje mogočnosti, gotovo tudi zato ker privlači strelo; povsod je hrast tudi sinonim moči, verjetno prav zaradi omenjenega zunanjega vtisa, ki ga daje odraslo drevo. Ni naključje, da je v latinščini za hrast in moč ena beseda (*robur -oris m*), simbolizira pa tako moralno kot fizično moč. S podobo o padajočem hrastu je pisatelj skušal predstaviti usodo Sodnika, najbogatejšega in najmogočnejšega v vasi, ki je v nastajajočo tovarno največ vložil, tako pa tudi največ izgubil: »Ko pade košati hrast v gozdu, podere in potegne s sabo to in ono manjše drevo, ki stoji poleg njega.« (Stritar ZD 4 1954a: 111). Kasneje preberemo: »[V] ponosni hrast lete strele srditega neba, on je razkačenemu viharju igrača, pritlikavemu grmovju pod njim ni se bati ne strele ne viharja: kar se imenitnega godi v človeškem življenju, vrti se navadno ob imenitnih, visokostojnih osebah, ostali smo skromni gledalci in poslušalci.« (prav tam, 153).

Jurčič je v *Cvetu in sadu* zaljubljenega človeka z mislijo na Pavlino primerjal z brezo:

V zgodnji pomladi se obleče bela breza z omladnim, srce razveseljujočim zelenjem in ponosno stoji kakor prvi kras novo zbudene narave sredi drugih še golih dreves. Pa od severa dahne hladna sapa, mrzla burja potegne, kakor tat pride ledena slana prenočit v log – in žalostno pozebejo zgodnje mladike z lepim zelenjem. Pač da sonce poznejše pomladi in vročega poletja brezi drugo opravo podari, a posušene mladike ostanejo žalosten sled nesreče do pozne jeseni. (Jurčič ZD 6 1953: 27.)

V nadaljevanju sledi **primerjava** prezgodnje ljubezni s prezgodaj cvetočo češnjo: »Če češnja na spomlad, po zgodnjih toplih sončnih žarkih privabljena, rano začne cvesti, verjemi, da sadu ne bode, zobati ne bode kaj, slana pobere drevi vse in za drugi razcvet je pa navadno že prekasno. Kar počasi raste, traja dolgo.« (prav tam, 302).

Čarobna moč narave, predvsem dreves v pravljичnem romanu je bila že predstavljena. Ob tej lastnosti se pojavlja tudi zanimiva **komparacija** z delom drevesa – lubjem. Popotnik je s svojo močjo Štafuro (ta je predstavnica črne magije), prisilil, da se je začela slačiti, a ker se je slačila zelo dolgo, pa še ni bila gola, je Boškin »zamahnil nad njo s tanko lesko. Zasičalo je skozi zrak in zažvižgalo nad njo ter ji v hipu prerezalo oblačila [...] Prerezana oblačila so se odluščila kot skorja s suhega debla.« (Tomšič 1991: 138).

7.7 Povzetek podob in vlog posameznih drevesnih vrst

Poglavje zaključujejo povzetki vseh pojavitev posameznih drevesnih vrst v pregledanem korpusu slovenskih proznih besedil, poleg so navedeni avtorji, pri katerih je predstavljeni motiv upodobljen, časovno sosledje ubeseditve pa ni upoštevano.

Hišne in sadne drevesne vrste

Lipa: je napogostejša vrsta z vlogo vozlišča, in sicer na dvorišču, vrtu pa pred cerkvijo, le-ta je realizirana s podobo košatega drevesa, ki nudi senco, pod njim pa je pogosto klop: srečujejo se družinski člani med seboj (obedi, pogovori) in s svojimi ali z gostilniškimi gosti (vozniki, popotniki, trgovci) (Jurčič, Stritar, Kersnik); posamezniki pod drevesom prebirajo knjige, premišlujejo, počivajo, posedajo, se pogovarjajo in pripovedujejo (Levstik, Jurčič); ob žeganjih se je pod njimi plesalo (Kersnik); je tudi antropomorfizirana, saj klepeta s hruško (Porle); predstavlja simbol slovanskega in poganskega sveta, pod njo je žrtvenik (Finžgar); kot motiv se nahaja tudi na panjski končnici (Pregelj); lipov les je uporabljen za izdelavo mesarice, ki pa povzroči spor, zamero in pravdo (Levstik).

Oreh: najpogostejše ima vlogo vozlišča, in sicer na dvorišču, vrtu in gozdnem robu, predvsem njegova senca, klop pod njim in razgled ponujajo prostor družinskim obedom in pivcem ter posameznikovim premišljevanjem, branju, molitvi, joku, pogovorom (večinoma o ljubezni) z zaupniki (Jurčič, Stritar, Kersnik); navzoč je v opisu dogajalnega kraja (Tavčar); pojavi se kot tema pogovora med protagonistoma (Jurčič) in v podobi zakletega drevesa (Trdina).

Hruška: pojavlja se v vlogi vozlišča na dvorišču in gozdnem robu: nudi prostor za delo, srečanje s pripovedovalko lokalnih zanimivosti, počivanje, branje knjig in časopisov ter kajenje (Stritar, Trdina); predstavljena je tudi kot prostor preprečenega samomora (Jurčič). Vrsta hruške tepka se pojavlja v primeri (Porle) in je tudi antropomorfizirana (Cankar); opravlja mesto vozlišča, in sicer kot prostor očetovega druženja z otroki ter kot možen prostor očetovega groba (Prežihov).

Jablana: kot vozlišče na vrtu je primerna za poležavanje (Stritar); nudi zavetje spečima romarjema (Jančar); ima vlogo vislic, na katerih kaznujejo popotne ljudi (Jančar); v spominih so navzoče posamezne domače slovenske vrste s svojimi sadeži: bobovci, carjeviči, kosmačke (Porle).

Češnja: v vlogi vozlišča na vrtu se pojavlja kot prostor srečevanj in zavetja zaljubljenca, kasneje pa kot spomin na nezvestobo (Tavčar); navzoča je pri opisu dogajalne pokrajine (Tavčar); lepota češnjevega cvetja oziroma cvetoče češnje je uporabljena v primeri (Tavčar, Jurčič); češnja črnica je kot osrednji motiv tudi predmet skrbi, prostor slovesa zaljubljenih in nesreče (Tavčar).

Sliva: navzoča je v podobi daru oziroma poboljška, ki s svojimi sadeži posamezniku predstavlja pomemben vir zaslužka, hkrati pa je posreden vzrok nesreče in posledično smrti (Tavčar); kot češplja pa je imenovana v spominski podobi domovine ter kot prostor samomora (Möderndorfer).

Oljka: kot antropomorfizirano bitje se pogovarja, nudi zavetje in varnost posamezniku (Tomšič).

Granatno jabolko: pojavi se kot osrednji motiv pripovedovane legende o svojem nastanku (Bartol).

Kostanj: izpostavljena je vloga vozlišča na vrtu in v parku, pojavlja se tudi ob poteh, kjer daje prostor za pogovore, premišljevanja, ljubezenske izpovedi in spoznanja, običajno je v senci pod njim klop, ponuja pa se tudi lep razgled in možnost sanj (Kersnik, Cankar); košata krošnja pticam nudi zavetje in varnost ter omogoča prepoznavanje časa in prostora (Sosič); je prebivališče vil (spremenijo se namreč v drevesa) (Tomšič); predstavlja tudi simbol vitalnosti in mladostne moči (Cankar); hkrati pa je antropomorfizirana drevesna vrsta (Tomšič, Cankar).

Parkovne in gozdne drevesne vrste

Hrast: v vlogi vozlišča se s klopjo in razgledom pojavi na vrtu in gozdnem robu (Stritar); posamezniku nudi zavetje pred volkovi (Finžgar), rokovnjaški skupnosti prostor za srečanje z vodjo (Jurčič); hkrati ima tudi vlogo vislic (Jurčič); ima čarobno moč in je antropomorfiziran (Kersnik, Tomšič); vrsta cer je tudi prebivališče vil (Tomšič); izpostavljena je tudi mogočnost te drevesne vrste (Porle), v primerjavi pa so občudovane lastnosti nedotaknjenosti in neobčutljivosti (Stritar).

Smreka: ima vlogo zavetja vojakom pri sestankovanju, kuhanju in premišljevanju (Zupan); njena posebna simbolna podoba je navzoča pri običaju postavljanja mlajev za praznike (Kersnik, Prežihov); nosi tudi simbolni pomen svobode (Prežihov), smrekov gozd v spominih pa je simbol mladosti (Cankar).

Macesen: živ strelovod in goreč hkrati kot simbol upora (Prežihov).

Bukev: navzoča je vloga vozlišča, in sicer se pojavi na robu gozda, kjer je tako primeren prostor za ljubezenska srečanja, priznanje in poljub (Kersnik); je ena od antropomorfiziranih drevesnih vrst (Kersnik); padec bukove veje na glavo pomeni tudi božje znamenje (Jančar).

Breza: navzoča je s svojim značilnimi zgodnjimi zelenimi listi, in sicer v podobi prezgodaj brsteče breze v primeri za (pre)mladega zaljubljenega človeka (Jurčič).

Vrba: ima čarobno moč, s katero lahko posameznika varuje pred sovražnikom (Kersnik, Jurčič); pojavlja se ime bekači, in sicer gre za posebno istrsko vrbo, ki navadno raste ob vinogradih, ki pa je tudi antropomorfizirana (Tomšič).

Platana: s svojo košato in široko krošnjo daje veliko sence, zato se kot vozlišče nahaja v parku in nudi prostor za posedanje (Stritar).

Trepetlika: predstavljena je z vlogo vozlišča na zapuščeni pristavi, kjer nudi tihoto, samoto in počivanje (Kersnik).

Dobrovita: s svojimi tankimi šibami se pojavlja v primeri (Tavčar).

Boabob: pojavi se kot značilno afriško drevo, natančno predstavljen s svojimi lastnostmi, ki ga delajo za sveto drevo (Porle).

Bor: predstavlja domovanje vil (Tomšič); nudi možnost in zavetje srečanja (Tomšič); označen je tudi z antropomorfiziranimi lastnostmi (Jurčič, Tomšič).

Brin: sicer zimzelena grmovnica, a je zanimiva njegova vloga prostora za hrambo denarja, saj po stari veri menda preganja zle duhove (Tavčar).

Leska: listnata grmovnica, za katero je (tako tudi za dren) značilna čudežna moč (Tomšič).

Javor: pogosto je imenovana javorova/jeva miza kot pomemben del notranjosti kmečkih hiš.

Magnolija: kot okrasno drevo v parku ponuja slikarski motiv (Kersnik).

8 ZAKLJUČEK

Obravnavano gradivo 62 besedil, izdanih od 1858 do 2006, v času ni enakomerno in izčrpno zajeto, zato bodo povzetki tem gozda, drevja, vrta in parka zgolj skušali nakazati spreminjanje podob oziroma vlog obravnavane predmetnosti v slovenski prozi. Povzetki iz poglavij o gozdu, drevju, parku in vrtu v slovenskem pripovedništvu, ki so tabelarno prikazani (brez pojavljanja v jeziku, ki je nalogi dodano zgolj kot zanimiva realnost našega prostora in časa), so podkrepjeni še s podobnim motivi (zapisani so v oglatih oklepajih) iz Hladnikovih podatkovnih zbirk kmečke povesti in zgodovinskega romana (iskalni nizi: gozd, drevo, vrt/park).

Iz obdobja med romantiko in moderno je v obravnavo od 62 vključenih 34 besedil; od tega je tema **gozda** navzoča v 28 (82,3 %) tekstih. Najpogostejše gozd prostor nudi lovu: prevladuje lov kot prostočasna dejavnost, zanemarljiv pa ni motiv divjega lova in nesreče; sledi vloga doma (pastirju, drvarju, Kurentu), zavetja (dolini, vasi) in pribežališča (rokovnjačem, vojski) ter vloga prostora srečanj, med katerimi prevladujejo ljubezenska, eno pa je še družinsko; nato je gozd predstavljen posredno preko delavcev (drvarjev in oglarjev) in kot bogastvo; samo v tem obdobju in v bajkah je gozd realiziran kot prostor vrtov z rajsko podobo (gaj, cvetnik, vrtec). Pestrost podob in vloge gozda je verjetno posledica vpliva romantike, kjer narava dobi nove razsežnosti, slike, povesti in romani pa so bili namenjeni veselju in izobraževanju preprostega kmečkega človeka, ki mu je bil svet gozda blizu, prav tako pa tudi samim avtorjem. V časovnem izseku moderne je med 17 obravnavanimi besedili z gozdom povezanih 8 (47 %), torej najmanj besedil v primerjavi z drugimi obdobji, in sicer je vloga gozda prostor dela; sledi gozd kot prostor, primeren sanjam in premišljevanju, ter gozd kot simbol oziroma spomin. Zadnje je za novo romantiko pričakovati, podobno je z odstotkom pojavitev, saj so za pisatelje zanimivejša notranja stanja človeka. Obdobje ekspresionizma, socialnega realizma in proze NOB so od 5 besedil 4 (80 %) tematsko povezana z gozdom: prevladuje vloga gozda kot prostora za delo in delavce, predvsem tesače (proletarizacija kmeta), to potrjuje tudi primerjalni korpus, ki pa kaže na pogosto ne varno vlogo gozda (kot prostor nesreče, uboja); pojavi se tudi gozd kot vir bogastva zaradi lesne trgovine, izpostavljena pa je vloga gozda kot simbola socialno-narodne zavesti. V sodobno književnost sodi 6 obravnavanih besedil, 4 (66,7 %) nosijo podobo gozda, in sicer so gozd prvič pojavi kot sovražnik (med zgodovinsko snovjo in kot nasprotje zavetju), nato pa še v asociaciji oziroma v spominu. To obdobje vsebuje tudi najmanj pestro gozdno motiviko. Skozi vsa

obdobja se gozd torej pojavlja v 44 besedilih (71 %). Konstantna vloga gozda sodi v kategorijo simbol, asociacija, spomin; največkrat je gozd v vlogi prostora dela in delavcev ter lova, v vlogi varnosti (kot dom, zavetje, pribežališče) in kot vir bogastva. Precej pogost je tudi gozd v vlogi prostora smrti (v nesreči, pri delu ali v uboju in samomoru) ter motiv požiga gozda.

Prevladujočemu poetičnemu realizmu prvega obdobja **vrt in park** ustrezata 14 besedilom (47 %): najpogostejša vloga je prostor ljubezenskih srečevanj, tudi dveh v preddogajelnem času, in je pogosto dodatno predstavljen z vrtnimi elementi, kot so čebeljnjak, koliba/lopa, ribnjak, cvetlični vrt pa je izpostavljen enkrat; opaziti je, da pisatelji dogajanje radi postavljajo v tipično vaško okolje s pričakovanimi vrtovi; nadalje je (romantična) podoba vrta kot odraz junakovega počutja; enkratna je, sicer skopa, podoba benečanskega vrta. V obdobju nove romantike sta vrt in park navzoča v 9 besedilih (53 %), in sicer najpogosteje v vlogi predmeta, ki vzbuja upanje in hrepenenje oziroma predstavlja nedosegljivo okolje (v nalogi so te pojavitve združene v opoziciji lepota – tujost); sledi rajska podoba; enkratna pa je tudi podoba bizantinskih vrtov, taka je tudi pojavitev vrta v zgodbenem okviru. V naslednjih med- in vojnih letih je med besedili najmanj takih, ki konkretizirajo vrt ali park, pojavi se le v enem besedilu (20 %), a je v tem zelo intenzivno navzoč. Gre namreč za iluzijo rajске podobe perzijskega tipa vrtov, ki je prostor dogajanja, ljubezni (srečanj, spočetij), usodnih spoznanj; v preddogajelnem času pa je kot prostor srečanja izpostavljen še en vrt. Vloga vrta se večkrat pojavlja v podrejeni funkciji prostora, na katerem raste drevo, ki predstavlja vozlišče, torej je podoba vrta zapostavljena. Podobno je v obravnavanih besedilih, saj med njimi ni nobenega z neposredno izraženo pojavitvijo vrta. V vseh časovnih razmejitvah je prisotna vloga preddogajalnega prostora, predvsem ljubezenskih srečanj, zanimive so tuje podobe vrtov, ki se z izjemo enega pojavita v zgodovinskih romanih, ki po snov segajo v širši prostor. Vseh besedil s podobo vrta in parka je med obravnavano prozo 26 (42 %).

Med izbranimi teksti iz prvega obdobja je tistih z obravnavano podobo **drevja** 21 (75 %). Najbolj prepoznavna vloga drevja je poimenovana vozlišče in je geografsko dodatno označena: na dvorišču, v vrtu/parku in gozdu. Vsebuje veliko podob, kot so srečevanje domačih, sosedov, znancev, zaljubljenih, gostov, prostor majhnih opravil, pogovorov, najpogosteje se pojavlja na dvorišču, najmanjkrat v gozdu, ljubezenska srečanja pa najpogosteje nudi drevje na vrtu; sledita pravljlična moč in vloga drevja kot prostora smrti

(obešanje, nesreča); naslednji vlogi, ki se pojavljata tudi skozi ves čas, sta drevje kot motiv in tema ter mlaj kot simbol. V naslednjem obdobju je drevje navzoče v 7 besedilih (41 %): enako zastopane so tri vloge, in sicer vozlišče v parku, predmet hrepenenja in simbol – kot osrednji motiv in najbolj pričakovana pojavitev. Obdobje, za katerega so značilne gospodarske reforme, politične in družbene revolucije, v izbranih delih 4 (80 %) kažejo na vlogo drevja: največkrat pričakovano v simbolni vlogi je drevje zastopano prav tu; prisotne so še enako pogoste kategorije vozlišča, smrti, teme in sanj. Podobe drevja so navzoče v vseh, torej 6 (100 %) besedilih zadnjega obdobja: največkrat se pojavi drevo v vlogi zavetja; sledi vloga prostora smrti ter predmeta premišljevanja. Drevje je edini ekosistem, ki v nekem obdobju (sodobnosti) eksistira v vseh besedilnih primerih (a ne z vsemi pojavitvami), kljub temu pa ga je med vsem besedili najti v 38 (61,3 %). Med posameznimi drevesnimi vrstami so najpogostejše in z najrazličnejšimi vlogami pojavljajo lipa, oreh, kostanj med hišnimi vrstami, med gozdnimi pa hrast, smreka, bukev. Enkratne in celostne podobe je deležen afriški kruhovec boabob (seveda iz potopisnega romana), ki je poleg granatnega jabolka najbolj eksotična drevesna vrsta.

Gozd, drevje, vrt in park imajo nekatere vloge in kategorije enake: npr. prostor srečanja oziroma vozlišče, element neresničnosti (pravljичnost, rajskost), vloga zavetja (kolektivu in posamezniku), prostor ali predmet sanj, hrepenenj, premišljevanj. Podoba nastanka imena gozda prav tako ni navzoča samo v ljudskem izročilu, nekatera zanimiva zemljepisna poimenovanja so razložena tudi med avtorskimi teksti. Gozd in drevje nosita skozi ves čas tudi višji smisel kot simbol ali spomin. Poleg najpogostejše vloge vozlišča pri vseh obravnavanih okoljih je presenetljivo število literarnih oseb, ki opravljajo različna gozdna dela, in pogosti ter natančni opisi teh opravil. Seveda je vrednotenje delavcev in njihova moralna drža različna, a ta podoba resnično kaže na utilitarističen in izkoriščevalski ali pa vsaj nadrejeni odnos do naravnega okolja. Podobno visoko je tudi število (mladih) lovcev, predvsem konec 19. in na začetku v 20. st., ki se z lovom ukvarjajo, kot se danes mladi s športom, v prostem času; divji lov pa je glede na podrejenost slovenskega življa in tedanje predpise pričakovan pojav. Glede na opisane odnose človeka do teh okolij ne preseneča pogosta raba te predmetnosti v delih, prav tako ne antropomorfizacija (implicitna v kategoriji doma ... oziroma v opoziciji ne/varnosti) in uporaba nekaterih besednih zvez.

Tabela 1: Pojavitve gozda skozi čas.

Podobe gozda skozi čas:	1849–1899	1900–1918	1919–1949	1950–2006
prostor okvirne zgodbe	preddog. (1), (1)			
dom, zavetje, pribežališče	(6), [beguncu 1]	(1)	(1), [obrobnežu 1]	(1), [rudarjem 1]
prostor srečanja	(1), ljubezen. (5)		ljubezen. (1), [ljubezen. 1]	
prostor izleta, poti	(1)	(1)		romanja (1)
prostor sanj, premišljevanj	(1)	(2)		
prostor smrti	poskus umora (1), (1), samomor (1)	posreden vzrok (1), [posilstvo 1]	[posreden vzrok 1, poskus samomora, nesreča 3, uboj 1]	povodenj (1)
prostor požiga		[zažig iz maščevalnosti 1]	kres v požar (1), [požig 1]	
vzrok spora	(2)	preddog. (1)	[borba za pravice v skupnih gozdovih 1]	
sovražnik				(2)
delavci	drvarji (3), oglar (2), [izdelava plamenic 1]	sezonski delavci (1), [gozdar 2]	tesači (3), nadgozdar (1), [oglar 1, gozdar 4, vojaki sekajo 1]	
delo	nabiranje vej (2), skrb (1), [gozdarjenje 1]	steljaraja (1), nabiranje vej (1), skrb in nega (1), nesreča (1), [sezonsko (1)]	steljaraja (2), žnuranje ... (1), nesreča (1), [sezonsko 2, nesreča 2; zapor 1]	
bogastvo	gospodarjenje (1), (2), dodatni zaslužek (3)		trgovanje (2), [izsekavanje/krčenje 2, dražba 1]	
lov	prosti čas (7), nesreča (2), divji lov (2), [nesreča 1]		[divji lov 2, kazen 1]	[polhanje 1]
simbol asociacija spomin	(1)	mladosti (1) (1)	socialno-narodne zavesti (1)	(1) (1)
prebivališče čudežnih bitij prostor (rajskega) vrta	rajske ptice (1) gaj (1), vrtec (1), cvetnik (1)			sovražnih (1)

Tabela 2: Pojavitve vrta in parka skozi čas.

Podobe vrta in parka skozi čas:	1849–1899	1900–1918	1919–1949
del v opisu dogajališča	(3)	prostor okvir. zgodbe (1)	[Zoisov botanični vrt 1]
prostor srečanja	preddog. ljubezen. (2), ljubezen. (7)	preddog. ljubezen. (1), ljubezen. (1), [ljubezen. 1]	preddog. (1), ljubezen. (1)
vrtni elementi	lopa/koliba (3), cvetnjak (1), ribnjak (2), čebelnjak (3)	lopa (1)	
prostor sprehoda, izleta	(1)	(1)	
vrt kot upanje		(1)	
vrt in park kot predmet hrepenenja		(4)	
rajska podoba	v gozdu (2)	(2)	(1)
tuji vrt	benečanski (1)	bizantinski (1)	perzijski (1)
delo v vrtu	skrb za živali in rastine (1)		
vrt kot odraz junakove notranjosti	(2)		

Tabela 3: Pojavitve drevja skozi čas.

Podobe drevja skozi čas:	1849–1899	1900–1918	1919–1949	1950–2006
vozlišče: a – na dvorišču b – v vrtu/parku c – v gozdu	(8a), ljubezensko (1a) (4b), ljubezensko (4b) (2c), ljubezensko (3c)	(2b)	(1b)	
zavetje	posameznikom (1)	posameznikom (1)		vojakom (1), posameznikom (3)
prostor smrti nesreče	kazen obešanje (1), poskus (1) nesreča in smrt (1), nesreča (1)	nesreča pri delu (1)	vzrok smrti pri delu (1) [pri plezanju na drevo 1]	kazen obešanje (1), samomor (1) vzrok smrti v ujmi (1), [podrto drevo 1]
pred. premišljevanja slikarski motiv tema pogovora	(2) (1) (1)	(1)	(1)	(2)
drevje v spominih			sanje (1)	spomin (1)
predmet hrepenenja		(2)	[predmet čaščenja 1]	
pravljичnost/čarobna moč drevja, tuje drevje	(4)			(1) (1)
drevje kot simbol	mlaj (1)	poganskega in slovanskega sveta (1), vitalnosti (1)	mlaj (1), svobode (1) in upora (1)	veja (1)

9 VIRI IN LITERATURA

Vladimir Bartol: *Alamut*. Ljubljana: Založba Sanje, 2001.

Ivan Cankar: *Izbrana dela*, 2; 3; 5; 6. Ur. Boris Merhar. Ljubljana: CZ, 1951; 1952; 1952a; 1953.

– – *Zbrano delo*, 12; 13; 17; 21; 23. Ur. France Bernik; Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS, 1970; 1973; 1974; 1974a; 1975.

Fran Saleški Finžgar: *Zbrano delo*, 1; 4. Ur. Jože Šifrer; France Bernik. Ljubljana: DZS, 1982; 1982a.

Drago Jančar: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.

Josip Jurčič: *Zbrano delo*, 3–7. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS, 1965; 1951; 1967; 1953; 1956.

Janko Kersnik: *Zbrano delo*, 1–3. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS, 1965; 1965a; 1951.

Zofka Kveder: *Zbrano delo* 1. Ur. Katja Mihurko Poniž. Maribor: Litera, 2005.

Fran Levstik: *Zbrano delo*, 4. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS, 1954.

Vinko Möderndorfer: *Nespečnost: Pripovedovanje v 31 spominjanjih*. Ljubljana: CZ, 2006.

Sonja Porle: *Črni angel, varuh moj*. Ljubljana: CZ, 1997 (Zbirka S poti).

Najlepši slovenski miti in legende. Ur. Dušica Kunaver in Brigita Lipovšek. Ljubljana: MK, 2004 (Zbirka Slovensko izročilo).

Ivan Pregelj: *Tolminci*. Ljubljana: MK, 1965 (Zbirka Kondor, 76).

Prežihov Voranc: *Zbrano delo*, 7; 8. Ur. Drago Druškovič. Ljubljana: DZS, 1964; 1965.

– – *Samorastniki: Koroške povsti*. Ljubljana: MK, 2000 (Zbirka Klasiki Kondorja, 35).

– – *Požganica: Roman iz prevratnih dni*. Ljubljana: DZS, 2004 (Zbirka Slovenska zgodba, 17).

Marko Sosič: *Balerina, Balerina: Kratki roman*. Trst: Mladika, 1997.

Josip Stritar: *Zbrano delo*, 3; 4; 6. Ur. France Koblar. Ljubljana: DZS, 1954; 1954a; 1955.

Ivan Tavčar: *Zbrano delo*, 3. Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: DZS, 1966.

– – *Cvetje v jeseni*. Ljubljana: MK, 2003.

Marijan Tomšič: *Óstrigéca*. Ljubljana: Mladika, 1991.

Janez Trdina: *Zbrano delo*, 6; 7. Ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1954; 1955.

Vitomil Zupan: *Menuet za kitaro: Na petindvajset strelov*. Ljubljana: DZS, 1999.

- Boštjan Anko: Estetska funkcija gozda. *Estetska funkcija gozda. Zbornik republiškega seminarja*. Ur. Boštjan Anko. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988. 11–22.
- – O lepoti drevesa. *Estetska funkcija gozda. Zbornik republiškega seminarja*. Ur. Boštjan Anko. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988. 113–22.
- – Gozdnatost. Gl. ur. Marjan Javornik. *Enciklopedija Slovenije*, 3. Ljubljana: MK, 1989. 341–42.
- Tina Bau: Simbolika gozda in gozdnih bitij v Trdinovih bajkah. Ur. Marijan Dovič. *Janez Trdina med zgodovino, narodopisjem in literaturo*. Ljubljana: Založba ZRC; Novo mesto: Založba Goga, 2005. 139–52.
- Yves Chevrel: Literarne raziskave in Stoffgeschichte: Komparativistični predlogi. Prevedla Tone Smolej in Gregor Perko. *Tematologija: Izbrana poglavja*. Ur. Tone Smolej. Ljubljana: Študentska založba, 2007. 17–23.
- Lado Eleršek: *Knjiga o gozdu: O njegovem pomenu, lepoti, podrobnostih in sestavi*. Golo Brdo: Samozaložba, 2001.
- Greg Garrard: *Ecocriticism: The New Critical Idiom*. London, New York: Routledge (Taylor & Francis Group), 2004.
- Iztok Geister: *Gozd skušnjav*. Ljubljana: Samozaložba, 1990.
- Miran Hladnik: *Mi smo Krpanovi*. Maj 2006.
- [Http://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2006/001597.html](http://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2006/001597.html).
- – *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- – Slovenska kmečka povest: Podatkovna zbirka. Postavljeno 10. 3. 2003, zadnja obnova 12. 11. 2003. <http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/kmpov/>.
- – Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka. Postavljeno 16. 10. 1999, zadnja obnova novembra 2003. <http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/zgrom/>.
- V. N. Ivanov, V. N. Toporov: Slovanska mitologija. *Nova revija* VIII/87–88 (1989). 1006–13.
- Jelka Kernev Štrajn: O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »ne-človeške subjektivnosti« v literaturi. *Primerjalna književnost* XXX/1 (junij 2007). 39–53.
- Simona Klemenčič: Gozd v slovenskih zemljepisnih imenih. *Gea: poljudnoznanstvena revija* XI/11 (november 2001). 66–67.
- Marko Kmecl: Gozd v slovenski umetnosti. Ur. Ciril Remic. *Gozdovi na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1975. 280, 297–302.
- Tomaž Kočar: Gozd in drevje v krajevnih imenih na območju Ljubljane in okolice. *Gozdarski vestnik* XLIX/2 (1991). 102–5.

- Rado Kokalj: Lepota drevesa in gozda v slovenski ljudski pesmi. Ur. Boštjan Anko. *Estetska funkcija gozda. Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988. 47–65.
- Janko Kos: *Romantika*. Ljubljana: DZS, 1980 (Literarni leksikon).
- Edo Kozorog: O gospodarjenju z gozdovi v slovenski literaturi. *Gozdarski vestnik* XLIX/8 (1991). 321.
- Dušan Mlinšek idr.: Gozd. Gl. ur. Marjan Javornik. *Enciklopedija Slovenije*, 3. Ljubljana: MK, 1989. 334–36.
- Anton Ocvirk: *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936. 95.
- Damjan J. Ovsec: *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus, 1991 (Zbirka Sopotja). 306–34.
- Daniel-Henri Pageaux: Uvod v imagologijo. Priredil in prevedel Tone Smolej. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ur. Tone Smolej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002. 5–20.
- Stanko Perk: *Ljudska modrost*. Ljubljana: Kmečki glas, 1996.
- Janez Pirnat: Drevo in gozd kot simbola. Ur. Boštjan Anko. *Estetska funkcija gozda. Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988. 31–46.
- Pregovori in reki: Leto in dan v slovenski ljudski modrosti*. Ur. Iztok Ilich. Ljubljana: DZS, 2004.
- Irena Rozman: Bivalni vrt. Ur. Nataša Skrt Kos. *Knjiga o vrtu: Vse o bivalnem in biološkem vrtu*. Ljubljana: Založba Centralnega zavoda za napredek gospodinjstva, 1987. 7–177.
- Stefan Simonek: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojanoviču. *JiS* XLIX/6 (2004). 80–90.
- Polona Sketelj: *Več od zlata in srebra nam sadno drevje da ...* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1998.
- Slovenska krajevna imena*. Ljubljana: CZ, 1985 (Leksikoni CZ).
- Tone Smolej: Cankar kot sprejemnik Zolajevega romana L'Oeuvre. *JiS* XLII/1 (1996–1997). 21–30.
- – Prespektive imagologije. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ur. Tone Smolej. Ljubljana:

- Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2002. 21–29.
- – Uvod. *Tematologija: Izbrana poglavja*. Ur. Tone Smolej. Ljubljana: Študentska založba, 2007. 9–13.
- SSKJ. SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; Ljubljana: DZS, 1994.
- Marko Snoj: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: MK, 1997 (Zbirka Cicero). 196, 745.
- Jožko Šavli: *Slovenska znamenja*. Bilje: Studio Ro, Založba Humar, 1994. 28–72.
- Paul Van Tieghem: *La Littérature comparée*. Paris: Armand Colin, 1939 (Collection Armand Colin, no. 144). 90–92.
- Zakon o gozdovih. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 30/1993. 1677–91.
- Georg Zauner: *Listavci: Spoznavanje in določanje listavcev v naravi in nasadih*. Ljubljana: CZ, 2000 (Zbirka Sprehodi v naravo).
- Gabriela Zver: Tema ljubezni skozi prizmo simbolnega v pripovedni prozi Andreja Hienga. *JiS* L/1 (2005). 37–50.
- ASLE. <http://www.asle.umn.edu/index.html>.
- ASLE Introduction to Ecocriticism. <http://www.asle.umn.edu/archive/intro/intro.html>.
- Forests in Fiction Collection*. <http://www.foresthistory.org/Research/fiction.html>.
- Nova beseda. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; Laboratorij za korpus slovenskega jezika. http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html.

10 BIBLIOGRAFIJA OBRAVNAVANIH BESEDIL

- 1858 Fran Levstik: Martin Krpan z Vrha. Slovenski glasnik.
Fran Levstik: Popotovanje iz Litije do Čateža. Slovenski glasnik.
- 1866 Josip Jurčič: Kloštrski žolnir. Izvirna povest iz 18. st.. Slovenski glasnik.
Josip Jurčič: Deseti brat. Izvirni roman. Cvetje iz domačih in tujih logov, zv. 29–32.
Josip Jurčič: Grad Rojinje. Povest za slovensko ljudstvo. Slovenske večernice 13.
- 1867 Josip Jurčič: Nemški valpet. Povest. Slovenski glasnik.
- 1868 Josip Stritar: Svetinova Metka. Povest spisal Boris Miran. Mladika.
- 1870 Josip Stritar: Zorin. Roman v pismih. Zvon.
Josip Stritar: Gospod Mirodolski. Zvon.
- 1876 Josip Jurčič: Doktor Zober. Izviren roman. Slovenska knjižnica 1.
Josip Jurčič: Med dvema stoloma. Izviren roman. Slovenska knjižnica 1.
Janko Kersnik: Na Žerinjah. Izviren roman. Slovenska knjižnica 4.
- 1877 Josip Jurčič: Lepa Vida. Roman. Zvon.
Josip Jurčič: Cvet in sad. Slovenska knjižnica 7.
Josip Stritar: Rosana. Zvon.
- 1878 Josip Stritar: Sódnikovi. Zvon.
- 1881 Josip Jurčič, Janko Kersnik: Rokovnjači. Historičen roman. Ljubljanski zvon.
- 1882 Janez Trdina: Rajska ptica. Ljubljanski zvon.
Janez Trdina: Ptica Zlatoper. Ljubljanski zvon.
Janez Trdina: Cvetnik. Ljubljanski zvon.
Janez Trdina: Gluha loza. Ljubljanski zvon.
Janko Kersnik: Lutrski ljudje. Povest. Ljubljanski zvon.
- 1883 Janko Kersnik: Ciklamen. Roman. Ljubljanski zvon.
- 1884 Janez Trdina: Gorska deklica. Ljubljanski zvon.
Janko Kersnik: Gospod Janez. Novela. Ljubljanski zvon.
Janko Kersnik: Rojenica. Ljubljanski zvon.
- 1885 Janko Kersnik: Agitator. Roman. Ljubljanski zvon.

- 1886 Janez Trdina: Zakleti oreh. Ljubljanski zvon.
- 1887 Ivan Tavčar: Posavčeva češnja. Slovan.
Ivan Tavčar: Šarevčeva sliva. Slovan.
Janko Kersnik: Testament. Ljubljanski zvon.
- 1893 Fran Saleški Finžgar: Gozdarjev sin. Povest iz domačega življenja. Slovenec.
Janko Kersnik: Jara gospoda. Ljubljanski zvon.
- 1894 Ivan Tavčar: V Zali. Ljubljanski zvon.
- 1901 Ivan Cankar: Iz predmestja (v: Za lahkomiselne ljudi).
Ivan Cankar: Pred ciljem (v: Za lahkomiselne ljudi).
- 1902 Ivan Cankar: Tujci. Anton Knezova knjižnica 8.
Ivan Cankar: Na klancu. Anton Knezova knjižnica 9.
- 1903 Zofka Kveder: Hrvatarji (v: Iz naših krajev).
- 1904 Ivan Cankar: Hiša Marije Pomočnice.
Ivan Cankar: Gospa Judit.
- 1906 Ivan Cankar: Martin Kačur. Življenjepis idealista. Anton Knezova knjižnica 13.
Ivan Cankar: Nina.
Ivan Cankar: Pavličkova krona. Dom in svet.
- 1906/07 Fran Saleški Finžgar: Pod svobodnim solncem. Povest davnih dedov. Dom in svet.
- 1907 Ivan Cankar: Aleš iz Razora. Narodna založba.
- 1909 Ivan Cankar: Kurent. Starodavna pripovedka.
- 1912 Ivan Cankar: Tičnica. Slovenski narod.
- 1915 Ivan Cankar: Kostanj posebne sorte. Dom in svet.
- 1915/16 Ivan Pregelj: Tlačani. Dom in svet.
- 1917 Ivan Tavčar: Cvetje v jeseni. Ljubljanski zvon.

- 1935 Prežihov Voranc: Boj na požiravniku. Sodobnost.
- 1938 Vladimir Bartol: Alamut.
- 1939 Prežihov Voranc: Požganica. Roman iz prevratnih dni.
- 1940 Prežihov Voranc: Ljubezen na odoru (v: Samorastniki).
- 1945 Prežihov Voranc: Jamnica. Roman soseske.
- 1975 Vitomil Zupan: Menuet za kitaro. Na petindvajset strellov.
- 1991 Marjan Tomšič: Óštrigéca.
- 1997 Sonja Porle: Črni angel, varuh moj.
Marko Sosič: Balerina, Balerina. Kratki roman.
- 2000 Drago Jančar: Katarina, pav in jezuit.
- 2006 Vinko Möderndorfer: Nespečnost. Pripovedovanje v 31 spominjanjih.